

UYGUR HALK DESTANLARININ TİPOLOJİSİ

ÇİÇEK VAROL

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Halkbilimi Bilim Dalı

Danışman: Yrd. Doç. Dr. Derya ÖZCAN

UŞAK

Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Aralık, 2017

ÖZET
UYGUR HALK DESTANLARININ TİPOLOJİSİ
Çiçek VAROL
Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı
Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aralık-2017
Danışman: Yrd. Doç. Dr. Derya ÖZCAN

Uygur halk edebiyatında önemli bir yer tutan ve onların milli hafızalarını oluşturan destanlar, Uygur Türklerinin son birkaç yüz yıllık siyasal ve toplumsal tarihine tutulmuş bir ayna gibidir. Destanlar, ait oldukları toplumun sosyal, kültürel, dini ve siyasi unsurlarını barındırmaları bakımından da ayrıca değer taşır. Destanda yer alan tipler de bu unsurları yansıtmaları bakımından önemlidir. Çünkü tipler toplumdan bağımsız olarak düşünülemez. Tespit edilen tiplerde Uygurların tiplere nasıl bir anlam yüklediklerini, hangi konuma yerleştirdiklerini anlamamıza yardımcı olacaktır. Bu amaçla destanlardaki tipleri belirlemek için de tipoloji yöntemi uygulanmıştır.

Bu çalışma, giriş dâhil dört bölümden ve sonuçtan oluşmaktadır. Giriş bölümünde, Uygurların destancılık geleneği, tip ve tipoloji kavramları, epizot şemaları hakkında bilgi verilip çalışmamızın epizot şeması gösterilmiştir. Tezin amacı, kapsamı ve yöntemi de bu bölümde yer almıştır.

Birinci bölümde, Uygur halk destanlarının epizotlarına göre özetlerine yer verilmiştir.

İkinci bölümde, Uygur halk destanlarında tespit edilen tipler on iki başlık altında incelenmiştir.

Üçüncü bölümde, Uygur halk destanlarının epizot ve motif yapısı oluşturulup tespit edilen tiplerin özellikleri verilmiştir.

Sonuç bölümünde, çalışmamızın genel bir değerlendirilmesi verilmiştir. Bu değerlendirme sonucunda tipler, eski Türk kültürü özelliklerini yansıtmakla beraber İslamiyet'in etkisi altında yeni özellikler de kazanmıştır. Bu tipler daha realistik özellikler göstermektedirler.

Bu tez çalışması kaynakça ile sona ermektedir.

Anahtar Kelimeler: Uygur, Destan, Tip, Tipoloji, Epizot

ABSTRACT
TYOLOGY OF UIGHUR FOLK EPİCS

Çiçek VAROL

MA Thesis, Department of Turkish Language and Literature

Uşak Universty, Institute of Social Sciences, December-2017

Supervisor: Asst. Prof. Derya ÖZCAN

The epics which hold an important place in Uighur folk literature and make up the national memory of Uighur are like a mirror held up to the last few hundred years of political and social history of Uighur Turkish. Epics also are value as homing the social, cultural, religious and political elements of the society which they are belong to. The types are important for reflecting these elements. Because they can not be considered independently from society. Detected types also they will help you to understand how the Uighurs place their sense on the types and position placed on them. For this purpose, tyology method was applied in order to determine the types in examined epics.

This study consists of an introduction, four main chaptersand the conclusion. In the introduction, The episode diagram of our study is shown whether gave information about epic tradition of Uighur Turks, type and typology definitions, the episode diagrams. The purpose, scope and method of the thesis are also included in this chapter.

In the first chapter, episodes of Uighur folk epics are summarized.

In the second chapter, the types detected are examined under twelve titles in Uihgur folk epic

In the third chapter, episode and motif structures of the selected epics are formed and the characteristics of the identified types are determined.

In conclusion chapter, a general evaluation of our study is given. As a result of this evaluation types reflect the characteristics of the old Turkish culture and have also gained new features under the influence of Islam. Generally, these types show more realistic features.

This thesis study ends with a bibliography.

Key Words: Uighur, Epic, Type, Typology, Episode

UŞAK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Programı 154008025 No'lu öğrencisi Çiçek VAROL' un "Uygur Halk Destanlarının Tipolojisi" adlı tezi 01 /12 / 2017 tarihinde, aşağıdaki jüri tarafından Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca, Yüksek Lisans tezi olarak değerlendirilerek kabul edilmiştir.

Jüri	Adı Soyadı	İmza
Danışman	: Yrd. Doç. Dr. Derya ÖZCAN	
Üye	: Prof. Dr. Alimcan İneyet	
Üye	: Doç. Dr. Mehmet Temizkan	
Üye	: Yrd. Doç. Dr. Erhan Solmaz	
Üye	: Yrd. Doç. Dr. Özgür Ay	

Enstitü Müdürü

ÖN SÖZ

Kökenleri mitik dönemlere kadar uzanan destanlar, milletlerin ortak şuurlarını yansıtmakla beraber ait olduğu milletin maddi ve manevi hayatlarının tüm ayrıntılarına ışık tutarlar. Destanlarda yer alan tipler de, sahip olduğu özellikler veya anlatıcının tiplere yüklediği vasıfları ile Uygurların aile yapısını, toplum yapısını ve millet özelliklerini yansıtmaları bakımından büyük önem taşırlar.

Bu amaçla “Uygur Halk Destanlarının Tipolojisi” adlı çalışmamızda, ele aldığımız destanlarda yer alan tiplerden yola çıkılarak hem Uygurların dini, siyasi ve sosyal yapılarının özelliklerini tespit etmeye çalışılmış hem de yapılacak diğer çalışmalara kaynak oluşturması amaçlanmıştır.

Çalışmamızda, seçtiğimiz destan metinleri Alimcan İnayet’in Türkiye Türkçesine aktarıp Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanan “Uygur Halk Destanları I” (İnayet, 2004) ve “Uygur Halk Destanları II” (İnayet, 2013) adlı çalışmalarıdır.

Çalışmamız, giriş bölümü dâhil toplam dört bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Giriş bölümünde, Uygur destancılık geleneği, tip ve tipoloji kavramları hakkında bilgi verilmiştir. Tezin amacı, kapsamı ve yöntemi de yine bu bölümde ele alınmıştır. Çalışmamıza örnek olan epizot şeması gösterilip çalışmamızın epizot şeması oluşturulmuştur.

Birinci bölümde, incelediğimiz destanların epizotlarına göre özetlerine yer verilmiştir.

İkinci bölümde, destanlarda yer alan tipler belirlenip on iki başlık altında incelenmiştir. Tespit edilen tipler, alp tipi, âşık tipi, veli tipi, ideal eş tipi, iyi anne tipi, kötü anne tipi, düşman tipi (olağan ve olağanüstü düşman, rakipler), zalim ebeveyn tipi, yardımcı tipler, hain tipi, hileci/kurnaz tipi ve hükümdar tipi başlıkları altında ele alınmıştır.

Üçüncü bölümde, destanların epizot ve motif yapısına değinilip hazırlık, macera ve sonuç başlıkları altında kahraman ve diğer tiplerin destanlardaki işlevi tespit edileye çalışılmıştır.

Hazırlık aşaması; zaman, mekân, aile tanıtımı, çocuksuzluk, doğum, ad alma, çabuk yetişme, eğitim/sefer hazırlığı ve âşık olma. Macera aşaması; gurbete çıkma (memleketten ayrılma, sürgüne gönderilme, sevgiliyi arama), engeller-imtihanlar, yolda yardımcı tiplerle karşılaşma (olağan ve olağanüstü), ilk buluşma ve ilk buluşma / âşık olma. Sonuç aşaması ise; memlekete dönüş, düğün ve ölüm epizodu şeklinde incelenmiştir.

Sonuç bölümünde ise, yapılan çalışmaların genel bir değerlendirilmesi yapıp kaynakça ile sonlandırılmıştır.

Çalışmamızda yararlandığımız kaynaklar da, Kaynakça kısmında belirtilmiştir. Her bölümün sonunda o bölümlerden hareketle kısa bir özet çıkarılmıştır. Çalışmanın genel sonuç bölümü oluşturulurken de bu özetlerden faydalanılmıştır. Başka yazarlara ait düşüncelerden istifade edilirken bunlar tırnak içinde ya da modern dipnot ile gösterilmiştir. Aynı cümleleri bazı yerlerde gerek üzerine tekrar kullanılmasının zorunlu kılındığını da belirtmek isterim.

Çalışmamızın her safhasında bana yardımcı olan, yol gösteren danışmanım Sayın Yrd. Doç. Dr. Derya Özcan'a, kaynaklara ulaşmam konusunda yardımlarını gördüğüm Sayın Prof. Dr. Alimcan İnayet'e, her konuda bilgisi ve tecrübelerinden faydalandığım Sayın Prof. Dr. Ahmet Akçataş'a teşekkürü bir borç bilirim. Bu süreç zarfında yanımda olan maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen aileme, emeklerini ve zamanını bana harcamaktan kaçınmayan değerli hocam Rabia Önder Arabacı'ya, çeşitli vesilelerle katkıda bulunmuş dostlarım Nurcan Yılmaz, Emre Er ve Şadiye Erdik'e sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Çiçek VAROL

Aralık, 2017

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler:

Adı-Soyadı: Çiçek VAROL

Doğum Yeri/Tarihi: Adıyaman/Besni, 05.11.1993

Lisans Öğretimi : (2011-2015). Uşak Üniversitesi- Fen Edebiyat Fakültesi/Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Yüksek Lisans Öğretimi : (2015-2017). Uşak Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü/Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı-Türk Halkbilimi Bilim Dalı. Uşak.

Bildiği Yabancı Diller: İngilizce

İş Deneyimi:

Çalıştığı Kurum: (2016-2017) MEB-Ücretli Öğretmen. Adıyaman/Besni

(2017) Uşak Üniversitesi TÖMER-Türkçe Okutmanı

İletişim

e-posta adresi: vrl.cck.02@gmail.com

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iii
ABSTRACT	v
ÖN SÖZ	vii
ÖZGEÇMİŞ	x
KISALTMALAR	xiv
GİRİŞ	1
Uygur Destancılık Geleneği	2
Tip Kavramı ve Tipin Özellikleri	4
Tezin Amacı	8
Tezin Kapsamı.....	9
Tezde Kullanılan Yöntem	10
1. UYGUR HALK DESTANLARIN EPİZOTLARINA GÖRE ÖZETİ	14
1.1. NOZUĞUM.....	14
1.2. SEYİT NOÇI.....	15
1.3. ABDURRAHMAN HOCA	16
1.4. KIZIL GÜLÜM	18
1.5. ÇİN TÖMÜR BATUR	18
1.6. GARİP İLE SENEM	22
1.7. TAHİR İLE ZÜHRE	25
1.8. SENUBER.....	27
1.9. KAMERŞAH VE ŞEMSİ CANAN	30
1.10. HURİLİKA–HEMRACAN	34
1.11. NOZUĞUM KISSASI	37
1.12. SEYİT NOÇİ (2)	38
1.13. BOZ KÖRPEŞ VE KARAKÖZ AYİM	39
1.14. ŞAH ADİLHAN	43
1.15. ŞEHZADE DEHRAM VE MELİKE DİLİRİZ	48
2. UYGUR HALK DESTANLARDA GÖRÜLEN TİPLER	53
2.1. Alp tipi.....	53
2.2. Âşık Tipi.....	59
2.3. Veli Tipi	67

2.4.	İdeal Eş Tipi	75
2.5.	İyi Anne Tipi	78
2.6.	Kötü Anne Tipi.....	81
2.7.	Düşman Tipi	83
2.7.1.	Olağanüstü Düşman Tipler	83
2.7.2.	Olağan Düşman Tipler	85
2.7.3.	Rakipler	88
2.8.	Zalim Ebeveyn Tipi	89
2.9.	Yardımcı Tipler	91
2.10.	Hain Tip.....	96
2.11.	Hileci/Kurnaz Tipler.....	97
2.12.	Hükümdar Tipi	100
3.	UYGUR HALK DESTANLARININ EPİZOT VE MOTİF YAPISI.....	103
3.1.	Hazırlık Bölümü	103
3.1.1.	Zaman ve Mekân	103
3.1.2.	Ailenin Tanıtımı	110
3.1.3.	Çocuksuzluk	114
3.1.4.	Doğum	117
3.1.5.	Ad Verme	123
3.1.6.	Çabuk Yetişme	125
3.1.7.	Eğitim (Sefere Hazırlanma).....	127
3.1.8.	Âşık Olma.....	134
3.2.	Macera Bölümü	139
3.2.1.	Gurbete Çıkma (Memleketten Ayrılma/Sürgüne Gönderilme/Sevgiliyi Arama).....	139
3.2.2.	Engeller/Güçlükler/İmtihanlar.....	143
3.2.3.	Yardımcı Tipler/Yolda Yardımcı Tiplerle Karşılaşma	170
3.2.4.	Buluşma/İlk Buluşma ve Âşık Olma.....	170
3.3.	Sonuç Bölümü.....	171
3.3.1.	Memlekete Dönüş (Ailenin Kavuşması)	171
3.3.2.	Düğün (Sevgiliye Kavuşma)	173
3.3.3.	Memlekete Dönüş ve Düğün	174

3.3.4. Ölüm.....	176
SONUÇ.....	183

KISALTMALAR**Akt. :** Aktaran**AKM:** Atatürk Kùltür Merkezi**a.s:** Aleyhisselam**bs. :** baskı**Bas:** Basımevi**C:** Cilt**Çev. :** Çeviren**Hız.:** Hazreti**Haz. :** Hazırlayan**s. :** Sayfa**S. :** Sayı**TDK:** Türk Dil Kurumu**T.C. :** Türkiye Cumhuriyeti**TTK:** Türk Tarih Kurumu**vb.:** Ve Benzeri**vs.:** Ve Saire**Yay:** Yayıncılık/Yayınevi

GİRİŞ

Uygur Türkleri, yerleşik hayata geçmiş olan ilk Türk boyu olmasının yanı sıra sanatsal, tarihsel, sosyal ve kültürel yönlerden büyük bir uygarlık kurmuş, diğer devletleri de etkilemiş ve günümüze kadar varlıklarını devam ettirmişlerdir.

“Uygur adına ilk olarak Bilge Kağan Kitabesinde ve ayrıca Karabalgasun, Şine Usi, Suci, Şivet Ulman yazıtlarında da rastlanılmıştır.

Uygur adının anlamına ve etimolojisi hakkında «uymak, yapışmak, şahin gibi hızla hücum ve takip eden, birbiriyle yardımlaşan», «akrabalar, müttefikler» anlamına geldiğini öne süren görüşler vardır.

Uygurlar ilk kuruluş devrelerini Göktürk Devleti içerisinde başlatmış, Moyen Çor Kağan'ın Çin'e yaptığı bir sefer sırasında Maniheist rahiplerin etkisinde kalmıştır. “VIII. asır iptidalarına kadar Budizm'i muhafaza etmişlerdir. Bu asırda Maniheizm evvela serbest bir surette girmiş, ağır ağır bazı zümreler arasında yayıldıktan sonra Kara Hoça'da bu hükümdar tarafından kabul edilince daha hızlı yayılmaya başlamıştır. Kırgızlar tarafından işgal edilinceye dek bu din kalmıştır.” (Ülken, 1982: 74) Uygurları hareketsizliğe, et yememeye ve insan öldürmemeye teşvik eden bu din, onları gevşetmiş ve cesaretlerini köreltmıştır. Ancak ilim ve sanatta ilerlemelerine de fayda sağlamıştır.

840 yılında Uygurların bir kısmı Kuzey Çin'e, yani Kansu bölgesine, bir kısmı Turfan'a göç etmişlerdir. Turfan'a göç eden Uygurlar İdikut Uygur devletini, Yedisu üzerinden Kaşgar'a göç eden Uygurlar ise Karahanlılar devletini kurmuşlardır. Bu devletler Cengiz istilasına kadar varlığını devam ettirmiştir. 1750 - 1862 yılları arasında Çin işgaline uğrayan bölge 1865 yılında Yakup Bey tarafından Kaşgar Hanlığı'nın kurulmasıyla tekrar bağımsızlığını kazanmıştır. Yakup Bey'in 1877 yılında vefat etmesi üzerine Çin tekrar Doğu Türkistan'a saldırmış ve 1878'de bölgenin kontrolü ele geçirmiştir. 1884 yılında da Doğu Türkistan'ın adı Çince Xinjiang, yani Şincang olarak değiştirilmiştir. 1931 yılındaki Kumul çiftçiler ayaklanması sonucunda 12 Kasım 1933 yılında Kaşgar'da Doğu Türkistan İslam

Cumhuriyeti kurulmuş, ancak varlığını fazla sürdürememiştir. 1944 yılında Doğu Türkistan'ın Gulca bölgesinde tekrar Şarkî Türkistan Cumhuriyeti kurulmuş, bu cumhuriyet de uzun ömürlü olamamıştır. 1949 yılında Doğu Türkistan Komünist Çin tarafından işgal edilmiş ve 1 Ekim 1955'te bölge v“Şinciang Uygur Özerk Bölgesi” ilan edilmiştir.”¹

Uygur Destancılık Geleneği

Uygurlar, çok eski zamanlardan başlayan tarihi serüvenlerini, zengin bir sözlü kültüre sahip olmaları sayesinde günümüze kadar devam ettirmişlerdir. Bu sözlü kültürleri içerisinde, Uygurların aile ve sosyal hayatlarını, milli şuurlarını, duygu ve düşüncelerini yansıtan ve günümüze kadar ulaşmış olan destanların ayrı bir yeri vardır.

“Destan terimi, farklı anlamlarda halk hayatında ve terim olarak değişik edebiyat geleneklerinde geçmişten günümüze yaygın olarak kullanılmıştır. Halk edebiyatı içinde de hem anonim ürünler olan olağanüstü kahramanlık anlatıları hem de bu anlatılandan sonra ortaya çıkan “halk hikâyeleri” karşılığında kullanıldığı gibi, âşık şiirinde heceyle söylenen bir şiir türünün adı olarak da karşımıza çıkmaktadır. Türkiye Türkçe'sinde kahramanlık temalı ve olağanüstü motifli anonim anlatı türü ile âşık konulu anlatı türü “destan” ve “halk hikâyesi” terimleriyle birbirinden ayrılmakta iken, kimi Türk ülkelerinde “muhabbet destanı” terimi, Türkiye'deki “halk hikâyesi” terimine karşılık olarak kullanılmaktadır.” (Oğuz, 2004:5)

“Uygur Halk edebiyatında mensur anlatım ve mensur tasvirlerle sosyal yaşamı konu edinen ve büyük hacme sahip “dastan” biçiminde kullanılan bu terim, Batı dillerinde “epope” terimiyle ifade edilen edebi türü de karşılamaktadır. Dolayısıyla Uygur sahasında destan ile halk hikâyesi türü birbirinden ayrı

¹Ayrıntılı bilgi için bakınız. Abdülhakim Mehmet, “Uygur Halk Destanları (İcra Merkezli ve Karşılaştırmalı Bir Araştırma)”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, 2006); Adem Öger, “Uygur Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma (İnceleme ve Metinler)”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üni., 2008); Saadettin Yağmur Gömeç, Uygur Türkleri Tarihi (Ankara: Berikan Yayınevi, 2015); Erkin Emet, “Uygur Halk Destanları (Giriş-Metin-Çeviri-Sözlük)” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 1992); Sadık Baykara, “Uygurların Tarihi Halk Koşakları”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2006)

tutulmamıştır. Ayrıca “destan” yanı sıra “epos” terimi de kullanılmaktadır. Destan terimi hem epope anlamındaki destan türünü hem de halk hikâyesi türünü ifade ederken, “epos” terimi kesin olarak epope anlamındaki destan türünü ifade etmektedir.” (İnayet, 2014: 8)

Tarihi çok eskilere dayanan Uygur destancılık geleneğini Abdulkhakim Mehmet “Uygur Halk Destanları (İcra Merkezli ve Karşılaştırmalı Bir Araştırma) adlı doktora tezinde dört döneme ayırarak incelemiştir.

“Birinci dönem, bilinmeyen en eski çağdan 6. yüzyılın ortalarına kadardır. İkinci dönem, 6. yüzyılın ortalarından Türk boylarının İslamiyet’i kabul ettikleri devre kadar uzanır. Üçüncü dönem, Türk boylarında İslamiyet’in kabulünden 16. Yüzyıla kadardır. Dördüncü dönem, 16. yüzyıldan günümüze kadar uzanmaktadır.

Uygur destan geleneği, burada belirttiğimiz dört dönem içinde hem Türk boylarının tamamına ait ortak değerleri koruyarak, hem de kendine özgü bazı özellikleri meydana getirerek günümüze kadar ulaşmıştır.” (Mehmet, 2006: 98-99)

Yine Abdulkhakim Mehmet Uygur destanlarını 10 halkalı sisteme göre incelenmesi gerektiğini ileri sürmüştür. 10 halkalı sistemi de üç gruba ayırmıştır.

“Birinci grup; 1. Milli bilinç, milli şuur ve milli kutsallık, 2. Metin, 3. Melodi, 4. Hacim veya Kapasiteden oluşan dört halkayı kapsar. İkinci grup; 1. Anlatıcı, 2. Dil ve 3. Müzik aletinden oluşan üç halkayı kapsar. Üçüncü grup; 1. Dinleyici, 2. Anlatım yeri ve 3. Anlatım zamanından oluşan üç halkayı kapsar.” (Mehmet, 2006:101-103)

Yasin Zilil, Uygur destan geleneğini temsil eden destanları kahramanlık, aşk ve yakın tarihi yansıtan destanlar olmak üzere üçe ayırmıştır. İslamiyet’ten önceki kahramanlık destanları; Oğuz Kağan, Dede Korkut, Alper Tunga, Ergenekon Destanları, aşk destanları; “Kamer Şah ve Şemsi Canan Destanı”, “Şehzade Nizamettin ve Melike Rana Destanı”, “Şah Adilhan Destanı”, ”Hürilika ile Hemracan Destanı”, “Senuber Destanı”, “Tahir ile Zühre Destanı”, “Aşık Garip Destanı”, “Boz Körpeş ve Karagöz Ayım Destanı”, “Yusuf Züleyha Destanı”,

”Kızılgül ve Bülbül Destanı”, “Boz Yiğit Destanı”, ”Kakkuk ile Zeynep Destanı”, yakın tarihi destanlar; ”Seyit Noçi Destanı”, “Abdurrahman Han Destanı”, “Sadır Pehlivan Destanı (Kıssası)” dır. (Saluk, 2008: 38)

Uygur destan geleneğini oluşturan mektepler için “Güney Mektebi”, “Dolan Mektebi”, “İli Mektebi”, “Kumul Mektebi” ve “Turfan Mektebi” adlı terimler kullanılmaktadır. (Mehmet, 2006)

Uygur destan anlatıcısına başta “Destancı” ve “Meddah” olmak üzere, “Elnağmeci”, ”Koşakçı”, “Kıssahan” ve “Makamçı” denilmektedir. Bu kişiler ustacı olarak ilişkisi içinde yetişirler. Etkili konuşma, anlatma ve iletişim yeteneğine sahiptirler. Çalgı aletlerini çalabilir, anlattıkları hikâyelerin kahramanlarına göre rol yapabilirler. (Mehmet, 2010; Özkan, 1985)

Alimcan İnyet, “destancıların destan icra şekillerinin çeşitli olduğunu ileri sürmüş ve bunları üç maddede açıklamıştır:

1. Çıraqlara yönelik eğitim amaçlı destan anlatma
2. Davete göre destan anlatma
3. Destancının kendi isteğiyle destan anlatması”(İnyet, 2014: 13)

İsa Özkan, Uygur destanlarında olağanüstü motiflerin sıkça yer aldığını belirtmektedir. Daha sonra bu destanları konu ve olaya bağlı anlatımların şekli nesir; diyalog ve monologlar ise manzum olduklarını ifade etmiştir. Uygur destanları arasında aşk konulu destanlar çoğunluktadır. Çoğunlukla 7 ve 11’li hece ölçüsünün kullanıldığı kısımlarda, “Mani” türünün kafiyeli şeması olan “*aaxa*”nın ağırlıklı olarak kullanılmıştır. (Özkan, 1985)

Tip Kavramı ve Tipin Özellikleri

Destan kahramanları, yaratıkları toplumun dini, mitolojik, sosyal, siyasi yaşam tarzlarını yansıtırlar. Benzer özellikleri ile diğer destanlarda da

görebileceğimiz bu kişiler tip olarak tanımlanırlar. Toplumlar, kendi ülkülerini kahraman tipi üzerinden yansıtır.

Mehmet Kaplan tiplerle ilgili şunları ifade etmiştir:

“Destan, mesnevi, roman, hikâye ve tiyatro gibi vak’aya dayanan edebi eserlerde, o vak’ayı gerçekleştiren asil bir kahraman vardır. Eserin belkemiğini o teşkil eder. Eser boyunca önemli vak’alar, duygular ona bağlanır. Bazı eserlerde bu kişiler basittir, bazılarında karmaşıktır. “Tip” adı verebileceğimiz bu basit ve sabit karakterli kişiler, küçük farklarla, aynı devirde yazılan başka eserlerde de görülür. Tip kelimesi bu bakımdan da onlara uygun düşer.

Edebi eserler bir bütün olarak incelenince, tiplere ait özelliklerin daha zengin vasıflara sahip oldukları görülür. Tipler, çok defa edebi eserlerin anahtarı vazifesini görürler. Eski Türk edebiyatlarındaki benzetmeler bile, alp tipinin şahsiyetine bağlıdır.

Gazi tipi, esas itibarıyla alp tipinin bir devamı gibi görünmekle beraber, din unsuru, bu tipi tasvir eden edebi eserlerin yapısı ile beraber, üslubuna da tesir etmiş ve her yönüyle yeni bir dünya vücuda getirmiştir. Tipler vasıtasıyla, içinde vücuda geldikleri toplumun sosyal şartlarını, zihniyet, örf ve adetlerini anlamak da kolay oluyordu.” (Kaplan, 1985:5-6)

Mahmut Tezcan ise stereotipler üzerinde durmuş ve şu şekilde ifade etmiştir:

“Stereotip, kalıp yargı manasında kullanılmaktadır. Belirli özelliklerin muayyen kişilerde mevcut olduğunu ifade eden bir kavramdır. Bu özellikler her zaman gerçeğe dayanmak veya olumlu olmak durumunda değildir.” (Tezcan,1974: 9)

Fikret Türkmen de, stereotiplerin özellikleri üzerinde durarak: “Stereotiplerin bir başka özelliği de tahmini ve duygusal durumu ifade eden değer yargıları olmasıdır. Ancak yargılar, gerçek olaylar arasında hüküm verme şeklindedir. Buradaki yargılar ise belki ön yargı diyebileceğimiz, gerçek belli olmadan ortaya çıkan, içeriği objektif bir gerçekle uzlaşıp uzlaşmadığı kontrol edilmemiş olan bilgiler şeklindedir. Bu bakımdan ön yargı demek daha doğru olacaktır. Yargılar ve ön yargılar, kuşaktan kuşağa miras olarak geçerler. Kültürün muhtevasında da mevcudiyetleri mutlak olan ve kaçınılmayan değerlerdir. Rasyonel ve bilimsel düşünen bir toplumda yargı sayısı artarsa, ön yargı sayısı azalır. Yani, yargı ve ön yargı daima ters orantılıdır. Stereotipler, toplumun gelenek ve göreneklerinden meydana gelirler. Bu yüzden toplumsal inanışlar yaratırlar.” (Türkmen, 2005:235)

Şakir İbrayev de, tipoloji kavramı üzerinde durmuş, bir metot olarak şunları ifade etmiştir: “Folklor araştırmalarında yararlanılabilecek en elverişli metotlardan biri tipolojidir. Folklorlarda tipoloji kavramı, bir ya da birçok halkın aynı veya benzer olan mirasının karşılaştırılıp araştırılmasıdır. Bir halkın benzeri verimleri arasında tipoloji kuramı kullanılarak araştırma yapmak mümkündür. Araştırmalarda yapılacak karşılaştırmaların tümü tipoloji kapsamına girmeyeceği gibi, her unsuru tek tek tipoloji yönünden ele alıp incelemek de mümkün değildir. Karşılaştırılanları kendi aralarında sınıflayıp yorumlamadan, millî kültürdeki yerini belirlemeden, eserdeki yerini tespit etmeden, üst üste yığmak tipolojiden uzaktır. Edebî tipoloji, eserde seçilen herhangi bir unsurun tipik özelliklerini araştırır.” (İbrayev, 1998: 45-47)

B. N. Putilov tipoloji metodunun folklor ürünlerinin araştırılması hususunda taşıdığı öneme dikkat çekmiştir:

“Tipoloji belli tabiat kurallarına uygunluktur. Buna şöyle de diyebiliriz; folklorun geneli veya ayrılmış parçaları içinde kendine ait tabiat kanunlarına uygunluğu ve doğuş sebepleri, tarihi tipoloji vasıtasıyla vasıflandırılır. Meselâ; tiplerin, konuların, motiflerin, sanat araçlarının tipolojisi, tür ve alt türlerin tipolojisi gibi.” (İbrayev, 1998: 45-46)

Folklorlarda tipoloji kavramı, bir ya da birçok halkın aynı veya benzer olan mirasının karşılaştırılıp araştırılmasıdır. Tipoloji belli tabiat kurallarına uygunluktur. Buna şöyle de diyebiliriz; folklorun geneli veya ayrılmış parçaları içinde kendine ait tabiat kanunlarına uygunluğu ve doğuş sebepleri, tarihi tipoloji vasıtasıyla vasıflandırılır. Meselâ; tiplerin, konuların, motiflerin, sanat araçlarının tipolojisi, tür ve alt türlerin tipolojisi gibi örnekler veren İbrayev (İbrayev, 1998), diğer araştırma tekniklerine göre tipolojinin folklorlara daha uygun olmasının nedeni, folklorun dinamik yapısından kaynaklandığını ifade eder. Folklor asırlar boyu her devrin sanat ihtiyacına cevap vermiş ve uzun bir evrim sürecinden geçmiştir. Bu benzerliğin nedenlerine cevap arayacak olursak hemen geçmişe gider, bu benzerliğin öncesine bakarız. Tipolojinin başlıca özelliklerinden biri tarihi olmasıdır.

“Tipoloji kuramı kendi içinde alt başlıklara ayrılır. Edebiyat araştırmalarında en çok kullanılan tipoloji kuramı tarihi ve arketip tipolojidir. Tipoloji bir eser içinde

tip özelliği gösteren herhangi bir unsurun özelliklerini detaylarıyla ortaya çıkararak, bu unsur hakkında genel geçer bir tanıma ulaşılmasını sağlar.” (İbrayev, 1998: 47)

İbrayev sözlü edebiyat verimlerinden masal ve destan türündeki tipler üzerinde de durmuştur. (İbrayev, 1998) Masaldaki kahraman, insanlık için değil, ferdî maksadına göre (evlenmek, ilginç eşyaları elde etmek, zenginlik ve hanlığa özenmek) hareket eder. Destan kahramanı ise mitte olduğu gibi, toplum faydasını ilk sıraya koyar. Halk hikâyelerindeki kahraman tipi ise, eski destanlardaki alp tipinden uzaklaşarak âşık tipi haline gelmiştir.

“Halk hikâyelerindeki kahraman tipi ise, eski destanlardaki alp tipinden uzaklaşarak âşık tipi haline gelmiştir. P. N. Boratav, bu tipi destan geleneğine ait kahraman tipinden ayırmak gerektiğini, çünkü halk hikâyesindeki âşık tipinin bambaşka bir medeniyet dairesinin ürünü olduğunu söyler.” (Boratav, 1988: 63)

J. Campbell'e göre destan veya masal gibi türlerin kahramanları kendi bölgeleri ile sınırlı mikro kozmik zaferlerin, mitin kahramanı ise dünya tarihine ait makro kozmik zaferlerin sahibidir. Yerel kahramanlar olarak betimleyebileceğimiz destan ya da masal gibi türlerin kahramanları sınırlı zorbalıklara karşı mücadele verirken, mitin kahramanı macerasından toplumun yenilenme araçları ile birlikte döner. (Campbell, 2000: 51)

L. Raglan, geleneksel kahraman teorisini izah ederken, destan ile ritüel ve mit arasındaki bağlantı üzerinde ısrarla durmuştur. Ona göre, destan kahramanları ritüel ve mitlerin yarattığı unsurlardır. Kahramanların hepsi şablon bir hayat hikâyesinin içine sokularak yaratılmıştır. Bu şablon hayatın kaynağı mitik tiptir. (Raglan,1998: 135) Mitolojik açıdan yaklaşıldığında ise, mit; doğaüstü varlıkların sayesinde kozmosun veya onun bir parçasının -ada, insan, bitki gibi- nasıl yaratılıp var olduğunu anlatır. Bu nedenle de, mitolojik yaratmalarda karşılaşılan ve insan türünün ilk örneği kabul edilen kişiler daima hatırlanılmıştır. Mitler onların yaratıcılık ve kutsallıklarını anlatan hikâyelerdir. İnsan bugünkü durumunu -ölümlü, cinsiyetli ve kültür sahibi bir varlık olma özelliğini- bu olağanüstü tiplerin müdahalelerine borçludur. (Eliade, 1993: 13) J. G. Frazer mit kahramanı hakkında, mit kahramanını ortaya çıkararak ve onu şekillendiren unsurların ilkel toplumların tabiatı algılayış

şekliyle ilgili olduğunu ileri sürerek eski çağlarda birçok toplumda lider ve yahut kral statüsüne sahip olan kişilerin aynı zamanda rahip kabul edildiğini belirtir. Toplumda bu kişilerin tanrı ile insan arasında aracı olmaktan da öte güçlere sahip olduğuna inanılır. J. G. Frazer'in "insan-tanrı" adını verdiği bu kişilerin kutsal bir ruh taşıdığına, ayrıca bedenen ve ruhen dünya ile tam bir uyum gösterdiğine inanılmıştır. Kutsal kabul edilen yönetici veya liderler tanrılarla benzer işlevlere sahiptir. Ürünü olgunlaştırmak, yağmur yağdırmak veya düşmanı yok etmek vb. İnsan - tanrı fonksiyonu gösteren bahsi geçen kişiler, sıradan insanların ulaşamayacağı ve olağanüstü varlıklar olduğuna inanılan güçlerle, dua veya kurban sunma yoluyla bağlantı kurabilen kişilerdir. İnsan - tanrılar, ritüeller yoluyla edindiği güç ve iyiliği toplum yararına kullanan bireylerdir. (Frazer, 1991: 9-15)

Dolayısıyla tipler, edebiyat ürünlerine ve oluşturuldukları dönemlere göre farklı özellikler sergilemiş, farklı adlandırılmalarla anılmışlardır. Olağanüstü nitelik taşıyan tiplerle beraber daha reel çizgide özellikler gösteren tipler de oluşturulmuştur.

Tezin Amacı

Bu çalışmanın amacı, Uygur destanlarında yer alan tiplerin tespit edilip hem Uygur destanlarının hem de zengin Türk destan geleneğinin özelliklerini açığa çıkarmak ve böylece Türk destanlarının ortak kökenlerinin belirlenmesini sağlamaktır.

Bu çalışma kapsamında aşağıdaki hususlar göz önünde bulundurulmaya çalışılmıştır:

- İncelenen destan metinlerinde tip özelliklerini belirlemek
- İncelenen destan metinlerini epizotlarına ayırmak
- İncelenen destan metinlerindeki tipleri belirleyerek diğer Türk destan metinleri ile ortak temaları bulmak
- İncelenen destan metinlerinden hareketle o dönemin sosyal, siyasi ve ekonomik özellikleri hakkında fikir sahibi olmak

- İncelenen destan metinlerinde ilk ve yenilik bağlamındaki özelliklerini tespit etmek

Daha önce Uygur destanları üzerine yapılan çalışmaların az olması ve tipoloji ile ilgili çalışmalar yapılmaması bizi bu çalışmaya sevk etmiştir. Bu çalışmanın önemi, Uygur destanları üzerine tipoloji alanında yapılacak ilk çalışma olmasıdır.

Tezin Kapsamı

Destan metinlerini seçtiğimiz ana kaynaklarımız Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanan “Uygur Halk Destanları I” (İnayet, 2004), “Uygur Halk Destanları II” (İnayet, 2013) dir.

Çalışmamızın kapsamında Alimcan İnayet’in Türkiye Türkçesine aktardığı “Uygur Halk Destanları I” de yer alan “Nozuğum”, “Seyit Noçi”, “Abdurrahman Hoca”, “Kızıl Gülüm”, “Çin Tömür Batur”, “Garip ile Senem”, “Tahir ile Zühre”, “Senuber”, “Kamerşah-Şemsi Canan” ve “Hurilika-Hemrecan” destanları yer almaktadır.

Yine Alimcan İnayet’in Türkiye Türkçesine aktardığı “Uygur Halk Destanları II”de yer alan, “Nozuğum Kıssası”, “Seyit Noçi”, “Boz Körpeş-Karaköz Ayım”, “Şah Adilhan” ve “Şehzade Behram ve Melike Dilriz” destanları yer almaktadır.

Elbette ki dâhil edilmeyen destanlar da vardır; ancak Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanan, Abdülhakim Mehmet’in “Uygur Halk Destanları III” adlı Türkiye Türkçesine aktardığı çalışmada, Abdülhakim Mehmet’in ayrı bir çalışma olarak metinler üzerinde çalışma yapması nedeniyle bu çalışmaya dâhil edilmemiştir. Yine Türkiye Türkçesine aktarılmayan destan metinleri de tespit edilmiş olup derin bir akademik çalışma gerektirdiğinden bu metinler de dâhil edilmemiştir.

Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanan destan metinleri esas alınmış, metin merkezli bir çalışma yöntemi kullanılmıştır.

Tezde Kullanılan Yöntem

Çalışmamızda destan metinleri belirlenerek Uygur halk destanları ve tipoloji üzerine kitap ve makaleler incelenmiş ve lisansüstü tez çalışmalarından yararlanılmıştır. Dolayısıyla on beş destan metni incelenerek bunlar içerisinde yer alan tiplerle bir tipoloji çalışması oluşturulmuştur.

Destan çalışmalarında kullanılan tipoloji yöntemi ile bu destanlarda yer alan tipler belirlenerek “Oğuz Kağan Destanı”, “Manas Destanı” ve “Dede Korkut Hikâyeleri” ile ortak ve farklı olan örnekler vermeye çalışılacaktır.

Ayrıca Antti Aarne'nin oluşturduğu tip katalogları ile birlikte Stith Thompson'un “Motif Index of Folk Literature” adlı çalışması da esas olarak alınmıştır.

Halk hikâyelerimizin yapısını belli bir plan dâhilinde inceleyen Metin Ekici, “metnin incelenmesinde takip edilen metot, hikâyelerin ana iskeletini oluşturan yapısının çıkarılmasına dayanmaktadır” (Ekici, 1995: 6) görüşünü ileri sürmüştür. Bu yapıyı da aşağıda verilen dört ana bölüme ayırmıştır.

“A. HAZIRLIK EPİZOTU: Hazırlık epizotu, hikâyelerin ilk kısmında görülen, kahramanın ortaya çıkışını hazırlayan bir kısım olup başlıca şu bölümlerden oluşmaktadır:

1- Zaman: Hikâyenin başlama zamanı olarak kabul ettiğimiz, anlatıcının verdiği zaman ifadesidir.

2- Mekân (Yer) : Anlatıcının belirttiği, kahramanın ailesinin bulunduğu, doğduğu ve gezip dolaştığı, maceralarını yaşadığı yerleri içine almaktadır.

3- Ana-Baba (Ailenin tanıtımı): Kahramanın ailesinin tanıtılması ile ilgili hususlardan oluşmaktadır.

4- Çocuksuzluk: Aslında bir motif olan çocuksuzluk, hikâyede kahramanın ailesinin durumunu ve kahramanın ortaya çıkışını hazırlayan bir faktör olarak, hikâyelerin temelini oluşturan bir bölümdür.

5- Çare arama ve Doğum: Kısaca “Çare Arama” diye adlandırdığımız bu bölümde, kahramanın doğumunu sağlayan unsurlar yer almaktadır.

6- Ad verme: Çoğu zaman bir geleneğe bağlı olarak yapılan, müstakbel kahramanın ad alması işlemi de hikâyenin temelini oluşturan bir unsurlar dizisidir.

7- Eğitim: Müstakbel kahramanın eğitilmesi ve yetiştirilmesinin anlatıldığı bu bölüm, halk hikâyelerinde hazırlığın son halkasını oluşturur.

B. ÂŞIK OLMA EPİZOTU: Kahramanın âşık olmasının ve âşık olmanın sonuçlarının anlatıldığı bu kısım da başlıca şu bölümlerden oluşur.

1- Âşık olma: Kahramanın eğitimi sırasında veya eğitiminden sonra ortaya çıkan bir husustur.

2- Saz Çalma ve Şiir Söyleme Yeteneğini Kazanma: Bir sevgiliye âşık olan kahramanın, yeni kabiliyetlerinin ortaya çıkmasının anlatıldığı bölümdür.

3- Sevgiliyi Arama: Kahramanın âşık olduğu sevgilisini aramasıyla ilgili bölümdür.

C. SEVGİLİYİ İSTEME VE ENGELLER EPİZOTU: Genellikle engeller olarak adlandırdığımız bu kısım da kendi içinde bölümlere ayrılır, her hikâyede engellerin oldukça değişik bir yapısı vardır. Bizim tespit ettiğimiz bazı engeller şunlardır:

1- Memleketten ayrılma: Herhangi bir sebeple kahramanın sevgilisinden ayrılmasıyla ilgili maceralarının anlatıldığı bölümdür.

2-Sevgilinin Başkasıyla Evlendirilmek İstenmesi: Kahramanın ayrılmasından sonra ortaya çıkan bir husustur.

3- Kahramanın Geri Dönüşü: Sevgilisinin başkasıyla evlenmek üzere olduğunu öğrenen kahramanın geri dönüşüyle ilgili olayların anlatıldığı bölümdür.

D. SONUÇ (DÜĞÜN VEYA ÖLÜM) EPİZOTU: Hikâyenin son kısmındaki olayları ihtiva eden bu kısım, kahramanların kavuşmalarının ya da ölümlerinin, hainlerin cezalandırılmalarını anlatıldığı final kısmıdır.” (Ekici, 1995: 6-7)

İncelediğimiz anlatılarda bu şemayı göz önünde bulundurarak biz de epizot ve motif şemasını Hazırlık, Macera ve Sonuç başlıkları altında üç bölümde ele aldık.

Hazırlık bölümünü; zaman, mekân, ailenin durumu, çocuksuzluk, kahramanın doğumu, ad verme, çabuk yetişme, eğitimi ve âşık olması, Macera bölümünü; gurbete çıkma, engeller/imtihanlar, yardımcı tipler/yolda yardımcı tiplerle karşılaşma, ilk buluşma/âşık olma, Sonuç bölümünü de; memlekete dönüş, düğün ve ölüm şeklinde alt başlıklara ayırdık. Âşık olma şemasını, ayrı bir bölüm halinde incelemeyip hazırlık aşaması ve macera aşaması içerisinde ayrı ayrı inceledik.

Çalışmamızın Hazırlık, Macera ve Sonuç bölümünde incelediğimiz destan metinlerinin epizot şemasını oluştururken bazı problemlerle karşılaştık. Dolayısıyla incelediğimiz anlatıların epizot özetlerini ayrı ayrı çıkarıp tekrara düşmemek amacıyla ana bölümleri incelerken tüm destanları göz önünde bulundurduk.

1. UYGUR HALK DESTANLARIN EPİZOTLARINA GÖRE ÖZETİ

1.1. NOZUĞUM

Epizotlarına Göre Özeti

1. Kaşgar halkının Mançurya istilacılarına karşı özgürlük mücadeleleri başarısız olunca, Mançur Hanı Duvang binlerce kişiyi hapseder, darağacına asar ve İli'ye sürer.
2. Sürgüne gönderilenlerden biri de güzel, okumuş Uygur kızı Nozuğum'dur.
3. Nozuğum iki aydan fazla yayan yürüdüktan sonra Mozot nehrine vardır.
4. Nozuğum, binlerce sürgün ile beraber üç aydan fazla yayan yürüyüp takattan düştüklerinde ancak İli'ye ulaşabilirler ve kan kokan vilayet mahkemesine getirilip kapatılırlar.
5. Nozuğum rüyasında sevgilisi Baki'yi görür.
6. Nozuğum, rüyasından uyandığında kendisini aralarında paylaşmakta olduğunu görür ve Duvang onu Mançu Beyi'ne satar.
7. Mançu Beyi, Nozuğum'u Çang Yultuz köyüne getirir.
8. Nozuğum'un Abdullah adındaki kardeşi de Mançu Beyi'ne esir düşer ve bu iki kardeş bir anda karşılaşılırlar.
9. Duvang'ın zulmünden kaçan Baki, Nozuğum'un zorla satıldığı haberini alınca onu kurtarmak ister.
10. Nozuğum, kendisine zorla sahip olmak isteyen beyi düğün gecesi boğarak albastıların mağrasında kaçar.
11. Nozuğum, altı aya kadar kendisini arayan cellatlardan saklanır.
12. Mançu askerleri binbir zorluktan sonra Nozuğum'u yakalayıp İli vilayet mahkemesine getirirler.
13. Nozuğum, kendisini sorguya çeken General'in karşısında dik durup söz düellosuna girince, General, Nozuğum'u darağacına asmak için emir verir.
14. Nozuğum'u darağacının altına getirirler ve Nozuğum'u gören halk gözyaşını tutamaz.

15. Nozuğum, halkına hitap ettikten sonra ölür.

1.2. SEYİT NOÇI

Epizotlarına Göre Özeti

1. Kaşgar'da Tümen nehri kıyısındaki Köziçi Yarbaşı bölgesinde Seyit adında bir yiğit dünyaya gelir.
2. Seyit, on beş yaşına bastığında bir fırıncının yanında hizmetçi olarak çalışır.
3. Aylar yıllar geçtikten sonra Seyit, 'Gelauhuyçılar'a katılıp Seyit Noçi adını alır ve rüşvetçi yönetici ve beylerin gözüne battığı için Ma Titey'e şikayet edilir.
4. Ma Titey, Seyit Noçi hakkında tutuklama kararı çıkarınca Seyit Noçi Karaşehir'e gelir.
5. Karaşehir'de Kof Beyzade denilen zalim ve kurnaz kişi, Seyit Noçi'ye saldırır ancak Seyit Noçi'yi yenemez ve Seyit Noçi Kof Beyzade'ye üç hak verdikten sonra onu alıp nehrin ortasına atar.
6. Seyit Noçi'yi yenemeyen Kat Beyzade, ona at hediye ederek Karaşehir'i terk etmesini sağlar ve Seyit Noçi İliho'ya doğru yol alır.
7. Üçturpan'ın valisi Ma Daren, Seyit Noçi'yi ortadan kaldırmak için tuzak kurar ve onu bir mektup ile Kaşgar'daki Ma Titey'e gönderir.
8. Seyit Noçi, rüyasında annesini görür ve annesini de görmek için bu görevi kabul eder.
9. Seyit Noçi, Kaşgar'a doğru yol alır, Maralveşir bölgesine gelirken atı bataklığa batar.
10. Seyit Noçi, atını bataklıktan çıkartırken, onu hayretle izleyen ihtiyar mektubu açıp okumasını söylemiş başına felaket gelmesine karşı uyarır.
11. Seyit Noçi, mertliğe sığınmayacağını düşünerek mektubu açmaz ve yoluna devam eder.
12. Seyit Noçi, Kaşgar'a ulaşır ve mektubu Ma Titey'e verir.
13. Ma Titey mektubu okuyunca, Ma Titey'in Seyit Noçi'yi idam ettirmek için yazdığını anlar ve Seyit Noçi'yi tutuklatıp, cezaevine getirir.
14. Seyit Noçi, halkıyla ve ailesiyle vedalaşır, vasiyetini söyler.
15. Seyit Noçi, Ma Dahu denen cellat tarafından kurşuna dizilir ve yedi kurşun altında yere yıkılır.

16. Seyit Noçi, yaşamını yitirir.
17. Kaşgar halkı, bayram günlerinde ziyaret eder, dertle dolan rebabı çalarak Seyit Noçi'yi yad ederler.

1.3. ABDURRAHMAN HOCA

Epizotlarına Göre Özeti

1. Eskiden Atçı denen bir yerde Habibullah Müftü ve onun Masum Han, Sadir Han ve Abdurrahman Han adında üç oğlu vardır.
2. Masum Han ve Sadir Han İlçi şehrinde otururlar. Abdurrahman Han ise Medresede okumaktadır.
3. Abdurrahman Han, yedi sekiz yaşlarında iken ak sakallı bir ihtiyar ile tanışır ve ihtiyar ona yurdunu koruyabilmesi için zezem suyu içirir, sağ omzuna altın damgası basar ve sol omzuna sırrını saklaması için nasihatte bulunur.
4. Aksakallı ihtiyar Hızır Baba'dır ve Han Hoca'ya gözünü kapatmasını söyleyip ortadan kaybolur.
5. Han hoca, aylar yıllar geçtikten sonra yenilmez bir er olur.
6. Han Hoca, üstadı İlyas'ın nasihatını tutarak beş yüz yiğide ders verip eğiterek gizlice hazırlık yapmaya başlar.
7. Hoten valisi Ambal Bey, rüyasında kendisine karşı bir hazırlık yapıldığını görür ve uyandığında tüm bey ve yüzbaşılıarı toplama emir verir.
8. Atçı kasabasının şişman, göbekli beyi bu kötülüğü Habibullah Müftü'nün üç oğlunun yapabileceğini Ambal'a söyler.
9. Ambal, Habibullah Müftü'yü tutuklatıp eziyet çektirerek sorguya alır.
10. Şehrin kadı ve din alimlerini Habibullah Müftü'nün affını isteyerek kurtarırlar.
11. Habibullah Müftü, Abdurrahman Hoca'nın yanına giderek yolundan dönmesi için nasihatte bulunur ancak Abdurrahman Hoca kabul etmez ve Müftü çaresiz razı olur.
12. Abdurrahman Hoca ve Ahmet Hoca, Hoten'de düşmanlara aylar sonra saldırıp püskürtürler.
13. Düşman Abdurrahman Hoca'ya mektup gönderip cenk meydanına davet eder.

14. Abdurrahman Hoca, kırk bir yiğit seçerek cenge hazırlanır ve babasının huzurundan teker teker geçirir.
15. Müftü kırk yiğidi onaylamış ancak kırk birinci yiğidi ihanet eder diye onaylamaz ve Han Hoca'ya söyler.
16. Han Hoca, kırk birinci yiğidin adının İsmail olduğunu, onun yetim ve ihanet etmeyeceğini söyler.
17. Han Hoca Piyalma'ya doğru yol alır ve düşmana geldiğini bildirmek amacıyla İsmail'i elçi olarak gönderir.
18. Ambal, altın ve gümüşle İsmail'i kandırıp kendi safına çeker ve Abdurrahman Hoca'yı öldürmesi için görev verir.
19. İsmail, görevi kabul edip, Han Hoca'nın yanına gider ve geri çekilmesini, eve dönmesini söyler.
20. Han Hoca, İsmail'den şüphelenmiş ve ona uyuması için izin verir.
21. Han Hoca, İsmail'e fark ettirmeden, iki yüz yiğidiyle hazır olan Masum ve Sadir Han ile beraber düşmana saldırır.
22. Han Hoca, düşmanı yenerken İsmail uykudan uyanıp savaş meydanına gider ve attığı okla Han Hoca'yı sağ omzundan vurur.
23. İsmail, yerde yatan Han Hoca'nın gırtlığına kılıçla vurur ve kılıç orak gibi eğilir.
24. İsmail, son defa Han Hoca'nın yüreğine kılıcını saplayacakken ordunun geldiğini görünce kaçar.
25. Masum Han ve Sadir Han geldiklerinde Han Hoca kanlar içinde şüursüz halde yatar.
26. Han Hoca, güçlkle dere tarafını işaret eder ve Masum Han ata binip İsmail'i yakalayıp getirir.
27. Han Hoca, İsmail'i İlçi ahalisine teslim edin dedikten sonra gözünü ebediyyen kapatır.
28. Mesum Han ile Sadir Han elbiselerini ters giyip Han Hoca'nın cenazesini İlçi'ye getirir.
29. İki oğlunun elbiselerini ters giydiğini omuzlarında cenaze ile tekbir getirerek yaklaşmakta olduklarını gören validesinin feryadından yer yarıp, dağlar, taşlar eriyecekmiş gibi olur.

1.4. KIZIL GÜLÜM

Epizotlarına Göre Özeti

1. Lopnor Gölü civarında zenginlerin koyununa bakan Dilek ailesinin en küçük delikanlısı Bülbül vardır.
2. Kara Batur suratlı vahşi kurtlar Bülbül'ü kan ağlatıp sevgilisi Kızılgül'ü koparıp kaçırlar.
3. Bülbül, Kızılgül'ü arayıp bulamaz ve ayrılık ateşiyle yanan Bülbül, Kızılgül'e özgürlük diler.
4. Aylar, yıllar geçmiş, Bülbül sevgilisini bekler ve ayrılık azabı Bülbül'e dert, acı verirken sonsuz güç kuvvet de bahseder.
5. Bülbül, Kızılgül'ü harap etmek isteyen Kara Batur'un tahtını yıkmak için hazırlanır.
6. Bülbül, Tarım nehrini yarıp karşıya geçer ve Kızılgül'ü bekler.
7. Vahşi kurtların kelepçe ve zincirlerini parçalayıp, azgın dikenlerin çemberinden sağ çıkan Kızılgül, Tarım kıyısında sevdiği yarı Bülbül'e kavuşur.

1.5. ÇİN TÖMÜR BATUR

Epizotlarına Göre Özeti

1. Eski zamanda bindiği atın nalı altından, eğeri ve koşumları inciden olan bir padişahın, iki hanımı olmasına rağmen çocuğu yoktur.
2. Çocuksuzluk üzüntüsünü gidermek amacıyla ava gittiği bir gün küçük hanımının hamile olduğu haberini alır.
3. Günlerin birinde padişah, veziriyle ava gittiğinde küçük hanımı bir oğlan doğurur.
4. Padişahın büyük hanımı, küçük hanımı kiskanarak hizmetçilerine çocuğu göle atıp yerine köpek yavrusu getirmelerini emreder.
5. Padişah avdan döndüğünde büyük hanımı, küçük hanımını köpek doğurduğu haberini verir.
6. Öfkelenen padişah, küçük hanımı öldürmek ister.
7. Büyük hanımı kurnazlıkla yalvarır gibi yapıp bir defaya mahsus küçük hanımı sağ bırakmasını sağlar.

8. Ardan aylar yıllar geçmiş. Padişahın ava çıktığı bir gün küçük hanımı bir kız çocuk doğurur.
9. Padişahın büyük hanımı, bunu da göle bırakıp yerine kedi yavrusunu getirip koyar.
10. Padişah avdan dönünce, büyük hanımı kedi yavrusunu getirip küçük hanımın bu sefer de kedi doğurdu der.
11. Sinirlenen padişah, küçük hanımının ağır şekilde cezalandırılmasını emreder.
12. Büyük hanımı tarafından göle bırakılan çocukları bir ayı çöle götürüp besler.
13. Bu iki çocuk ayının terbiyesinde büyür ve akılları ermeye başlayınca birbirlerine ad verirler.
14. Oğlanın ismi Çin Tömür, kızın ismi Mahtumsula olur.
15. Bu çocuklar sahranın temiz havasında sağlıklı, çok güzel ve güçlü olarak büyürler.
16. Çin Tömür, çocukluğundan itibaren ava alışır ve çeşitli hayvanları avlayabilecek kadar büyür ve çok Batur bir yiğit olur.
17. Sonra onlar ayıdan ayrılarak ormanın kenarında bir ev yapıp orada yaşamaya başlarlar.
18. Günlerinde birinde Mahtumsula bir rüya görür.
19. Rüyasında, kardeşi ava çıkıp birçok geyik ve maralları yakalar. Geyik ve maralların başlarını kesip atına asarak döner, etlerini şişe geçirip kebab yapar.
20. Mahtumsula rüyasını kardeşine anlatır.
21. Çin Tömür, bu rüyanın üstüne ava çıkmaya karar verir ve başını tarama, su kenarına varma, köpeğe 'hoşt' de diye 'pişt' deme, ateşi söndürme, dama çıkma, ateş sönerse dumanın olduğu tarafa gitme diye öğüt vererek, Misran kılıcını asıp asil atına binip, av köpeğini de alarak gider.
22. Mahtumsula canı sıkılınca dama çıkar, saçlarını tarar, kediye 'pişt', tavuğa 'kışt' der, ateş sönmüş dumanın olduğu tarafa gider. Çin Tömür'ün öğütlerine uymayarak dumanın çıktığı eski bir toprak eve varır.
23. Mahtumsula, evdeki yaşlı kadına selam verdikten sonra yedi başlı Yalmavuz olduğunu anlar ve Yalmavuz da kızın korktuğunu anlar, emirler verir. Mahtumsula çaresiz dediklerini yapar.
24. Ateş istemeye gelen Mahtumsula'ya Yalmavuz, bir tane tezeği ateşleyip dayağa geçirerek Mahtumsula'nın dişlerinin arasına koyar ve onun evini

öğrenmek için bir yanına bit bir yanına sirke koyar, eve gidene kadar iki tarafına saçmasını söyler.

25. Mahtumsula, Yalmavuz'un dediklerini yapar ve Yalmavuz yolu takip ederek Mahtumsula'nın evine varır.
26. Yalmavuz, Mahtumsula'ya sorduğu sorulardan Çin Tömür'ün evde olmadığını öğrenerek eve girer ve Mahtumsula'nın uzun saçından tutup tavana asarak tabanından delik açıp kanını içer. Bu şekilde her gün bir defa gelip Mahtumsula'nın kanını içer ve kimseye söylememesi için korkutur.
27. Sonunda yüzü nar gibi kırmızı olan güzel Mahtumsula gün geçtikçe zayıflar, yüzü sapsarı sararır.
28. Çin Tömür, avdan döndüğünde kardeşinin halini görür, ne olduğunu öğrenip gazaba gelerek Yalmavuz'u öldürmek için planlar yapar.
29. Çin Tömür Batur, göğsüne yedi kat zırhını bağlayıp, miğferini giyer, Misran kılıcını da alıp Yalmavuz, Mahtumsula'nın kanını içmeye geldiğinde onu tuzağa düşürerek öldürür.
30. Bu olaydan sonra Çin Tömür Batur ve Mahtumsula mutlu bir yaşam sürerler ve Mahtumsula yavaş yavaş düzeliş eski güzelliğine kavuşur.
31. Günlerden bir gün Çin Tömür Batur'un canı sıkılınca yine ava çıkmak ister ve Mahtumsula'ya yine öğütler vererek ava gider.
32. Mahtumsula, Çin Tömür'ün öğütlerine uymaz, nehir boyuna oturup saçlarını tarayınca saç tellerinden bir kaçı suya düşer ve saçlar suyla beraber Sancu padişahı (Moğol padişahlığı) nın sarayındaki havuza gelip düşer.
33. Bu sırada Soncu padişahının oğlu Ozmuh havuz kenarında elini yüzünü yıkarken eline uzun bir saç dolaşır ve saçın uzunluğu ve güzelliği şehzadeyi hayran bırakır.
34. Ozmuh askerlerine sorduğu sorulardan saçın Mahtumsula'ya ait olduğunu öğrenir ve Mahtumsula'ya görmeden âşık olur.
35. Ozmuh'un askerleri Çin Tömür Batur adlı yiğit bir kardeşi olduğunu söylerler ve Ozmuh, kız kardeşini istemek için Çin Tömür Batur'a elçi gönderir.
36. Çin Tömür Batur, kız kardeşini Ozmuh'a vermez.
37. Bu karara sinirlenen Ozmuh, askerlerini toplayıp, savaşmak için Çin Tömür Batur'un memleketine varır ancak Çin Tömür Batur ava gitmiştir, gitmeden de Mahtumsula'ya başına bir felaket geldiğinde av kuşunu serbest bırakması için tembih eder.

38. Askerlerin geldiğini gören Mahtumsula, av kuşunu serbest bırakır, askerlerle savaşmaya başlar ve bu sırada Çin Tömür Batur gelir.
39. Çin Tömür Batur askerlerle savaşırken, Ozmuh Mahtumsula'yı sıkıca bağlayıp kaçıır.
40. Yedi gün yedi gece süren savaştan galip çıkan Çin Tömür Batur, Mahtumsula'yı hiçbir yerde göremeyince ala kuyruklu asil baş atına binerek Mahtumsula'yı aramak için çöllere düşer.
41. Çin Tömür Batur, dinlenmek için bir yere geldiğinde kırk gün kırk gece uykuya dalar.
42. Çin Tömür Batur'un atı da bu süre içinde başka bir kulun sürüsüne katılır.
43. Uykusundan uyanan Çin Tömür Batur, atının olmadığını fark edince Misran kılıcını yanına alıp aramaya koyulur.
44. Çin Tömür Batur, birkaç kulun sürüsüne atını sorduktan sonra nihayet ala kuyruklu atını bulur.
45. Çin Tömür Batur, İli nehrini geçip Tekes dağının Göktepe denilen yerine gelip yerleşir.
46. Çin Tömür Batur, hayvancılığa başlar ve kısa sürede sayısız nala sahip olur.
47. Çin Tömür Batur, Mahtumsula için her gün ağlar ve sonunda iki gözü kör olur.
48. Şehzade Ozmuh, Mahtumsula'yı ele geçirdikten sonra kırk gün kırk gece düğün yapar, yıllar geçtikten sonra iki de oğlan çocuğu olur ancak Mahtumsula kardeşinin arzusuyla kurtuluş çareleri aramaya başlar.
49. Sancu hanlığının iki uçan atı vardır. Bu uçan atlara padişahın başkasının binmesi yasaktır.
50. Mahtumsula, kaçmayı düşünerek padişahın nehir kıyısına gitmek için izin ister ve padişahın iki çocukta sonra bize bağlandı diye düşünüp izin verir.
51. Mahtumsula uçan atlardan birine binerek, yanına kırk cariye kırk muhafız alarak nehir boyuna varır ve onları sarhoş ederek nehrin karşı tarafına geçer.
52. Muhafızlar, Mahtumsula'nın kaçtığını fark edince döndürmek için yalvarırlar ve Mahtumsula iki oğlunu getirme karşılığında döneceğini söyler.
53. Muhafızlar iki oğlunu da getirdiğinde Mahtumsula, oğullarından Akar'ı nehre atmalarını o zaman acısına dayanamayıp döneceğini söylese de Akar'ı nehre attıklarında yalandan ağlar ve diğer Çöker'i de atmalarını söyler ve muhafızlar Çöker'i de attıklarında Mahtumsula, neslini onlarda bırakmadığını

söyleyip, evlat acısı yüreğini yakmışsa da arkasına bile bakmadan at koşturup kardeşini aramaya gider.

54. Mahtumsula çölleri dolaşır, dağları aşır bir güzel yaylaya gelerek develerin otladığını görür.
55. Mahtumsula, develerin Çin Tömür'e ait olduğunu, kardeşinin hasretinden kör olduğunu öğrenir ve Keloğlan'a elma verip, kardeşi olduğuna inanmazsa gözüne sürüp açılır demesiyle Keloğlan ile Çin Tömür'e haber yollar.
56. Çin Tömür, Keloğlan'a inanmaz ve Keloğlan elmayı Çin Tömür'ün gözüne sürüp açılması ile atına binip, Misran kılıcını asır kardeşinin yanına varır.
57. Kardeşler birbirine sarılıp ağlarlar, doyasıya dertleşirler ve Tekes dağının bağrında yurttaşları ile mutlu bir ömür geçirirler.

1.6. GARİP İLE SENEM

Epizotlarına Göre Özeti

1. Karahanlıların Diyarıbekri ilinde Abbashan adında bir padişah ve onun Hasan adında akıllı bir veziri vardır.
2. Abbashan ve Hasan vezir ava çıkar ve üç gün üç gece yürürler.
3. Abbashan'ın karşısına avda gebe bir geyik çıkar ancak Abbashan evlat hasreti çektiğinden geyiği bırakır.
4. Hasan vezirin de aynı geyiği hanımı hamile diye serbest bırakır.
5. Abbashan rüya görür ve rüyasında biri renkli simurg diğeri gümüş kuyruklu anka olarak bir çift kuş görür.
6. Abbashan geyik ve rüyasını hayra yorarak veziri Hasan ile birinin kızı diğerinin oğlu olursa evlendirelim diye anlaşma yapar.
7. Abbashan'ın kızı, Hasan'ın oğlu olur.
8. Hasan avdan oğlunu görmeye gidince atı taşa sürtülüp düşer ve Hasan atın altında kalarak ölür.
9. Abbashan, Hasan'ın oğlu garip kaldı diye adını Garip kendi kızını da güneşe benzettiği için Şah Senem koyar.
10. Şah Senem ile Garip dört yaşına bastıklarında okula başlar, birlikte okuyup büyürler ve yavaş yavaş birbirlerine aşık olurlar.

11. Abbashan, Hasan Vezir ile imzaladığı ahitname gereğince kızını Garip'e vermek ister ancak şahın hatunu Sultan Ayim yetim çocuğa şah neslinden kız verilmez diyerek karşı çıkar.
12. Garip ile Şah Senem binbir zorlukla buluşur, dertlerini birbirine anlatır ve Garip, babası ile Abbashan'ın imzaladığı ahitnameyi Şah Senem'e verir.
13. Şah Senem, ahitnameyi babasına verir.
14. Abbashan, ahitnameyi görünce sır ifşa oldu diye düşünürken şahın hatunu ahitnameyi yırtmasını ve Garip'i annesi ile beraber uzak bir yere sürgüne göndermesini söyler.
15. Abbashan, Garip ile annesini Bağdat'a sürgüne gönderir ve Garip kırk günde Bağdat şehrine ulaşır.
16. Günlerin birinde Garip falcı bir nine ile karşılaşır ve falcı nine ona kendini gizleyerek Senemcan'ın yanına gitmesini eğer geç kalırsa hasret kalacağını söyler.
17. Garipcan annesinin iznini aldıktan sonra yola koyulur.
18. Garipcan üç gün üç gece yol yürüdükten sonra bir mağranın ağzında ışık görünce evliya olduğunu düşünüp oraya gider.
19. Mağradan Hazret-i Şeyh Cüneydil Bağdadi çıkar.
20. Garip, Şeyh Cüneydil'in sorduğu sorulara istediği cevabı verince, Şeyh, Garip'e dua ederek yolcu eder.
21. Garip, yedi gün yedi gece yol yürüdükten sonra bir çöle gelir ve çölde kırk haramiler tarafından yakalanıp Halep Şirvan şehrine köle pazarında satmaya götürürler.
22. Şah Senem ayrılık acısından gün geçtikçe kötüleşir, yüzü sararar. Abbashan kızının bu halini görünce ona has bahçe yaptırıp Halep Şirvan şehriden kırk köle satın alıp getirirler.
23. Kırk köle içinde Garip'i gören Dadı Ana Garip'i evlat edinir.
24. Garip, Dadı Ana'dan Senem'in hasta olduğunu, ayrılık derdi ile yüzünün sararıp solduğunu öğrenir ve çiçek derleyip Senem'e götürmesini ister.
25. Dadı Ana, çiçekleri Senem'e verince Garip'in gönderdiğini anlar ve Dadı Ana, Garip ile Senem'i buluşturmak için Senem'i has bahçeye çıkarır.
26. Garip ile Senem Has bahçede kırk gün elele tutuşup gezerler.
27. Şah Senem kırk günlük izni bitince yine babasına gidip izin ister ve Abbashan kırk gün daha izin verir.

28. Şah Senem ile Garip has bahçede kırk daha eğlenirler.
29. Şah Senem, babasından kırk daha izin için has bahçeye doğru yol alırken cariyelerinden sırrını ifşa etmemeleri için söz alır.
30. Şah Senem'in cariyelerinden Suçük'ün gönlü Garip'tedir ancak Garip karşılık vermeyince Suçük, padişaha gidip herşeyi anlatır.
31. Padişah, Abdullah Satıra binlerce cellat verip Garip'i yakalamalarını ister ancak Garip'i bulamazlar.
32. Padişah, falcılarını çağırıp Garip'in bir sandık içinde gizlendiğini öğrenir.
33. Abdullah Satır, cellatları ile gizlice gözetlemeye başlar ve Garip'i gördüğü anda yakalar ancak Şah Senem ona yedi külçe verip serbest bırakmasını sağlar.
34. Abdullah Şatır, padişaha Garip'ten iz olmadığını söyler ve padişah kızına iftira attığını düşündüğü Süçük'ü öldürtür.
35. Garip ile Şah Senem hep beraber olmak için has bahçeden kaçıp bir dağa gelirler.
36. Padişah, kızının has bahçede olmadığını anlayınca tükenmez derde düşer ve gönlünü avutmak için ava çıkar.
37. Padişah, Şah Senem ile Garip'in olduğu dağa gider.
38. Şah Senem, babasının geldiğini görünce Garip'i uyandırıp saklar ve babasının da aşk derdine düşmesi için dua eder.
39. Şah Senem'in duası makbul olup Abbashan kızını huri sanıp aşk ateşi ile yanar.
40. Şah Senem saraya gelip babasına ne olduğunu sorar ve babası gördüğü huriye aşık olduğunu anlatır.
41. Abbashan, aşk derdinin ne olduğunu anlayınca kızını Garip'e vermeyi kabul eder.
42. Diyarıbekri yurdunda kırk gün kırk gece Şah Senem ile Garip için düğün şenliği düzenlenir.

1.7. TAHİR İLE ZÜHRE

Epizotlarına Göre Özeti

1. Tanrıkut bağrında Karahan ve Akhan adında iki padişah vardır ve ikisinin de çocuğu yoktur.
2. Günlerin birinde padişahların hanımları hamile kalırlar.
3. Ava merak saran Karahan ve Akhan ava çıktıklarında karşılına bir geyik çıkar ve ikisi de hanımları hamile diye gebe geyiği avlamazlar.
4. İki padişah av sırasında karşılaşrlar ve birinin oğlu diğerrinin kızı olursa evlendirmeye sözlenirler.
5. Akhan'ın oğlu Karahan'ın kızı olur.
6. Akhan attan düşüp ölür ve Akhan'ı bulan Karahan, onu kendi sarayına getirip şahlara has bir törenle toprağa verir.
7. Karahan, Akhan'ın oğluna "Tahir", kendi kızına "Zühre" adını verir ve Tahir'i de kendi sarayına aldirtir.
8. Karahan, iki dadı bulur, sütkardeş olmamaları için izin verir ve Tahir ile Zühre için onlara has özel bahçe yaptırır.
9. Tahir ile Zühre yedi yaşına geldiklerinde Karahan, onlara müderris tutup eğitimlerini aldırır.
10. Tahir oyun oynarken bir nine ile karşılaşır ve ondan yetim olduğunu, Akhan'ın oğlu olduğunu ve Zühre'nin yavuklusu olduğunu anlar.
11. Zaman geçtikçe Tahir ile Zühre'nin gönlüne aşk ateşi düşer.
12. Müderris, Tahir ile Zühre'nin tahsili ilerleme kaydetmediği için Karahan'a bildirir ve Karahan da bir avlu yaptırıp ikisinin ayrı odalarda ders dinlemesini söyler.
13. Kırk gün ders aldıktan sonra kırk birinci gün Tahir hastalanır ve Tahir'de bir himmet peyda olur ve duvarı tekmeleyip kırdıktan sonra Zühre'yi karşısında bulur.
14. Karahan'ın ülkesine başka ülkeden düşmanlar gelir ve Karahan düşmanı kim püskürtürse Zühre'yi ona vereceğini söyler.
15. Kurnazın biri şahın karşısına çıkıp düşmanı püskürteceğini söyler ve uçan atla beraber düşmanın üzerine giderken atın hızlı gitmesi ile bir çınara tutunurlar ve çınarın kökü çürük olduğundan sürüklenir ve düşman panikleyip kaçar.

16. Bu olaydan sonra kurnaz “Kara Batur” olarak adlandırılır ve Karahan Zühre’yi vermek zorunda kalır.
17. Tahir ile Zühre has bahçede eğlenirken bir nine bu durumu Kara Batur’a, Kara Batur’da Karahan’a söyler.
18. Karahan tahkikat için adamlarını gönderir ve doğru olduğunu öğrenir.
19. Karahan bir sandık hazırlatır ve içine Tahir’i koyup Rum nehrine bırakılır.
20. Zühre on gün yas tutar ve on birinci gün cariyesi Dilaram’ı gönderip Tahir’in bırakıldığı yerden su getirmesini ister.
21. Dilaram, Zühre’ye Tahir’in bırakıldığı yerde hiç kıpırdamayan bir sandığın olduğunu söyleyince Zühre saray kızlarını alıp nehir boyuna gider ancak Tahir’in ölmeyeceğine dair ikna eden kızlar Zühre’yi alıp saraya getirirler.
22. Bir süre sonra sandık Rum nehrinin Dokuz Taram denen gemi limanına varır.
23. Tahir’in gönderdiği selamı kervancılar Zühre’ye ulaştırır ve Zühre kervancılara hediyeler verip Tahir’e selam yollar.
24. Rum şahının Melike Leyliveş, Melike Hayriveş ve Balkan Büvice adlarında üç kızı vardır.
25. Bu üç kız sandığı nehirden çıkarmaya çalışırlar ancak büyük ve ortanca kız çıkaramayıp küçük kız çıkararak sandığı babalarına getirirler.
26. Allah’ın kudretiyle açılmayan sandık açılır ve halk onu yedi başlı Yalmavuz sanır ancak Tahir kendini anlatınca onu şahlar gibi giydirip eski haline getirirler.
27. Şah, Tahir ile Sultan Büvice’yi evlendirmeye karar verir ancak nine Tahir’i sınamalarını ister.
28. Tahir sınamalardan geçip şehzade olduğuna herkesi inandırır.
29. Tahir ile Sultan Büvice evlenir ama Tahir Sultan Büvice’ye yaklaşmaz ve bu durumu sadıçlar Sultan hatuna, Sultan hatunda şaha bildirir.
30. Şah, Tahir’in gönlünü diriltmek için ava çıkarır ancak avda Tahir’in gönlünün yaralı olduğunu anlar.
31. Zühre’nin kervancılarla gönderdiği Şah Behrem, Tahir’i bulup mektubunu verir.
32. Tahir atlanıp Şah Behram ile yola koyulur ve Karahan ülkesine gelirler.
33. Tahir, Zühre’nin yanına gelip konuşurlar ve has bahçede yeniden eğlenmeye başlarlar.

34. Tahir ile Zühre'yi has bahçede gören ihtiyar dellale bu durumu Kara Batur'a, Kara Batur'da Şah'a söyler.
35. Karahan, durumun doğruluğunu öğrenince cellatları çağırıp Tahir'i öldürmek ister ancak Zühre'nin yalvarmasına dayanamayıp evlenmelerine razı olur.
36. Zühre, sevinçle Tahir'in yanına gittiğinde cellatların çoktan Tahir'i öldürdüğünü görünce çığlıkları göğe ulaşır.
37. Zühre, Tahir'e altın gümüştan mezar yaptırıp defneder, kırk gün ibadet ettikten sonra kırk birinci gün Tahir'in mezarına gelir.
38. Zühre, Tahir'in yanına girmek ister ve o anda mezar yarılır Zühre mezara girer.
39. Kara Batur, bu haberi duyunca oda Zühre için intihar eder.
40. Karahan, Kara Batur'u Tahir ile Zühre'nin arasına defnetmelerini emreder.
41. Asık ile maşukun mezarından iki gonca gül, Kara Batur'un mezarından da diken biter ve bu iki gonca ne zaman sarılmak istese diken onlara engel olur.
42. Derviş, bu durumu görünce dikenı söker ancak diken her gün yeniden biter.
43. Günler böyle geçer, iki kızıl gül goncası da muratlarına eremez.

1.8. SENUBER

Epizotlarına Göre Özeti

1. Çin memleketinde Hurşit adında bir padişah vardır ve evlat yüzü görmez.
2. Günlerin birinde Allahü Teala Hurşit Şah'a bir oğlan ihsan eder ve Hurşit Şah adını 'Şah Senuber' koyar.
3. Senuber, yedi yaşına girene kadar tüm ilimleri öğrendikten sonra 10 yaşına kadar harp ilmini öğrenir.
4. Senuber rüyasında Şehr-i Şebistan padişahı Şah Ferruh'un kızı Gülperizat'ı görür ve aşık olur.
5. Senuber uyandıktan sonra konuşacak kuvveti kalmamış baygın yatar ve hiç kimse onu konuşturamaz.
6. Hurşit Şah falcılarından oğlunun bir periye aşık olduğunu ve perinin üç yüz yıllık mesafede olduğunu öğrenir.
7. Senuber'in yanına gelen cariyeye babasına herşeyi anlatmasını söyler ve Senuber, cariyeyi dinleyerek babasına herşeyi anlatır.

8. Senuber, babasında Gülperizat'ı aramak için izin ister ve Hurşit Şah çaresiz izin verir.
9. Senuber, başta Vezir Ziver ve beş yüz yiğitle yola koyulur.
10. Senuber, bir nehir kıyısına varır ve gemiye binip bir kaç gün yolculuktan sonra gemi taşa takılır ve üç aya kadar oturup kalır.
11. Nehirde kasırga çıkınca gemi parça parça olur ve beş yüz yiğit boğulup Senuber bir tahtanın üzerinde, Ziver yiğit diğer bir tahtanın üzerinde sağ kalır.
12. Daha sonra fırtına çıkar ve Senuber ile Ziver Yiğit'i nehrin sahiline çıkar.
13. Senuber ile Ziver Yiğit bir kaç gün yol yürüdükten sonra Ziver Yiğit hastalanır, gün geçtikçe kötülenir ve sonra Hakk'a canını teslim eder.
14. Senuber yola devam eder ve güzel bir bağa rastlar. Bağın tehlikeli olduğunu anlayınca tekrar yola koyulur.
15. Senuber çölde has bahçe görüp içine girince cadı nine Senuber'i geyiğe dönüştürüp konuşamaz hale getirir.
16. Senuber, geyik kılığında bir kaç gün yürüdükten sonra bir has bahçeye gelip taht üzerinde oturan bir kız görür.
17. Bu kız Mihri Engiz denen cadı kız olup, bir avuç toprağa efsun koyarak Senuber'i eski haline dönüştürür.
18. Mihri Engiz ile Senuber daha önceki cadıyı öldürür ve Mihri Engiz Senuber'e âşık olur.
19. Mihri Engiz ile Senuber birkaç gün eğlenerek vakit geçirirler ancak Senuber Gülperizat'ı aramak ister ve yola koyulur.
20. Senuber epey yol yürüdükten sonra, bir mezara varıp uyur ve rüyasında bir kişi ona bu yerde yatmaması için işaret verir.
21. Senuber uyanınca karşısında 40 kalendar görür ve calendar ona may sunup güç kuvvet sahibi olmasını sağlar.
22. Senuber bir kaç gün yürüdükten sonra zincirler padişahı kızının mekanına gider.
23. Zincirler padişahının kızı Senuber'e âşık olur ancak Senuber kaşılık vermeyince öldürtmek ister.
24. Senuber'in öldürüleceği anda kızın süt annesi, Senuber'i korumak için bir kafese koyar ve ağaca asar.
25. Senuber kafesten kurtularak tekrar yola koyulur.

26. Senuber bir ormana gelir ve oradaki adamlara yardım ederken Rupida'ya esir düşer.
27. Senuber, Hz. Hızır'ın yol göstermesi ile rupidalardan kurtulup bir kaç gün yol yürüdükten sonra Derya-ı Umman'a gelir.
28. Senuber sol yapıp nehire girince yaptığı sol gevşeyip nehirde çıkmasına imkan kalmaz.
29. Senuber, nehirde akıp giderken bir çınarın dalına tutunup kurtulur.
30. Çınara bir anka kuşu konar ve Senuber'in durumunu öğrendikten sonra onu alıp Şehr-i Şebistan'a getirir.
31. Senuber bir kaç gün yol yürüdükten sonra bir has bahçeye gelir ve kapıdaki devleri atlatarak Gülperizat'ın yanına gelir.
32. Has bahçeye insanoğlu girdiğini gören Zerrin Bal kuşu bağırarak tüm devleri uyandırır.
33. Gülperizat, Senuber'i saklayarak şahlara has elbiseler giydirip bir kaç gün çok iyi ağırlar.
34. Gülperizat ile Senuber epey bir zaman zevk-i sefa sürüp yaşarlar.
35. Senuber anne-babasını özlediğini söyleyip yola koyulmak ister ancak Gülperizat beraber gidelim der.
36. Devler tahtı kaldırıp Gülperizat ve Senuber ile yola koyulurlar ve bir kaç gün yol gittikten sonra Mihri Engiz'in mekanına gelirler.
37. Senuber'in Gülperizat'a Mihri Engiz'in yaptığı iyilikleri anlatınca Gülperizat Mihri Engiz'i de tahta çıkarıp yanına alır.
38. Devler tahtı kaldırıp üçünü Derya-ı Umman kenarına getirir.
39. Senuber, burada gark olan beş yüz yiğidini ve Ziver Yiğit'i hatırlayarak ben onların anne ve babasına hesap veremem diye babasına mektup gönderir.
40. Babası, mektubu alınca Senuber'i karşılamak için askerleri ile yola koyulur.
41. Senuber nehire bakıp ağlarken beş yüz yiğidi ve Ziver Yiğit dirilip sudan çıkarlar.
42. Senuber, dostları ile birlikte, Hurşit Şah'ın yanına doğru yol alırlar.
43. Hurşit Şah, Senuber ve dostları ile sarılıp, ağlaşarak hasret giderirler.
44. Hurşit Şah, Senuber ile Mihri Engiz ve Gülperizat'ı kırk gün kırk gece düğün yaparak evlendirirler.
45. Hurşit Şah, padişahlığı Senuber'e vermiş ve Ziver Yiğit'i de vezir yapar.

46. Senuber, Gülperizat ile Mihri Engiz'in sohbetiyle mutlu yaşayıp muradına ererler.

1.9. KAMERŞAH VE ŞEMŞİ CANAN

Epizotlarına Göre Özeti

1. Devler şöyle rivayet ederki; İsfahan şehride Şah Hüseyin adında bir padişahın hiç çocuğu yoktur ve çocuğu olması için Allah'a kırk gün kırk gece ibadet eder.
2. Allahü Teâla, padişahın talebini kabul ederek hanımının rahmine bir çocuk ihsan etmiş, dokuz ay, dokuz gün, dokuz saat sonra bir oğlan doğar.
3. Padişah, bu oğlanın yüzüne bakarak gökteki aya benzetip 'Kamerşah' adını verir.
4. Kuh-ı kaf ' taki dev periler padişahı Şaperkut'un da hiç çocuğu olmaz ve o da Allahü Teâla'ya yalvarıp çocuk talebinde bulunur.
5. Şaperkut'un da duası makbul olup bir kızı olur ve Şaperkut'da kızının yüzüne bakarak gökteki güneşe benzetip 'Şemsi Canan' adını verir.
6. Kamerşah uykuya dalar ve rüyasında hiç görmediği Şemsi Canan'a âşık olur, o günden sonra aşk derdi ile yanıp tutuşur.
7. Kamerşah'ın babası durumdan haberdar olur ve Kamerşah'a sevgilisini arayıp bulması için izin verir.
8. Kamerşah annesinden de izin alıp halkıyla da vedalaşarak yola koyulur.
9. Kamerşah hiç durmadan üç yıl yürümüş ancak hiçbir insanoğluna rastlamaz. Hangi yöne gideceğini şaşırıp Allah'a secde ederken yerle gök arasında ışıık saçan bir kişi, Kamerşah üç yıl daha yürüdükten sonra bir ihtiyarla karşılaşip yol göstereceğini söyler.
10. Kamerşah 99 gün yürüdükten sonra çöle ulaşır, kumluk içinde 7 gün 7 gece daha yürüdükten sonra güçsüz düşer ve uykuya dalar.
11. Kamerşah uykudan uyandığında yanında bir kundura su ile dokuz ekmeği görür ve yedikten sonra 14 gün 14 gece daha yol yürür, taşlık bir alana gelir.
12. Kamerşah taşlık alanda hayatta kalmak için yeri kazarken insan cesedi bulur ve cesedinin çenesine bağlayıp yüzünü gözünü açık bırakıp vücudunu gömer.

13. Kameşah, 40 gün 40 gece daha yol yürüdükten sonra bir tarla kuşuna rastlar ve tarla kuşunu takip ederek 3 yıl daha yürür.
14. Kameşah cennetten haber veren bir has bahçe görür ve yeşillik içinden gelen aksakallı ihtiyar onu muradına erdireceğini söyler.
15. Kameşah, ırmak kenarında otururken, su almaya gelen bir kadın ona yardım edeceğini söyler ve Kameşah'ı şemsi Canan'ın yaşadığı has bahçenin hizmetçisi Salmas Dede'nin kapısına getirir.
16. Salmas Dede'nin kızı Ayhan, kapıda Kameşah'ı görür ve babasına söyler.
17. Salmas Dede, Kameşah'a evladı olmasını teklif eder ve Kameşah da kabul eder.
18. Salmas Dede'nin kulübesinde, şemsi Canan peşinde 3 yıl geçer, şehrinden çıkalı 9 yıl olur.
19. Salmas Dede, dokuz yıldan beri aşk sevdasına düşen padişahın kızına şıfalı bitkiler toplamakla geçimini sağlar.
20. Bunu ğrenen Kameşah gönül bağlarını ip yaparak aşk bahçesinden gl dizer, gl demetinin arasına kendinin bütün dert elemlerini yazar ve Salmas Dede'ye padişahın kızına vermesi için yalvarır.
21. Salmas Dede, adamotunu şemsi Canan'a verir
22. şemsi Canan, adamotunu koklayınca bütün vücudu aşktan titrer ve içindeki mektubu okuyunca bayılır.
23. şemsi canan ayıldıktan sonra Salmas Dede'yi çağırtıp oğlunun yerini öğrenir ve rüyasında gördüğü sevgilisini bulmak isteği ile şaperkut'tan has bahçeye çıkmak için izin ister.
24. şemsi Canan, has bahçede, çiçeklerin arasında dokuz yıldır beklediği Kameşah'ı görünce bayılır.
25. Kameşah'ın gözyaşları, şemsi Canan'ın yüzüne yağmur gibi damlayınca şemsi Canan ayılır ve bu sefer aşıklar birbirlerine bakışırlar, sarılırlar.
26. Kameşah ve şemsi Canan has bahçede kırk gün kırk gece beraber eğlenirler.
27. şemsi Canan'ın izni dolunca şaperkut'tan tekrar 40 günlük izin ister ve izni alınca tekrar has bahçede muratlarına ulaşırlar.
28. şemsi Canan, Kameşah'tan Salmas Dede'yi görücü göndermesini ister.
29. Salmas Dede, şemsi Canan'ı istemek için şaperkut'un karşısına çıkararak şemsi Canan'ı ister ancak şaperkut kabul etmediği gibi Salmas Dede'nin kellesini vurmak için emir verir.

30. Cellatlar Salmas Dede'yi ölüme götürürlerken vezir ile kaşılaşırlar ve vezir padişahı kararından vazgeçirmek için yanına gider.
31. Vezir, padişaha şeriatta elçiye ölümün caiz olmadığını, elçinin gelişinin iyiliğe işaret olduğu, eğer kızın başlığı için ağır şart koyduğu takdirde vazgeçebileceklerini söyleyerek padişahın Salmas Dede'yi affetmesini sağlar.
32. Ağır başlık parasını öğrenen Kamerşah bayılır, Şemsi Canan'ın isfahan şehrine kaçma fikrini kabul etmez ve batıdaki kumdan geçen tılsımlı nehir boyuna varıp kırk gün Allaha yalvarmak istemez.
33. Şemsi Canan bu karara her ne kadar karşı çıkmışsa da Kamerşah vedalaşarak yola koyulur.
34. Kamerşah kırk gün kırk gece abadet ettikten sonra bir membağı yaratılır ve Kamerşah Şemsi Canan'a haber vererek gezdirmek ister.
35. Şemsi Canan herşeyin hazır olmasına sevinip Kamerşah'a tekrar babasına elçi göndermesini ister.
36. Padişah menbağı görünce şaşkına döner, söyleyecek bir söz bulamayınca kızını bu işten vazgeçirmeye çalışır ancak Şemsi Canan Kamerşah'tan vazgeçmez.
37. Padişah, hatunu Büvi Hanife'ye kızını bu işten vazgeçirmek için çare bulmasını söyler ancak Büvi Hatun çare bulamaz.
38. Şaperkut öfkelenerek Kamerşah'ı ortadan kaldırmak için cellatları ile yola koyulur ve yolun yarısına varmadan Şah attan düşerek gözü görmez, dili konuşmaz olur.
39. Büvi Hatun, padişahın derdine çare için ferman çıkartır.
40. Yedi iklimden hekim, danışmanlar, falcılar gelmesine rağmen padişahın hastalığını iyileştiremedikleri gibi canlarından da olurlar.
41. Bu haberi okuyan Kamerşah, babasını iyileştirmek için Şemsi Canan'dan izin ister.
42. Şemsi Canan koltuk altına astığı, içinde ölüyü diriltten hayat ilacı olan muskayı Kamerşah' a vererek izin verir ve muskanın sırrını çözebilir diye Salmas Dede'nin yanına gitmesini söyler.
43. Kamerşah, Salmas Dede'nin yanına varır.
44. Salmas Dede, dünyada bilinmeyen sihirli ilacın sırrını çözer.

45. Salmas Dede, canlı yılanın karnındaki yumurtaya adamotunun çekirdeğini ilave ederek Şemsi Canan'ın verdiği muska içindeki 72 bin çeşit müşk-i amber cevheriyle melhem yapıp, şifa-i hayat cevheri hazırlar.
46. Salmas Dede, Kamerşah'a bu ilacı padişahın gözüne üç kez sürterse gözünün açılacağını, nohut kadar bir parça yedirirse konuşacağını ancak padişahın yazılı söz aldıktan sonra hünerlerini göstermesini söyler.
47. Kamerşah padişahın yanına varmış, yazılı sözü alır ve Salmas Dede'nin dediklerini yaptıktan sonra padişah iyileşir.
48. Kamerşah, Şemsi Canan ile evlenmek için padişahın izin ister ve padişahın yazılı sözü hatırlayınca izin vermeye mecbur kalır.
49. Kamerşah ve Şemsi Canan irenbağ'da kırk gün kırk gece düğün şenliği yaparlar.
50. Altı yıl sonra Kamerşah iki oğlan bir kız çocuğuna baba olur.
51. Padişah Hüseyin, oğlu Kamerşah'tan ayrıldıktan on sene sonra tek oğlunun derdi ile ağlaya ağlaya gözlerini kaybeder.
52. Günlerin birinde Kamerşah, rüyasında anne ve babasını görür.
53. Kamerşah uyandığında Şemsi Canan'dan anne ve babasını görmek için izin ister ve Şemsi Canan beraber gitme isteğinde bulunur.
54. Kamerşah ve Şemsi Canan, padişahın beraber gitmek için izin isterler ve padişah razı olmaz ancak kızı Kamerşah'a emanet edip izin verir.
55. Kamerşah ve Şemsi Canan yola koyulurlar ve 360 yıllık yolu kırk günde diğer bir rivayete göre 40 saatte kat ederek İsfahan şehrine varırlar.
56. Kamerşah, kardeşi Gülcemal'i görür ve sarılırlar, ağlaşırlar.
57. 15 yıldır Kamerşah'ın derdi ile aklını kaçıran yatağa düşen annesi Kamerşah'ı görünce bayılır ve ayılmadan öbür dünyaya göç eder.
58. Kamerşah, Kuh-ı Kaf'tan getirdiği tılsımlı ab-ı hayatı Şah Hüseyin'in gözüne sürer, Şah Hüseyin'in gözleri açılır ve üç yıl yaşayıp âlemde göçer.
59. Halk Şah Hüseyin'in yerine Kamerşah'ı padişah yapar.
60. Kamerşah yurda asayiş getirir ve ona yurdunu gül çiçekle doldurur.

1.10. HURİLİKA–HEMRACAN

Epizotlarına Göre Özeti

1. Çin, Maçın ülkesinin Hüsrev adlı padişahı rüyasında eline konan bülbülün sevinçle şakıdığını görür ve uyandığında kalbi bülbülün aşkıyla yanar.
2. Padişahın üç oğlu vardır ve büyüğünün ismi Askerşah, ortancasının Nurdunşah, küçüğünün Hemracan'dır.
3. Padişah, hemen oğullarını çağırıp, yedi iklim gezip, üç ay içinde bülbülü bulmalarını ister.
4. Bu üç kardeş babalarının isteğini yerine getirmek için sefere hazırlanırlar.
5. Askerşah ile Nurdunşah küçük kardeşi Hemracan'ı kıskanarak ona duyurmadan yola koyulurlar ancak Hemracan durumu öğrendikten on gün sonra yola koyulur ve kardelerine yetişir.
6. Üç yolun ağzında taş kazılmış üç cümle vardır.
7. Birinci yolun başında ' Gidişi var, dönüşüde var' , ikinci yolun başında 'Gidişi var, dönüşü hem var hem yok' , üçüncü yolun başına 'Gidişi var dönüşü yok' diye yazılır.
8. Askerşah birinci yola, Nurdunşah ikinci yola gider, iki kardeş Hemracan'ı ortadan kaldırmak isteğiyle onuda üçüncü yola gönderirler.
9. Hemracan insan ayağının basmadığı çöllere varır, kamışla ot köklerini yiyerek beslenir, susadığında yağmur suyu içer.
10. Hemracan bir yerde uyuya kalır ve rüya görür.
11. Hemracan rüyasında Hızır'ı görür ve Hızır, ona tehlikeli yola girdiğini geri dönmesini söylese de Hemracan dönmez.
12. Hızır, Hemracan'a on beş gün yürüdüktan sonra bir pınara ulaşıncağını ancak suyunu içmemesini söyler ve çevresine bakınca herşeyi anlayacağını söyler.
13. Hemracan on beşinci gün bir pınara ulaşır, suyunu içmek ister ama çevresinde karga, kuzgun, pars gibi hayvanların leşlerini görünce zehirli bir pınar olduğunu anlar.
14. Hemracan yürürken kırkların kubbesine rastlar ve kırklara zemzem suyu getiren Hurilika peri ile göz göze gelir ve âşık olur.
15. Hemracan ve Hurilika tanışma konuşması yaparlarken Hurilika bir parça ateş halinde göğe yükselir ve Hemracan onu takip eder.
16. Hurilika şeyhlerden Hemracan'ın yolunu kesip denemelerini ister.

17. Dev periler, Hemracan'ın önüne kum tepelerini çıkarır ve Hemracan yürümekten dermanı kalmayıp uyuya kalır.
18. Hızır gelir Hemracan'ın ağzına su damlatır ayıltır.
19. Hurilika yine denemek için dev perilerine Hemracan'ın önüne kasırga çıkarmalarını ister ve Hemracan yine vazgeçmez.
20. Hurilika, Allah'ın hakkı üçtür diyerek turgay kılığına girer ve Hemracan'ın başı üstünde öterek dolaşır.
21. Hemracan, turgay ile Hurilika'ya selam göndermeye çalışır ve turgay Hemracan'a kılavuzluk ederek bir kaleye getirir.
22. Hemracan kalenin içine hayran kalmış, gezerek bir elma görür ve tam koklamak üzereyken elma sarı doğana dönüşür, Arambağ perilerle dolar.
23. Hemracan telaşa kapılır, bir sürü turgay cıvıldaşıp bağ da huri perilerle dolar ve bir anda doğan kanat çırpmış Hurilika'ya döner.
24. Dev periler, Hurilika'ya Arambağ'da insan kokusu geliyor diye şikâyet eder.
25. Hurilika, Hemracan olduğunu anlar ve yüzünü göstermesini ister.
26. Hurilika insanoğlu vefasız diye Hemracan'ı yine dener.
27. Hemracan yine Hurilika'dan vazgeçmez ve Hurilika'da aşkını itiraf eder.
28. Hemracan ile Hurilika Arambağ'da eğlenip gün geçirirler.
29. Hurilika, Hemracan'ı baygın bulur ve derdini sorar.
30. Hemracan, babasının bülbül hikâyesini anlatır ve Hurilika kardeşi Hurizetran'ın bağındaki altın kafeste olduğunu söyler ve en yetenekli Ümmeti Kaknus Devi yanına verir.
31. Hemracan bülbülü bulur ve bülbülün şakıması ile bayılır.
32. Bülbülün olmadığını gören Bağısıemen'deki Hurizetran'ın ümmetleri Hurizetran'a haber verirler Hurizetran tüm dev perilerine bülbülü bulmalarını emreder.
33. Hurizetran'ın yetenekli devi Haşret bülbülü ve Hemracan'ı bulup bildirir ve Hurizetran, Hemracan'ı yedi kat gökyüzünden yere atmasını emreder.
34. Haşret, Hemracan'ı alıp göğe yükselirken Kaknus Dev de onları takip edip göğe yükselir ve iki dev öyle dövüşmüşler ki yer ve gök sallanır.
35. Hemracan dövüş sırasında Haşret Dev'in elinden çıkıp yere yuvarlanmaya başlar.
36. Hurilika, Hemracan'dan haber almak için falcılarını çağırır ve falcıları Hemracan'ın yer ve gök arasında yuvarlandığını söyler.

37. Hurilika kartal kılığına girip göğe uçar ve Hemracan'ı tehlikeden kurtarır.
38. Hemracan bayılır ve Hurilika onu iyileştirmek çeşitli ilaçlar kullanır ancak Hemracan ayılmayınca sihirli örtüsünü üstüne örtüp münacaat okur.
39. Kûhi Kaf'tan esen rüzgâr Hemrecan'ın üstündeki örtüyü kaldırır Hemrecan uyanır ve bu sırada Kaknus ve Haşmet Dev hal dövüşürler.
40. Hurilika bir tel saçını yakar ve bütün dev perileri hazır olur, bülbülü almak için kardeşi Hurizetran ile anlaşma yapar.
41. Hurilika yenilen taraf teslim olacağını teklif eder ve Hurizetran da kabul eder.
42. Hurilika ve Hurizetran yedi gün yedi gece savaşır ve Hurilika galip gelir.
43. Hurizetran ümmetinin yok olmasına sebep olan Hemrecan'ı görmek ister ve görür görmez âşık olur.
44. Hurizefran, Hemrecan'ı kendisine vermesi karşılığında tüm ümmetiyle boyun eğeceğini söyler ancak Hemracan da Hurilika da kabul etmez. Hurilika şeriattan yol bulmasını söyler.
45. Hurizefran rüşvetle bir kadı ayarlar ancak Hurilika bundan haberdar olunca kadının yalan söylemesini engeller.
46. Hurizefran ölür.
47. Hemracan bülbülü elinde Hurilika ile Arambağ'a döner.
48. Hemracan bülbülü babasına götürmek için Hurilika'dan izin ister ve Hurilika başı derde girdiği zaman bir tel saçını yakmasını ve yanında olacağını Hemracan'a söyler.
49. Hemracan üç yol ağzına geldiğinde kardeşlerini bulmak için aramaya çıkar.
50. Hemracan kardeşlerini bir lokantada çalışırken bulur ve onları da alıp yola koyulur.
51. Nurdunşah ve Askerşah yolda Hemracan'a tuzak kurar ve onun iki gözünü oyup bülbüle verdikten sonra kuyuya atarlar.
52. Nurdunşah ve Askerşah bülbülü babalarına verirler ve babaları Hemracan'ı sorduklarında hiç haber alamadıklarını söylerler.
53. Padişah oğlu Hemracan'ın hasretiyle sinelerini yaralar, bülbülde padişahın yüzüne bakmayınca dert üstüne dert olur.
54. Padişahın veziri bülbülü konuşturur ve bülbül herşeyi anlatır.
55. Bülbül padişahı, Hemracan'ın annesi ve kız kardeşi Gülcemile'yi arkasına alarak Hemracan'ın atıldığı kuyuya getirir.

56. Gülcemile'nin urgan gibi saçını kesip birbirine bağlayarak Hemracan'ı kuyudan çıkarırlar.
57. Hemrecan, Hurilika'nın bir tel saçını yaktıktan sonra Hurilika birkaç perisi ile peyda olur.
58. Hurilika, bülbülün boğazından Hemracan'ın gözlerini çıkarır ve Hemracan'ın gözünün açılmasını sağlar.
59. Hurilika ve Hemracan bütün yurda kırk gün kırk gece düğün düzenlerler.
60. Hüsrev padişah ölünce, halk Hemracan'ı şah yapar.
61. Hurilika ve Hemracan ömür boyu beraber yaşayıp iline asayiş getirirler ve Hurilika ve Hemracan'ın ülkesi arasında dostluk çiçekleri ekilir.

1.11. NOZUĞUM KISSASI

Epizotlarına Göre Özeti

1. Çinliler Cihangir Hocam'ı Kaşgar'da tutukladıktan sonra, erkekleri öldürüp, kadınları İli'ye şehrine gönderdiğinde, Nozuğum hakkında çıkan türküler.
2. Kaşgar'ı kendine tabi kılan Çin Han'ı erkekleri öldürüp kadınların her birine Kalmuk'a eş olarak verirler. Bunlardan biride Nozuğum'dur.
3. Nozuğum düğün gecesi Kuça tarafına doğru kaçar.
4. Kalmuk'lar üç gün üç gece eğlendikten sonra Nozuğum'un yokluğunu fark edip aramaya başlarlar ancak bulamazlar.
5. Nozuğum'u gören biri haber verince iki yüz atlı Solan kamışlığına gelip üç gün boyunca ararlar ancak yine bulamazlar ve kamışlığı ateşe verirler.
6. Nozuğum oradan çıkıp bir dağ başına gelir burada bir çoban iki üç gün ona yardım eder.
7. Solanlar buraya da gelip Nozuğum'u yakalayarak Küre şehrinde Generale teslim ederler.
8. General, Nozuğum'u Şi-sen Ağa'ya teslim eder.
9. Şi-sen ağanın hanımı ile Nozuğum birbirlerini tanırlar çünkü Kaşgar'da aynı mahalledendirler.
10. Şi-sen ağa, Nozuğum'u bir Solan'a verince Nozuğum düğün gecesi Solan'ı boğazlar öldürür ve kaçar.

11. Nozuğum altı ay kaçır. Bir gün karnı acıkıp ateş yakınca zaptiyeler onu yakalar ve türlü işkence yaparlar.
12. Ağa, General'e Nozuğum'u yakaladığını haber verince General'de Davanhan'a mektup yazar.
13. General'in yazdığı mektup kırk bir günde Han'a ulaşır ve Han'ın cevabıda kırk bir günde ulaşır.
14. Seksen ikinci gün Nozuğum'un başını vücudundan ayırırlar.
15. İki yüz kadar halk Nozuğum'un başını vücuduna dikip toprağa gömerler.

1.12. SEYİT NOÇI (2)²

Epizotlarına Göre Özeti

1. Kaşgar denen yurttta Samet adlı bir bezci ve onun Gülnisa Peri adlı bir de hanımı vardır.
2. Gülnisa Peri bir oğlan doğurur ve adını Seyit koyar.
3. Kara Kuzgunlar, Kumul ve Tufanı geçip Karla'da Yakup Bey'in askerleri ile savaşır ve Erşidin adlı pehlivan yiğitleri ile pusu kurması sonucunda Yakup Bey ve askerlerini darmadağın ederler.
4. Kara Kuzgunlar Üç tufanı işgal eder, katliamlar başlar ve halk Rahmatullah idaresindeki yiğitlerle birleşip savaşır, yurdu kurtarırlar.
5. Yar-Ha-san istilacıları tekrar saldırıya geçer, Cau. Hu-di denen cellat idaresindeki haydutlara karşı mücadele başlar ve böylece Kara Kuzgunlar Gucun, Urumçı ve Manası işgal ederler.
6. Güney Doğu Türkistan'da Kuça'yı işgal eden istilacılar Kaşgar'ı da işgal eder ve üç dört çiftçi ailesini İli'ye sürgün ederler.
7. Sadır adlı pehlivan halka rehberlik edip mücadele ederler ancak taht kavgaları, Ruslarla dostluk kurmaları halkı felakete sürükler.
8. Kaşgar'da mücadele devam ederken Seyit ergenlik çağına gelir, güçlü kuvvetli bir delikanlı olur, zenginden alıp fakire verir ve halk ona pehlivan diye seslenir.

² Uygur Halk Destanları II'de yer alan Seyit Noçi Destanı için Seyit Noçi (2) ifadesi kullanılmıştır.

9. Seyit annesi, babası, dedesi Sultan Ahund, sevgilisi Modenhan ve halkın desteği ile halkın özgürlüğü için savaşmaya karar verir ve dokuz günde İli'ye sonra Küre'ye ulaşır.
10. Seyit Noçi kapalı olan Küre kapısını açtırmak için Çinli çeriye atı verir ancak Çinli çeri hakaret edince onu surdan aşağıya atar ve arkadan gelen dört Çinli çeri ile dövüşür ve onları da atar.
11. Seyit Noçi yiğitlerle toplantı yapar ve İli'ye gelip Hayranbağ'a yerleşir.
12. Seyit Noçi İli'de elliden fazla Çinli çeriye öldürüp yiğitleri ile Tokkuztora'ya gider ve o sırada Üçturfan zindanında yatan Almas Batır zindandan kaçarak onlara katılır.
13. Seyit Noçi ve Almas Batır Üçturfan'a yol alırlar.
14. Seyit Noçi ve Almas Batır iki yönden düşmanla mücadeleye başlar ve nihayetinde düşmanı yenerler.
15. Pekin Han'ı Seyit Noçi'yi yakalatmak için ferman yayınlar.
16. Hilekâr koca karı Pekin Han'ın dediklerini yerine getireceğini söyler ve Seyit Noçi'yi yakalamak için doğru yol alır.
17. Hilekâr koca karı yalan söyleyip Seyit Noçi'yi evine davet eder ve ihtiyarlara saygı gösteren Seyit Noçi'de kabul eder.
18. Seyit Noçi, koca karının evinden çıkarken atının olmadığını görür tuzak kurulduğunu anlar ve sonra etrafını düşmanlar kuşatır.
19. Seyit Noçi sabaha kadar düşmanla savaşır ve sonunda bir elinde yaralanıp düşmanın eline düşer.
20. Kadı çeşitli fetvalar uydurup Seyit Noçi'yi suçlarken halk onun sözüne kulak etmezler.
21. Ma Dotey, Seyit Noçi'yi asacağını söyler.
22. Halkın bağrında Seyit Noçi ölmez, adı illerde kalır, içinden bahadırlar hiç bitmez ve dillerde destan olup sabah akşam yâd edilir.

1.13. BOZ KÖRPEŞ VE KARAKÖZ AYİM

Epizotlarına Göre Özeti

1. Lopnor Gölü etrafında Abdal denilen yurtta zeki, akıllı, ok ve yay atmada, kılıç kullanmada usta Boz Körpeş adlı bir pehlivan yaşar.

2. Boz Körpeş'in sözden anlayan ve konuşabilen bir atı turgayı vardır.
3. Boz Körpeş'in annesi ve babası ölünce, başka yurtlara gitmek için yola çıkar ve Yenisu denilen yurda gelir.
4. Yenisu denilen yurttta Suyağıl adlı kötü niyetli bir zengin vardır.
5. Suyağıl'ın domuzdan huysuz, tilkiden daha hilekâr Bayağıl adlı bir oğlu vardır.
6. Suyağıl'ın Kara Köz adında vefalı, iyi kalpli ve güzel bir kızı vardır.
7. Kara Köz'ü yurttta herkes sevip hürmet göstererek "Kara Köz Ayım"derler ve yurdun gençleri ona göz koyarlar ancak Kara Köz kimseye gönül vermez.
8. Boz Körpeş Suyağıl ile tanışır ve Suyağıl'ın bu yurttta kalma teklifini kabul eder ve bir süre sonra çalışkanlığı ve zekiliği ile hem Suyağıl'ın hemde yurdun beğenisini kazanır.
9. Boz Körpeş ve Kara Köz nehir kıyısında karşılaşır ve birbirlerini görünce âşık olurlar.
10. Boz Körpeş, boz turgayı ile aşkını itiraf ettiği mektubu Kara Köz'e gönderdi ve Kara Köz mektubu alınca oda cevap olarak aldığı mektubu Boz Körpeş'e gönderdi.
11. Bayağıl Boz Körpeş'i evine çağırır Boz Körpeş evde Bayağıl'ın olmadığını görünce karısı Fatma ile konuşur.
12. Fatma, Boz Körpeş'e âşık olur ve duygularını söyleyince Boz Körpeş bu hayâsızlıktan iğrenir, Kara Köz ile evleneceğini söyleyip evden gider.
13. Fatma intikam almak için Suyağıl'a ve Bayağıl'a Boz Körpeş hakkında yalanlar söyler.
14. Suyağıl ve Bayağıl, Boz Körpeş'i cezalandırmak için tüm yiğitleri toplayarak güreş düzenlerler.
15. Bayağıl hileyle yiğitleri meydana çıkartıp Boz Körpeş"le güreştirir ancak yiğitlerin hiçbiri Boz Körpeş'i yenemez.
16. Bayağıl, onca yiğitle güreş yapıp yorulur diyerek kendisi Boz Körpeş"le güreşe tutuşur ancak Boz Körpeş'in saygısından güreşmek istemeyişini dinlemeyip güreşmek ister.
17. Bayağıl ve Boz Körpeş güreşe tutuşur.
18. Bayağıl üst üste hamleler yapıp yıkmaya çalışmış ancak Boz Körpeş'i yenememez.

19. Bayağıl, Boz Körpeş'in gücüne yenildiğini kabul edip çaresiz kurnazlıkla gülümseyip yalakalık yapmaya başlar.
20. Aradan bir kaç gün geçer ve Bayağıl ve Suyağıl yeni bir hile düşünerek ava çıkmayı teklif eder.
21. Bayağıl ve Boz Körpeş ava çıkarlar ve bir süre gittikten sonra Bayağıl, Boz Körpeş'e devam etmesini kendisinin arkadan geleceğini söyler.
22. Boz Körpeş yola devam ederken Bayağıl'ın gelmediğini görünce endişelenerek Bayağıl'ı aramak için geri döner.
23. Bayağıl gizlendiği yerden Boz Körpeş'e ok fırlatır ve Boz Körpeş ok atanın Bayağıl olduğunu anlayınca Kara Köz'ün yüzü hatrı için bağışlar.
24. Boz Körpeş yoluna devam ederken vefalı atı dile gelerek Bayağıl'ın attığı okun zehirli olduğunu, emerek zehri çıkarmak istediğini söyler ancak Boz Körpeş aldırış etmez.
25. Aradan bir aş pişimi vakit geçer geçmez Boz Körpeş'in bedeni akrep sokmuş gibi sızlamaya başlar atından Abdal ile Yenisu arasındaki "vitrek" ağacına götürmesini ister.
26. Boz Körpeş'in vefalı atı onu vitrek ağacına getirir ve Boz Körpeş'ten üç aylık mesafedeki zehri temizleyen ilacı üç günde getirmesini ister.
27. Boz Körpeş yanında refakatçi kalan boz turgayı ile durumunu izah eden bir mektubu Kara Köz'e gönderir.
28. Bayağıl avda olanları Suyağıl'a anlatır ve Bayağıl öldüremediği için kızsız da okun zehirli olduğunu düşünerek rahatlar.
29. Bayağıl Boz Körpeş'in turgay ile Kara Köz'e haber vereceğini düşünerek karısını Kara Köz'ün odasına yatırır.
30. Turgay gelince Fatma onu yakalar ve Bayağıl'a haber verip getirdiği mektubu okurlar. Boz Körpeş'in yerini öğrenmek için turgaya işkence eder.
31. Turgay işkencelere rağmen Boz Körpeş'in yerini söyler ancak can vereceği sırada "Boz Körpeş tirek" der ve can verir.
32. Fatma, Suyağıl'a yine Boz Körpeş hakkında yalanlar söyleyerek kışkırtır.
33. Kara Köz, Fatma'nın kel kardeşinden durumu öğrenerek babasının nereye gittiğini öğrenmemiz ve mahallenin iyi kalpli yaşlı müneccihinin yanına giderek düşmanını yenen ve yenemeyen yurduna nasıl döndüklerini öğrenir.
34. Kara Köz, beklerken gürültü patırtı ile Suyağıl Bayağıl ve onların adamları at koşturup geldiklerini görünce kötü birşey yaptıklarını anlar.

35. Kara Kız, ağzına burnuna kan bulaşır Suyuğıl ve Bayuğıl ile konuştuktan sonra Boz Kırpeş'i aramak için "vitrek"e gelir.
36. Kara Kız, kavak ağacına asılır Boz Kırpeş'in etlerini ve kellesini görünce feryadından yer cihan sarsılır.
37. İşin aslı şöyledir: Suyuğıl ve Bayuğıl Boz Kırpeş'in yarı baygın halinden faydalanarak boynuna vurup bununla yetinmeyip etlerini de parçalayıp kavak ağacına asarlar.
38. Kara Kız ağlayarak Boz Kırpeş'in et parçalarını yere dizer ve abdest alıp Tanrı'ya münacaat okur.
39. Kara Kız, Tanrı'ya yârimi eski haline dönder diye Boz Kırpeş'in etrafında bir kez dolanır Boz Kırpeş'in etleri birleşir. İkinci kez dolanır Boz Kırpeş uyur gibi bir hale gelir.
40. Kara Kız, üçüncü kez dolanmış olsaydı Boz Kırpeş'e can gelecektir ancak abisi ve babası yine ona zulmederler diye dolanmaz ve öbür dünyada ruhları kavuşsun diye kendisi de ölmeye karar verir.
41. Kara Kız Ayım, vitireğın dibine eliyle iki insan sığabilecek kadar mezar kazar.
42. Kara Kız Ayım, mezera önce Boz Kırpeş'i koyar ve kendisinde gireceğı sırada Boz Kırpeş'in panzehir ağzında vefalı atı gelir.
43. Kara Kız Ayım, atın eyer takımları olarak dizginlerini çıkarıp özgür yaşaması için serbest bırakır.
44. Kara Kız Ayım, Boz Kırpeş'in yanına gidip canını alması için Tanrı'ya yalvarır ve nalesi Tanrı'ya ulaştığında Azrail Kara Kız Ayım'ın canını alır.
45. Masum âşık masukların ruhu öteki âlemde birleşip murat ve maksatlarına erer.
46. Boz Kırpeş'in vefalı atı mezarın başında gözyaşı dökerek kalır.
47. Suyuğıl ve Bayuğıl, Kara Kız'ı aramak için vitreke gelir ve iki aşığın sonsuz uykuya yattığını görürler.
48. Suyuğıl, Kara Kız Ayım'a dayanıp beynine tokmak vurulur gibi düşer ve rivayete göre yerinden kalkamadan ölür.
49. Bayuğıl, Suyuğıl'ı o halde görünce içini korku kaplar, garip sesler duyar, Kara Kız ve Boz Kırpeş hayallerini görmeye başlar ve ormana doğru kaçar.
50. Rivayete göre, yurt halkı toplanı Boz Kırpeş ile Kara Kız Ayım'ı ağaç dibindeki mezara defneder.

51. Yurt halkı Suyagıl'ın ölüsünü ormana bırakır ve o karga ve kuzgunlara yem olur.
52. Bayağıl, aklını yitirip kendi kendine konuşup gülen deli olur ve öylece dünyadan gider.
53. Yine bir rivayete göre, her gece ay ışığında, Boz Körpeş ile Kara Köz Ayım'ın ruhları, vireğin gölgesi altında bir araya gelip ter atıncaya kadar muhabbet eder.
54. Boz Körpeş rebabını tıngırdattırken, Kara Köz Ayım bembeyaz ipek başörtüsüne sarılıp kelebek gibi dans edip şarkı söyler.

1.14. ŞAH ADİLHAN

Epizotlarına Göre Özeti

1. Yemen şehrinde adaletli, zengin, cömert ve akıllı Adilşah adında bir padişah vardır.
2. Günlerin birinde yedi kalender Yemen'e gelir ve aralarında padişahın cömert olup olmadıklarını tartışırken padişahın yerine gidip birşeyler istemeye karar verir.
3. Padişah Adilhan her gün sabah dertlileri dinler ve dertlerine derman olmaya çalışır. Bu sırada yedi kalender gelir.
4. Yedi kalender padişahın kırk günlüğüne Yemen şehrinin Padişahlığını ister.
5. Adilhan, yedi hazinenin anahtarı ile padişahlığını yedi kalendere devreder ve iki çocuğu ile melikesini alarak şehrin dışındaki bir binaya yerleşir.
6. Yedi kalendar biri şah altısı vezir olur.
7. Kalenderler hâkimiyeti alınca esrar içip yapmadıkları kötülük kalmaz ve hazineyi har vurup harman savurur ancak sürekli altın dağıtıp kurban kesip ziyafet vererek halkı kendi yanlarına çeker.
8. Kırk gün dolduktan sonra Adilhan padişahlığını geri almak için kalenderlerin yanına gider.
9. Kalenderler, vezirleri ve hafız müftüleri kendilerine destek göstererek Adilhan'a padişahlığını vermez.

10. Kalender, Şah Adilhan'a karşı tüm insanları yanına toplayarak Adilhan ve onun melikesi ile iki oğlunu idam ettirme kararı alır.
11. Padişah Adil Han'ın saraydaki yakın arkadaşı idam kararını ona haber verir ve şehri terk etmeleri için yardım eder.
12. Adilhan, melikesi ile iki oğlunu alıp şehirden ayrılır.
13. Adilhan, melikesi ve iki oğlu ile bir dağda konaklar ve gece olunca 10 atlı eşkiyanın geldiğini görünce mağaraya saklanır. Eşkiyalar onların tüm mal ve erzaklarını alır.
14. Eşkiyalar aldıkları malların sahibini bulup öldürmek için geri döner ve Adilhan bu sırada Allah'a yakarınca eşkiyalar onları bulamaz ve yollarına devam eder.
15. Adilhan, melikesi ve iki oğlu ile çöllerde yirmi gün yürüdüktan sonra yine bir dağda konaklar.
16. Şam şehrinde beş yüz tüccar günlerce yol yürüdüktan sonra padişah Adilhan'ın bulunduğu dağa gelir.
17. Tüccarların şefi Tüccar Behmen dağı dolaşmaya çıkınca padişah Adilhan, melikesi ve iki oğlunu görünce onun gönlünü hile ve kurnazlık kaplar.
18. Behmen, Padişah Adilhan'a karımın doğum yapacağını ve o yüzden bir kadına ihtiyacı olduğunu söyler ve Adilhan'dan melikesini ister.
19. Adilhan, oğlu Faruh ve melikesini Behmen ile gitmesi için verir.
20. Behmen dağın tepesine çökar çıkmaz Faruh'u kovalar ve melike'yi ata bindirip kaçıtır.
21. Şehzade Faruh, Adilhan'a Melike'nin kaçırıldığını anlatır ve Adilhan Melike'nin hasreti ile başka eşkiyalarda vardır diye iki oğluna da alıp yola devam eder.
22. Adilhan üç gün yol yürüdüktan sonra karşılarına büyük bir nehir çıkar ve bu sırada bir Kırgız atlı gelerek onları nehirden geçirebileceğine inandırır.
23. Atlı Kırgız, Faruh'u atına bindirip karşıya geçirir ve Faruh'u alıp kaçıtır.
24. Adilhan Faruh'un kaçırıldığını görünce zari zari ağlar ve Allah'a tevekkül ederek küçük oğlu Cemşid'in elinden tutarak nehrin karşısına geçmeye çalışır.
25. Adilhan nehrin ortasına gelince su yükselir ve oğlu Cemşid elinden çıkar.
26. Adilhan binbir zorlukla nehrin karşısına geçer ancak oğlu Cemşid'in olmadığını görünce gözlerinden kaynak suyu gibi yaşlar akar.

27. Adilhan on dört gün yürüdüktan sonra kimsenin ayak basmadığı çölde bir mezara rastlar burada ibadet ederek ömrünü geçirmeyi düşünür.
28. Adilhan mezarın ortasında kendisine bir ev yapar, kapan pınarların topraklarını kazıp su çıkarır ve onun ibadet ve emeği ile yeşillenen mezarlıkta on dört yıl geçirir.
29. Adilhan on dört yıldır insanoğlu görmez ve tekrar inanlar arasına karışmak için on bir gün yol yürüyüp bir köye gelir.
30. Adilhan'ı gören köylüler albastı diyerek ondan kaçır ve Adilhan bu durumdan üzülop tekrar yola koyulup üç gün yol yürüdüktan sonra bir şehre gelir.
31. Adilhan'ı gören şehirliler ondan korkup kaçışmaya başlar ve Adilhan yine üzülop insanların yanından uzaklaşıp bir ağacın altında oturur.
32. Adilhan'ı tesadüfen gören bir insan görür görmez kaçır ve kaçarken düşer.
33. Adilhan, kendinden kaçan insanı sıkıca tutar ve on dört yıl çölde yaşadığını, bu yüzden elbiselerinin yırtıldığını, her yerinin tüy kapladığını söyler ve kendisinin insan olduğuna inandırır.
34. Adilhan, bu insandan Diyar-ı Bekri şehrine geldiğini, padişah öldüğü için devlet kuşunun kimin başına konarsa onun padişah olacağını ve şehrin bu yüzden kalabalık olduğunu söyler.
35. Kırk gündür kimsenin başına konmayan devlet kuşu Adilhan'ın başına konar.
36. Devlet kuşunu Adilhan'ın başında gören halk, Adilhan'ın kılığında korkar ve kuşu onun başından kovmaya çalışır ancak kuş gitmez.
37. Adilhan kendisinden korkan halka durumu izah eder ve halk onun insan olduğuna inanır.
38. Vezirler birbirlerine danıştıktan sonra Adilhan'a taç giydirip padişah koltuğuna oturtur.
39. Adilhan, başından geçen olayları bir bir anlatır ve devlet büyükleri hayretler içinde kalarak yanaklarını ısırır.
40. Adilhan saç ve sakallarını kestirip eski haline döner, adalet ve eşitlikle ülkeyi yönetir, önceki padişaktan yüz kat daha iyi olur ve vezirlerden dervişlere kadar herkes ona bağlılıkla itaat eder.

41. Vezirler padişah Adilhan'a bir hanım bulmak ister ancak Adilhan kabul etmeyip yerine akıllı, zeki, güler yüzlü bir köle hizmetçi bulmalarını ister.
42. Şehzade Faruh'u kaçıran eşkıya bu haberi duyunca borçları kapatmak için Faruh'u Diyar-ı Bekri şehrine götürüp satmaya karar verir.
43. Şehzade Faruh'u gören vezirler onu satın almak ister ve eşkıya Faruh'u bin akçeye satar.
44. Vezirler Şehzade Faruh'u giydirip padişahın hizmetine verir.
45. Şehzade Faruh her gece babasını, kardeşi Cemşid'i, annesi Gülçehrehan'ı hatırlayıp ağlar ve aradan bir yıl geçmiş ancak Faruh hala onlardan haber alamaz.
46. Padişah Adilhan, Faruh'un hergün ağladığını fark edince Faruh'a eş olabilecek, onunla sırdaşarak dertleşecek bir köle bulmalarını söyler.
47. Diyar-ı Bekri şehrinin dışında yaşayan bir balıkçı bir gün avlandığında çok büyük bir balık yakalar ve bu balığın karnı normal balıkların karnından daha büyüktür.
48. Balıkçı ve karısı balığın karnını yarıklarında içinde nur yüzlü bir çocuğun olduğunu görür ve bu çocuk Cemşid'tir.
49. Balıkçı Cemşid'i kuru kuma gömer ve Cemşid'i ayıktırır. Balıktan çıkan dokuz gevheri satıp zengin olur, Cemşid'i evlat edinip adını Hüdaverdi koyar.
50. Balıkçının paraları biter ve haberi duyunca on dört yıl yanında kalan Cemşid'i satmaya karar verir.
51. Vezirler Cemşid'i görünce satın almak ister ve balıkçı Cemşid'i bin akçeye satar.
52. Vezirler Cemşid'i giydirip padişahın huzuruna getirir ve padişah bu köleyi çok sevip önceki köle ile tanıştırır.
53. İki köle çok iyi arkadaş olur, gündüz padişahın hizmetini yapıp gece birbirlerine terk ettirmeden oh çekip ağlar.
54. Bu iki kardeş birbirini tanımadan padişahın hizmetinde bulunur ve aradan altı ay geçer.
55. Padişahın melikesi Gülçehre'yi kaçıran Tüccar Behmen ona sahip olmak ister ancak Gülçehre ondan kurtulmak için abdestsiz olfugunu bir kâse su vermesini ne abdest alacağını söyler.

56. Gülçehre, abdest aldıktan sonra Tanrı'ya ibadet ederek bu beladan kurtulması için yalvarır ve o sırada Behmen uykuya dalar.
57. Behmen rüyasında altın tahta kendisine doğru gelen Muhammed Aleyhisselam'ı yanında dört imam, Hz. Fatma, Zühre ve binlerce meleği görür ve Fatma Behmen'i cehenneme göndermelerini söylediğini görür.
58. Behmen cehennemlik olduğunu görünce ağlar ve bağışlanmak ister.
59. Hz. Muhammed, Behmen'e hileyle tutsak ettiği emanete ihanet ederse ve zamanında sahibine teslim etmezse Allah'ın lanetleyeceğini ve cehennemlik olacağını söyler.
60. Behmen şaşarak rüyasından uyanır ve Melike'nin yanına gelerek onadan af diler.
61. Behmen, padişah Adilhan'ı bulmak için dağa gelir ancak Adilhan iki oğlunu alıp çoktan gider.
62. Behmen, Adilhan'ı araya araya on dört yıl geçer ve sonunda Diyar-ı Bekri şehrine geldiklerinde Behmen hediyelerini alıp iki kölesiyle padişahın huzuruna gelir.
63. Padişah, Behmen'in bu gece kalmasını ister ancak Behmen kendisinde başkasının emaneti olduğunu, bir terslik olup da emanete hıyanet olursa kıyamet gününde hesap veremem diye kabul etmez.
64. Padişah, emanete hıyanet etmecek iki kişiyi yani Faruh ve Cemşid'i emaneti beklemesi için gönderir ve Behmen bu gece padişahla kalır.
65. Şehzade Faruh ve Cemşid uyuya kalmayıp emaneti iyi korumak için sabah olana kadar birbirlerine dertlerini anlatınca kardeş olduklarını ve çadır içinde onları dinleyen Melike'de evlatları olduğunu öğrenir.
66. Behmen saraydan çıkıp çadıra geldiğinde iki köle ile Melike'yi birbirlerine sarılıp uyduklarını görünce Padişah Adilhan'ın yanına koşup iki köleyi emanete hıyanet etti diye şikâyet eder.
67. Padişah kendi gözleri ile görmek için çadıra gelir ve iki köle ile Melike'yi sarılıp uyduklarını görünce cellatlara iki kölenin kellelerini kesmelerini ister.
68. Cellatlar, şehzade Faruh ve Cemşid'in başlarını vücudundan ayırıp padişahın huzuruna getirir ve melike Gülçehre evlatlarının başını takip ederek saraya gelir.

69. Melike Gülçehre, padişahın huzuruna getirilen iki başı alıp ağlaya ağlaya başına gelenleri anlatınca padişah Behmen'e emanetin kimin olduğunu sorar ve Behmen herşeyi anlatır.
70. Padişah, Melike'nin yüzüne dikkatli bakınca tanır.
71. Padişah, Melike'sinin boynuna sarılıp evlatlarına ağlar ve Adilhan vezirlerinden kendisinde canını almalarını ister ancak vezirler Bağdat'da bir evliya olduğunu, duası makbul olursa şehzadelerin ruhu vücuduna geri dönebilir der.
72. Padişah Adilhan, Melike Gülçehre ve Tüccar Behmen Bağdat'a doğru yola çıkar ve evliya Gavs-ı Azam'ın yanına gelip durumu izah eder.
73. Evliya öyle bir keramet gösterir ki şehzadeler canlanıp ayağa kalkar.
74. Padişah Adilhan evliyaya şükranlarını sunar ve Melikesi Gülçehre ile iki oğlunu alıp Diyar-ı Bekri şehrine döner.
75. Yemen şehrine padişah olan kalendarlar halkı fakir duruma getirir, devlet büyüklerini de öldürerek bir tane kalendar kalır.
76. Zindana düşen devlet büyükleri isyan edip tüm mahkûmları kurtarır ve padişah Adilhan'ın Diyar-ı Bekri şehrinde olduğunu duyar.
77. Devlet büyükleri birçok hediye ile tekrar Yemen şehrinin padişahı olması için yazdıkları mektubu Adilhan'a gönderir.
78. Adilhan, mektubu alınca kendisinin gönlü kırık olduğu için kabul etmez ve Tüccar Behmen'i padişah yapıp Yemen şehrine gönderir.
79. Padişah Adilhan Diyar-ı Bekri şehrinde kalır ve Tüccar Behmen Yemen şehrine padişah olur.

1.15. ŞEHZADE DEHRAM VE MELİKE DİLİRİZ

Epizotlarına Göre Özeti

1. Rum şehrinde Adil Şah adında padişah ve onun selvi boylu gözleri ceylanın gözleri gibi siyah, uzun kıvrıkcık saçlı çok güzel Melike Dilriz adında bir de kızı vardır.
2. Melike Dilriz'in güzelliği nice diyarlara yayılır ve yetmiş şehirden elçi gelir.
3. Adilşah'ın Emlak adında veziri vardır.

4. Adil Şah, Emlak'a bu kadar elçinin gelmesine kaşılık kızını hangi birine vereceğine dair bir fikir ister.
5. Emlak fikir kalmayınca Melike'den fikir ister ve Melike elçilere kendisinin cevap vermek istediğini söyler.
6. Melike, elçilere bir şartı olduğunu, babasının geniş bir meydanda bir minare ve onun etrafına bol çiçekli bol meyveli bir has bahçe yaptırmasını, minarenin üzerine bir çift altın davul ve bir çift gümüş çubuk hazırlamasını ister ve kim minareye çıkıp gümüş çubukla altın davulu çalıp kendisi ile şiir söyleme yarışına girip kazanırsa onunla evleneceğini söyler.
7. Vezir Emlak, ayın yirmi yedisine kadar Melike'nin istediği has bahçe, İrem Gülüstani ve şevketli meydan için tüm yurdu çalışmaya çağırarak için ferman çıkarır.
8. Vezir Emlak, dünyanın bütün meyvelerinin ve çiçeklerinin olduğu has bahçeyi, geniş meydanı ve yetmiş merdiven ile çıkılan minareyi yaptırır ve üzerine altın davul ile gümüş çubuklar, koydurur.
9. Padişah, Vezir Emlak'tan kim Melike'ye âşık ise, Melike ile şiir söylemede yarışabilirse o kişinin damat olacağını ancak kazanamaz ise başının kesilip ÂşıklarMinaresi'ne asılacağı fermanını duymasını ister.
10. Pek çok kişi şiirde yarışmaya gelmiş ancak kazanamadıkları için başlarından olur, ve Melike bu şekilde dört yüz seksen altı şehazadenin başını Aşıklar Minaresi'ne astırır.
11. Yetmiş yaşında Kubeys isimli bir dede de Melike'nin güzelliğini duyup, beyit söylemeye gelir ve Melike ile yarışa girer.
12. Melike, Kubeys ile bir süre beyit söyledikten sonra yaşından ötürü iş büyümeden kurtulmak ister, Cellatları çağırınca Kubeys dede kaçar.
13. Ardan yedi ay geçtikten sonra Kubeys dede rüyasında Melike'yi görür ve tekrar minarenin yanına gider.
14. Kubeys dede'nin geldiğini haber alan Melike, bir tahtaya kendi resmini çizerek dedeye gönderir ve dede resmi alıp bir mağarayı kendine mesken tutup yaşamaya başlar.

15. Çin Hakanı'nın Behram isimli bir oğlu vardır.
16. Behram ava çıktığı bir vakit önüne çıkan geyiği takip eder ve geyik onu bir dağ eteğine getirir.
17. Behram mağaradan bir ses geldiğini işitince mağraya girer ve tahtanın üzerindeki resme bakarak ağlayan Kubeys dedeyi görür.
18. Behram, resmin Melike'ye ait olduğunu öğrenir ve âşık olur.
19. Behram, Kubeys dedeyi de alıp şehrine götürür, Kubeys dedeye bir evi misafirhane olarak tahsis eder ve kendiside aşk acısı çekmeye başlar.
20. Çin Hakanı, Behram'ın derdini öğrenir ve Behram, Melike'nin yanına gitmek için izin ister, Çin Hakanı da çaresiz kabul eder.
21. Çin Hakanı, Behram'a, beş yüz deveye mücevher ve yerli kumailar yükleyip, altından dört yüz fayton ve beş yüz yiğit vererek yolcu eder.
22. Behram, altı gün yol yürüdüktan sonra yiğitlerin dayanamadığını görünce onları gönderip tek başına yola devam eder.
23. Behram, birkaç gün çöllerde yürüdüktan sonra Melike'nin has bahçesine ulaşır ve dört yüz seksen altı şehzadenin asılı başını görüp korkmuşsa da vazgeçmeyip davulu çalmaya başlar.
24. Melike, davulun sesini duyunca cariyesi Gülendam'ı gönderir. Gülendam, Behram'a her ne kadar nasihatte bulunursada Behram dönmez.
25. Melike ile Behram beyit söylemeye başlar ve Melike'nin bir insan onu yenmek üzereyken nikabını açar, güzel yüzünü gören ya aklını kaybeder ya da bayılıp düşer ve o zaman Melike onu ölüme mahkûm eder.
26. Melike, nikabını açınca Behram bayılır ve Melike hemen cellatları çağırır.
27. Cellatlar Behram'ın başını kesmeye götürdükleri sırada, Melike'nin sütannesi görür ve Melike'yi ikna edene kadar beklemelerini söyler ve Melike ile konuşup bağışlanmasını sağlar.
28. Behram şehirden çıkıp bir nehir kenarına gider ve kırk gün Tanrı'ya ibadet ederek isteğini söyler.
29. AllahüTeâla, Hazreti Hızır'a Behram'ı Melike ile evlendirmesi için ferman indirir.

30. Hazreti Hızır, Behram'ı alıp göz açıp kapayıncaya kadar Melike'nin has bahçesine gelir ve Hazreti Hızır, Behram'a beklemesini, Melike ile yarışıp kendisi ile evleneceğini söyler.
31. Hızır a.s yüz elli yaşına gelir kamburlu bir dede kılığına girer ve davula öyle bir vurur ki İskender'in savaş davulu gibi şehri sarsar.
32. Melike davul sesini duyunca Gülendama'ı kim olduğunu öğrenmek için gönderir ve Güldam dışarı çıkıp yüz elli yaşına girer bir dede olduğunu görür.
33. Güldam ihtiyara vazgeçmesi için nasihatta bulunur ancak ihtiyar vazgeçmez ve Melike'nin yüzü ve huyu suyu hoşuna gelirse onunla evleneceğini söyler.
34. Güldam ihtiyarın söylediklerini Melike'ye bildirir ve Melike sinirlenirse de peygamber a.s sünneti gereği Güldam'a dedenin gönlünü incitmeden altın verip göndermesini söylenir.
35. Güldam altınları dedeye verir ancak dede kabul etmemiz ve Melike'nin gelmesini ister.
36. Melike, dedenin karşısına çıkar ve beyit söylemeden önce nereden geldiğini sorunca, dede Arap kabilesinden olduğunu, beğenirse alacağını beğenmezse geldiği yoldan döneceğini söyler.
37. Melike, ihtiyardan kurtulmanın çaresini arar ve ana Hint dilinden beyitler söylerse cevap veremeyeceğini düşünür. Bu sırada dedeyi tüm halk has bahçeye toplanıp beyit yarışını dinlemeye gelir.
38. Melike, Hint dilinden beyitler söylerse de Hızır a.s hepsine cevap verir.
39. Melike, ihtiyarı mat etmek için Arap dilinden, Türkçe'den, Farsçadan, İbraniceden beyitler söyler ancak Hızır a.s hepsine karşılık vererek hem halkı hayran bırakır hem Melike'yi.
40. Melike, ihtiyarı beyitlerle mat edemeyince tekrar konuşup vazgeçmesini ister ancak ihtiyar Hazreti Muhammed'in sünneti diyerek vazgeçmez, nikâh kıymak istediğini söyler.
41. Melike ile ihtiyar tekrar beyit okumaya başlar.

42. Melike, ihtiyarı mağlup edemeyeceğini anlayınca ondan kurtulma çareleri arar ve nikabını açıp yüzünü gösterir.
43. Hızır a.s Melike'nin yüzünü görünce mübarek dillerini çıkarır.
44. Melike, ihtiyarın Hızır a.s olduğunu anlar ve edepsizlik ettiğinden dolayı ağlayarak günahlarını bağışlamasını ister.
45. Hızır a.s Melike'ye Çin Hakanı'nın oğlu Behram ile evlenmesini söyler ve Melike de kabul eder.
46. Adil Şah haberi alınca çok sevinir ve Hızır a.s ile görüşerek Behram'ı çağırır.
47. Adil Şah, bütün şehir halkına kırk gün kırk gece düğün düzenleyerek Melike'yi Behram'a verir.
48. Hızır a.s nikâhlarını kıyar ve İlyas a.s da sadıçları olur ve düğün bittikten sonra gözden kaybolur.
49. Padişah Adil Şah, Melike ile Behram'a sarayda bir oda hazırlar ve bu ikisi muradına erip maksatlarına ulaşır.
50. Melike ile Behram son ömrünü padişahlık yaparak geçirir.

2. UYGUR HALK DESTANLARDA GÖRÜLEN TİPLER

Ele aldığımız destanlarda görülen tipler tespit edilip on bir başlık altında sıralanmıştır. Tespit edilen tipler, alp tipi, âşık tipi, veli tipi, ideal eş tipi, iyi anne tipi, kötü anne tipi, düşman tipler (olağan ve olağanüstü düşman tipler, rakipler), yardımcı tipler, hain tipi, hileci/kurnaz tipi ve hükümdar tipi olmak üzere incelenmiştir.

2.1. Alp tipi

Alp tipi, göçebe toplumunun derin özleminin ifadesidir. Bu toplumda anneler ve babalar, tıpkı başka toplumlarda olduğu gibi, kendi özleyişlerine uygun evlatlar tahayyül ederler ve çocuklarını bu hayal ettikleri tiplere göre yetiştirir, göçebe toplumun idealine göre terbiye ederler. Bu tipler, ölçülü ve hesaplı değil, coşkundur. (Kaplan, 1985)

“Kahramanın yürekli ve cesur olması değildir, onun cesurluğu halkın faydasına; adaletsizliğe yenik düşenler ve düşmandan zarar görenleri kurtarmaya yönelmelidir. Kısaca batırın kahramanlığı halkın kaderine bağlılığıyla ölçülür.” (İbrayev, 1998: 245)

İlk olarak birinci ciltte yer alan Nozuğum ve ikinci ciltte yer alan Nozuğum Kıssası destanlarını ele aldığımızda alp tipi olarak karşımıza özgürlük ve bağımsızlık mücadelesi veren Nozuğum çıkmaktadır. Nozuğum’un destandaki işlevi, halkına önderlik etmesi, zalim ve kötü yöneticilere karşı durması, iffeti ve namusu için her türlü zorluğa katlanmasıdır. Sürgün, yol azapları ve türlü işkencelere rağmen amacından sapmaz. Ölümünden korkmaz; ancak bir düşman ile evlenmek veya ondan çocuk sahibi olmak yerine ölmeyi tercih eder. Bu bağlamda Kalmuk beylerine karşı verdiği mücadele ve düğün gecesi onları öldürmesi çok önemli bir yer tutar.

Nozuğum, bir köye getirilir ve burada da Mançu yöneticilerinin Nozuğum’a gözleri düşer, zorla evlenmek isterler. Önce altın ve gümüşlerle kandırmaya çalışırlar istedikleri gibi sonuç alamayınca kaba kuvvete dayanırlar. Boyun eğmeyen Nozuğum, düğün gecesi beyi boğarak kaçar. Birçok dağ tepe aşar, çölleri dolaşır kamışlıkta altı aya kadar saklanıp cellatlara teslim olmaz.

Nozuğum’un en önemli özelliği, yiğitlik ve apliktir. Kaşgar halkının hakim kadın tipidir. Kişiliğine ve sözlerine saygı duyulur. Onun hayatı sürekli tehlike

altındadır ve uğruna mücadele ettiği idealleri hayatından daha önemlidir. Mehmet Kaplan, “Türk kahramanlık destanlarında kadında aranan niteliklerin başında kahraman tipinde olduğu gibi yiğitlik ve alplık gelir” der ve şunları ifade eder:

“Kahramanlık destanlarının yaşandığı dönemin sosyal hayat şartları gereği, en büyük beşeri değer his ve hayal sahasında değil, hareket sahasında tecelli etmiş olduğu görülür. Bu destanlarda en büyük değer ‘kahramanlık’ tır ve kahramanlık, muhariplik ve vücut kuvvetini göstermek şeklinde ortaya çıkar. Bu nedenle destanda kadında da en yüksek kıymet kabul edilen kahramanlık vasfı aranır.” (Kaplan, 1985:100)

Nozuğum düşmana boyun eğmektense ölmeyi yeğlediğinden hatta ondan doğacak çocukların da düşman olarak görüleceğinden dolayı kendisini feda etmesi alp tipi kadının iffetli ve namuslu, vatanperver özelliklerini göstermektedir.

Alp tipi kadınlarından biri de Çin Tömür Batur destanında yer alan Mahtumsula’dır. Mahtumsula da, Nozuğum gibi iffetli, namuslu; ancak ona göre daha savaşçı özelliklere sahiptir. Çünkü Mahtumsula, kendisi ile zorla evlenmek isteyen Moğol padişahının oğlu Ozmuğ’un askerlerine karşı cesurca savaşır.

Mahtumsula, erkeğin arkasında kalsa da asil ve yiğittir. Aynı zaman da iyi bir kardeştir. Bu tipte ahlak ve namus yüceltilip aşktan ziyade kuvvet ve cesaret ön plana çıkartılmıştır. Bu özelliğin de biz Uygur toplumunun kadın algısından yansıdığı düşüncesindeyiz. Dolayısıyla, erkeklerle beraber mücadele etme fırsatı sağlayan, kadına sosyal hayatta yer veren, onları erkekler karşısında pasif duruma düşürmeyen bir kültürde alp nitelikli kadınların ortaya çıkması doğal bir durum olarak değerlendirilir.

Mahtumsula da Nozuğum gibi iffet ve namusu için her şeyi göze alan bir tiptir. Destanda Mahtumsula düşmandan çocuk sahibi olur; ancak bu durum onun düşüncesini değiştirmez. Bu kısmı biraz daha detaylı vermenin daha uygun olacağı kanaatindeyiz. Mahtumsula kaçmayı düşünerek padişahın nehir boyuna gitmek için izin ister. Padişah da kırk cariye ve kırk muhafız eşliğinde iki uçan atını da vererek gönderir. Mahtumsula nehir boyuna geldiğinde cariye ve muhafızları sarhoş ederek iki uçan ata binip nehrin karşısına geçer. Muhafızlar fark edince tekrar dönmesi için yalvarırlar. Mahtumsula iki oğlunu da alıp gelirse geçeceğini söyler. Muhafızlar iki oğlunu da alıp geldiklerinde Mahtumsula büyük oğlu Akar’ı nehre atarlarsa onun

derdine dayanamayıp döneceğini söyler. Büyük oğlanı nehre atarlar ve Mahtumsula ağlıyormuş gibi yapar ancak nehirden geçmez. Muhafızlar küçük oğlu Çöker'i de atarsak belki dayanamayıp döner diye nehre atarlar ancak Matumsula yine dönmez. Mahtumsula'nın burada söyledikleri onun iffet ve namusuna nasıl önem verdiğini göstermek açısından önemlidir. Destanda şu şekilde ifade edilmiştir:

“Hey insafsız haydutlar,

Sizde kalmadı evladım.

Bırakmadım neslimi,

Hâsıl oldu muradım.

Elzemdir bana kendi yerim,

Yırtıcı kurtlar yurdundan.

Kardeşimi kıymetli bildiğim için,

Vazgeçtim haram şefkatinden.” (İnayet, 2004: 165)

Mahtumsula, evlatlarından vazgeçmek pahasına köle olarak yaşamaya razı olmamış ve evlat derdi yüreğini yaksa da düşman elinde kalmayan, kardeşlik duygusunun daha ağır bastığı bir kadın tipini ortaya koymuştur.

Birinci ve ikinci ciltte yer alan Seyit Noçi destanlarında alp tipi Seyit Noçi'dir. Birinci ciltte Seyit Noçi, arslan gibi geniş omuzlu, pars tabanı gibi koca avuçlarıyla herkesin dikkatini çeker ve yoksullar, kimsesizler onu kendilerine dost bilirler. Göçebe hayat toplumunun bir yansıması olarak kahramanın vücut tasviri hayvan özellikleri kullanılarak yapılmaktadır. Güç ve kuvveti gösteren en uygun unsurlar da hayvanlardır. Hayvan tasvirleri ile kahramanı özdeşleştirme, Uygurların sosyal, dini ve coğrafi hayat tarzları ile ilgilidir. Çünkü tanınmayan, bilinmeyen bir unsur ile ilgili benzetme yapılamaz.

Seyit, on beş yaşında iken bir fırıncının yanında çalışmaya başlar ve bu süreç zarfında destanda Seyit Noçi'nin güç ve kuvvet tasviri şu şekilde anlatılır:

“Elek ile un eleyip,

Geçiyor ömrüm.

Sabahtan akşama dek,

Yoğurup hamur.

Hamur yoğura yoğura oldu

Bilekler demir.

Seyit Noçi 'nin ekmeği diye,

Ünü yayıldı.

Sofralara derman olup,

Övülüp yenildi.

Bu ekmeği her tarafa,

Alıp gittiler.

Önce Aksu, sonra da,

Yarkent'e ulaştı.

Yetim öksüzlere o,

Kucağını açtı.

Yıllarca çıraklık edip,

Vücudunu geliştirdi.

Bileklerine derman verip,

Kuvvet topladı." (İnayet, 2004: 47)

Burada Seyit Noçi, göçebe kültürün verdiği alp tipi özelliklerden ziyade yerleşik hayatın Uygur halkına sunduğu daha realist bir çizgide özellikler göstermektedir. Bu durum yine de onun alp tipi özelliğini kaybettirmez çünkü Seyit Noçi, özgürlük ve bağımsızlık mücadelesi veren, teşkilatlara katılıp zalim ve kötü yöneticilere karşı duran ve bu yolda ölüme bile giden halkın sosyal ve kültürel şartlar gereği idealize ettiği bir tiptir. Bu bağlamda Seyit Noçi'nin Kof Beyzade ile olan mücadelesini vermek ve alp tipi özelliğini göstermek amacıyla daha doğru olacaktır. Kof Beyzade her ne kadar Seyit Noçi'yi alt etmeye çalışsa da ki burada ona üç hak verir, bu üç hakta Seyit Noçi karşılık vermemesine rağmen baş edemez ve nihayetinde Seyit Noçi onu bir eliyle nehre atar.

Seyit Noçi (2) destanında da aynı özellikler söz konusudur. Seyit Noçi yine halkının mücadelesine öncü olup yiğitleriyle birlikte yurdunu korumaya çalışır. Bu destanda da, Seyit Noçi şu şekilde anlatılır:

“Seyit ergenlik çağına ulaştı. O, güçlü, kuvvetli bir delikanlı oldu. Kaşgar ve civarındaki yaylalara gidip güreş yarışlarına katıldı. Hiç birinde omzu yere değmedi. Bir eliyle harman taşını kaldırıp 30-40 adım yürüyecek hale geldi. Vurduğu zaman duvarı oyardı ya da deşerdi. Omzuyla boğayı kaldırırđı. Kaşgar’daki dotey ve amballardan nefret ederdi. Kadıları gördüğü zaman tepesi atar, nefreti artardı. Kadıhaneleri ateşe veresi gelirdi. Dotey ve zenginlerin malını çalıp fakirlere dağıtırdı. Elinde nesi varsa fakirlere, yetimlere, körlere verirdi. Seyit Noçi’nin ünü yayılır. Herkes ona Seyit Noçi, pehlivan diye seslenir.” (İnayet, 2013: 38)

Diğer bir alp tipimiz ise Abdurrahman Han destanındaki Abdurrahman Hoca’dır. Abdurrahman Hoca da Nozuğum ve Seyit Noçi gibi kendisini halkına adayan ve bu yönde tüm çabaları sarf etmekten kaçınmayan bir tiptir. Han Hoca, yedi-sekiz yaşlarında iken Hızır ile karşılaşır ve Hızır onu güç ve kuvvetle donatır. Destana yansımaları ise şu şekildedir:

“Aylar ayları kovaladı,

Günler günleri kovaladı.

Abdurrahman Han Hoca,

Arslan gibi er oldu.

Şimşir gibi vücuduna,

Volkan gibi güç doldu.

Ertunga gibi yetişip

Her adımda düşmanı

Yer ile bir etti.” (İnayet, 2004: 95)

Han Hoca, beş yüz yiğit toplayıp onlara askeri eğitim verir. Kılıç, süngü imal ettirip savaş hazırlıkları yaptırır. Savaş meydanında erce savaşır.

Çin Tömür Batur destanında ise, alp tipi Çin Tömür Batur’dur. Destanda Çin Tömür için “çocukluğunda itibaren ava alışmış ve çeşitli avlayabilecek kadar büyümüş, sonunda çok batur bir yiğit olmuş” ifadesi geçer ve

“Baturlukta hiçbir can

Çin Tömür’e denk değildir.

Misran kılıcı, tüfeği

Elinden hiç düşmez” (İnayet, 2004:156) şeklinde ifade edilir.

Çin Tömür’ün alp tipi özelliği avcılık ve savaşçılıktır. Bu bakımdan diğer kahramanlara göre daha çok göçebe kültürün özelliklerini yansıtır. Yukarıda bahsettiğimiz kahramanlar gibi yurdunun ve halkının özgürlüğü için savaşma özelliği göstermez.

Çin Tömür’ü, yedi başlı Yalmavuz ile olan mücadelesi ve Moğol askerlerine karşı gösterdiği üstün kahramanlığı alp tipi yapar. Çin Tömür avdan döndüğünde kardeşinin yüzünü sararmış ve zayıflamış olduğunu görünce ne olduğunu sorar. Durumu öğrendikten sonra Yalmavuz’u öldürmek için yedi kat zırhını bağlayıp miğferini giyer, misran kılıcını da alıp Yalmavuz’un gelmesini bekler. Yalmavuz gelip tam Mahtumsula’nın kanını içmek üzere iken Çin Tömür saklandığını yerden çıkıp misran kılıcı ile bir başını uçurur. Daha sonra dövüşmeye devam ederler ve bu dövüş bir gün bir gece sürer. Sonunda Yalmavuz’un üç başı daha gider. Yalmavuz daha da vahşileşerek Çin Tömür’e tekrar saldırır ve yine bir gün bir gece daha dövüşürler. Çin Tömür altıncı başını da keser. Yalmavuz’un yel boynuz denilen tek bir başı kalır. Çaresiz kalan Yalmavuz kaçır ancak; Çin Tömür peşini bırakmayıp atına binip takip eder. Mahtumsula da av köpeğini serbest bırakıp peşlerinden gönderir. Çin Tömür Yalmavuz’a yetişir, akşama kadar dövüşürler. Bu sırada av köpeği gelip Yalmavuz’u bacağından ısırıp öldürür, Çin Tömür de yedinci başını kesip evine döner.

Destanlarda olağanüstü doğumun olmaması, kahramanların yiğitlik sergileyişinde de farklılık göstermiştir. Ayrıca destandan halk hikâyesine; göçebe hayattan yerleşik hayata geçilmesinin etkisi de söz konusudur. Böylelikle, fiziki güç ve cesaret daha reel bir hal almıştır. Bu bağlamda kahramandan, toplumda kabul gören alışkanlık ve davranışa sahip olması, inançlı, kültürel değerlere bağlı, toprağına ve diline sahip bir kişi olması beklenmektedir. Kahramanlar da, yiğit, cesur ve savaşçı özelliği ile halkı için mücadele edebilmekte ve bencillikten uzak, yardımsever bir karakterlere sahiptirler.

2.2. Âşık Tipi

“Türk Halk Edebiyatında Rüya Motifinin Fonksiyonu ve Mahiyeti” başlıklı bildiride rüyanın bir fonksiyonu olarak aşık biyografileri etrafında teşekkül eden halk hikâyelerinde daima aynı şekilde ortaya çıkan rüyalar, aşık olacak kişinin zihnine kaydedilmiş bir ilk örneğin (arketip) tekrarlanan şekilleri ve bu tür rüyalar zihne ve ruha işlenmiş platonik bir mefhumla bağlı olarak şairin gerçekleştirmek istediği bir mesaj olduğunu öne sürerler. (Günay, 2015:127) Destanlarda görülen aşık tipler de rüyada gördükleri sevgililere ulaşmak isterler.

Âşık tipi, esas itibarıyla ferdi hayatla ilgilidir. Dini görüş ve yaşam tarzı alp tipine etki ettiği gibi âşık tipine de etki etmiştir. Genç âşıklar, hayatlarına baskı yapan ana ve babalarına başkaldırırlarken saadetine engel topluma karşı isyan duygusu taşırlar. Hem çevrelerinden hem de dünyadan koparlar. Sosyal baskı nedeniyle yaşama sevincinin yerini yokluk özlemi ve nefret duygusu alır. (Kaplan, 1985)

Kızıl Gülüm destanında âşık tipler Bülbül ve Kızılgül'dür. Bülbül, zenginlerin koyununa bakan bir çobandır. Kızılgül kaçırılınca onu aramaya gider. Türlü cefalar çekse de aşkıdan vazgeçmez. Sevgilisine ebediyen sadık kalır. Kızılgül de Bülbül'e kavuşmak için çaba sarf eder.

*“Nakış oydu kalbime,
Kızılgülüm sözünden.
Sana verdiğim gönlümü,
Görmüş müydün gözümden.
Ölüp gitsem ateşinle,
Helal et sen tuzunu.
Kardelenler açar,
Korkmadığı için soğuktan.
Aşk ehli har imiş,
Bu âlemde eskiden.
Zulmet sıkıp vaadimi,
Çıkaramaz gönlümden.*

...”(İnayet, 2004:133)

Garip ile Senem destanında âşık tipler Garip ve Senem’dir. Senem, padişahın kızı, Garip ise vezirin oğludur. Garip ile Senem daha doğmadan önce ebeveynleri tarafından aralarında imzaladıkları ahitname gereği beşik kertiği yapılırlar. Daha sonra beraber bir çocukluk süreci geçirirler ve bu süreç zarfında birbirlerine âşık olurlar.

Tahir ile Zühre destanında âşık tipler Tahir ve Zühre’dir. Tahir ve Zühre padişah çocuklarıdır. Tahir ve Zühre’nin de doğmadan önce ebeveynleri tarafından aralarında anlaşma yapılır ve evlendirileceklerine dair söz verilir. Tahir, bir gün oyun oynarken yaşlı bir ninenin su kabağını kırar ve yaşlı nine ona çocukluk yaşının geçtiğini, yavuklusu Zühre ile oynamasını söyler. Tahir de bunun üzerine oyunu bırakır ve aradan birkaç zaman geçtikten sonra Zühre ile birbirlerine âşık olurlar.

Senuber destanında ise, âşık tipler Senuber, Gülperizat ve Mihri Engiz’dir. İki tip de padişah çocuklarıdır. Bu tiplerin âşık olmaları ise Senuber’in bir rüyasında Gülperizat’ı görüp âşık olması şeklindedir. Senuber bir gün arkadaşlarıyla has bahçede eğlenirken uykuya dalar ve rüyasında Gülperizat’ı görür. Aralarında geçen konuşmalardan sonra Senuber âşık olur.

Senuber, Gülperizat’ı aramak için yola koyulur ve yolda bir cadının efsunu ile dili konuşamaz olur ve geyik haline döner. Bu şekilde yoluna devam ederken Mihri Engiz ile karşılaşır. Mihri Engiz ilk önce anlamaz ve geyik sanarak önüne süt koyar. Geyik sütü içmeyince dilini çözer. Senuber, başına gelenleri anlatınca Mihri Engiz onu tekrar eski haline getirir. Daha sonra Senuber ile birlikte cadıyı bulup öldürürler. Mihri Engiz gönlünü Senuber’e kaptırır ve artık sabrı kalmayınca büyük bir sofraya hazırlayıp duygularını söyler.

Kamerşah ve Şemsi Canan destanında âşık tipler Kamerşah ve Şemsi Canan’dır. Bu iki tip de padişah çocuklarıdır. Bu destanda da aynı durum söz konusudur. Kamerşah has bahçede otururken gözü uykuya esir olur ve rüyasında Şemsi Canan’ı görür ve âşık olur.

Hurilika ile Hemracan destanında âşık tipler Hurilika ve Hemracan’dır. Hemracan padişah çocuğu iken Hurilika kırkların yanında kalan bir peridir. Bu destanda, Hemracan’ın babasının âşık olduğu bülbülü bulmak için yolda çıktığında

konaklamak için bir kubbeye girer. Orada kırklara mey sunan Hurilika peri ile göz göze geldiklerinde âşık olurlar.

Boz Körpeş-Karaköz Ayım destanında âşık tipler Boz Körpeş ve Karaköz Ayım'dır. Boz Körpeş'in orta halli bir duruma sahip olduğu belirtilirken Karaköz'ün zengin bir aile mensup olduğu ifade edilir. Boz Körpeş kimsesiz kalınca yurdunu terk eder ve Yenisu denen yurda gelir. Nehir kenarında atını suvarırken Karaköz ile karşılaşır. Beraber kayığa binerler ve göz göze geldiklerinde birbirlerine âşık olurlar.

Şehzade Behram ve Melike Dilriz destanında âşık tipler Behram ve Melike Dilriz'dir. Her ikisi de padişah çocuklarıdır. Behram arkadaşları ile av sırasında iken bir geyiğin peşine takılıp mağaraya gelir. Mağarada bir dedenin elinde Melike Dilriz'in resmini görür ve âşık olur.

Kahramanlar gibi âşık olduğu kızlar da soylu bir aileye mensupturlar. Sadece destan kahramanlarından Bülbül'ün çoban olduğu belirtilirken sevgilisi Kızıl Gül'ün ailesi hakkında bir bilgi mevcut değildir. Mihri Engiz ve Hurilika'nın da ailesi hakkında bilgi verilmeyip sadece bir peridir. Peri, Mitolojik Ana/Umay ile ilişkilendirilmiş, onun koruyucu, sevgi ilahı özellikleri ile anılmıştır.³ Boz Körpeş'in ne zengin ne fakir bir pehlivan olduklarından bahsedilir.

Kahramanların âşık olduğu kadınlar olağanüstü bir güzelliğe sahiptirler. Kızıl Gül için destanda, "aydan daha parlak, güneşten daha nurlu, sedeften daha berrak, gönlü hassas" ifadesi geçer. Senem ise, güneş gibi hoş suretli ve dolunay gibi güzel yüzlüdür. Zühre de Tahir'in ifadelerinden ay yüzlü olduğu, kızıl güle benzediği anlaşılır. Gülperizat, on dört günlük dolunaya benzer, güneş yüzlü, aydan nurlu, elif gibi boylu posludur ve ayrıca destanda aşğın ağzından ifade edilen bu sanatkârane üslup şu şekilde anlatılır:

"Bir periyi gördüm burada,

Benziyor sanki aya,

Dişi inci, kalem kaşlı,

Gözleri mestane mestane.

Başındadır altın tacı,

³ Ayrıntılı bilgi için bakınız. Alimcan İnyet, Adem Öger "Uygur Türklerinin Mitolojik, Dini ve Tarihi Kadın Kahramanları Üzerine", (Turkish Studies-International Periodical For The Languages Literature and History of Turkish or Turkic. Volume:4/3. Spring. 2009) s. 1183-1198

*Eşsizdir hüsnü onun,
 Sözleridir candan şirin,
 Sözü benzer hoş türküye.
 Yüzünde vardır benleri,
 Şirin şekerdir dudağı,
 Tatlı şekere benzer sözü,
 Kırmızı dudağı Bedehşan taşı.
 Hasta gönlüm iyileşti,
 Kaş gözleri mestaneye,
 Feda etmek isterim can,
 O hoş sesli gazelhana.
 Gamzesiyle yüzü gözü,
 Yüzüne çekmiş perdeyi,
 Ben benzettim yar yüzünü,
 Kışın açan gülistana.
 Gülден kırmızı elleri,
 İpeğe benzer belleri,
 Yaz bağının elmaları,
 Çeneye benzer orada.
 Giymiş kırmızı giysi,
 Yakar kaşının karası,
 Yarımın gül endamı,
 Benzer nazlı selviye.” (İnayet, 2004:355-356)*

Mihri Engiz de, yüzü dolunay gibi, sümbül saçlı, kalem kaşlı, kara gözlü, hoş huylu ve vefakârdır.

Şemsi Canan ise, yüzü güneşe benzer hatta güneşten daha parlaktır. Hurilika için çiçek gibi sıfatı kullanılır ve dudağı gonca, dişleri inci ve yüzü güneş gibidir.

Karaköz de vefalı, iyi kalpli ve güzel bir kızdır. Yurttaki büyük küçük, olgun kaba herkes ona kıymet verip hürmet gösterirler. Gençlerin hemen hepsi ona göz koyar, etrafında pervane gibi dolanır ancak o kimseye gönül vermez. Halk ağzında onun güzelliği ile ilgili şöyle bir şiir yayılmıştır:

“Altın gibi gül benzinin görünümü,

Kaşı kirpiği nemli yerlerin kiyakı,

Dolunay gibi geceyi aydınlatan

Karaköz Ayım, bu âlemin çerağı” (İnayet, 2013: 60)

Melike Dilriz ise, yüzü güneş gibi ve hatta saadet yıldızı gibi gönülleri celbeder, cana huzur verir. Boyu selvi gibi, beli karıncanın beli gibi ince, gözleri ceylanın gözleri gibi siyahtır. Dudakları gonca gibi olup kıvrıkcık saçları uzun ve dalgalıdır. Akıllı ve zekidir. Güzelliği herkesçe bilinir ve tarifini duyanlar ona âşık olur.

Âşık olunan bu kadın tiplerden olağanüstü kadın tipi olanlar da vardır. Bunlardan Gülperizat, Şemsi Canan, Hurilika bir peridir. Kendilerine itaat eden devleri vardır. Bu devler ile birlikte gökte yolculuk yaparlar ya da gidecekleri bir mesafeye kısa sürede ulaşırlar. Kahramanlara fiziki anlamda destek veremeseler de peri olmalarının getirdiği olağanüstü özellikleri, akli ve mantıkları ile yol gösterici, sağduyulu tipler olarak betimlenirler. Mihri Engiz ise, bir cadıdır. Senuber’i geyik halinden insan haline getirir. Onu bu hale getiren cadıyı öldürür. İyi niyetli ve vefakârdır. Senuber’in dert ortağıdır. Ayrıca Hurilika destanda kuş motifi ile bağdaştırılır. Doğan, turgay ve kartal kılığına girebilmektedir.

Karaköz ise daha çok şamanistik özellikler göstermektedir. Anaerkil toplum kalıntısı olarak düşünülen bu özellikler destanda Karaköz’ün Boz Körpeş’i tekrar diriltmeye çalışması şeklinde gösterilir. Boz Körpeş’i vücudu parça parça edilmiş olarak gören Karaköz, etrafında bir kez dönerek vücudunun parçalarını birleştirir, ikinci kez döndüğünde baygın bir insan haline getirir ve üçüncü kez döndüğünde Boz Körpeş dirilecektir ancak dönmez çünkü tekrar öldürüleceğinden korkar.

Âşık tipler, çeşitli sınavlara tabi tutulurlar. Hurilika, Hemracan’ı üç kez sınar. İlk imtihanı; dev periler bir araya gelip Hemracan’ın karşısına göz ulaşmaz kum tepelerini çıkarmalarıdır. Hemrecan yol yürümeye çaresiz kalır, ayaklarında derman

kalmaz, kum gittikçe onu içine çekse de yine Hurilika'dan vazgeçmeyip ilk imtihanı geçer.

İkincisi; Hurilika'nın dev perilerine kasırğa çıkarıp Hemrecan'nın yüzüne gözüne kum doldurma emrini vermesidir. Hemrecan yüzü gözü kum dolsa da yine vazgeçmeyip Hurilika'ya selam yollar.

Selamı alan Hurilika, Allah'ın hakkı üçtür diyerek son bir kez daha denemek ister. Hurilika turgay kılığına girerek Hemrecan'nın başının üstünde dolaşır. Hemrecan yine Hurilika'yı düşünüp belki selamını ulaştırır diye turgaya bir şiir okur.

“Allah beni yarattı

Kara dumanlı gecede.

Kendim gurbette kaldım

Çöl beyaban içinde.

Gül gibi yüzüm sarardı

Kaldım figan içinde.

Yarım oynar orada

Bağ ve bostan içinde.

Havadaki boz turgay

Ötme yeter ne olur.

Benim miskin canımı

Sıkma yeter ne olur.

Gönlümdeki hasretim,

Çiçek açsın, ne olur.

Beni götür cennete,

Cehennem kaçınsın ne olur.

Bu çölde yolumu şaşırđım,

Yol buluver ne olur.

Hurilika yarım,

Haber ulaştır ne olur.” (İnayet, 2004:450)

Bu şiir üzerine turgay Hemrecan’a kılavuzluk ederek bir kaleye getirir ve Hemrecan hayranlık içinde Arambağ’da gezerken bir elma görür. Elmayı koklamak üzere iken elma kaybolup sarı doğana dönüşür ve ardından Arambağ dev perilerle dolar. Hemrecan bir çiçeğin arkasına gizlenir ve bu sırada sarı doğan kanat çırpıp Hurilika periye dönüşür. Dev periler Arambağ’da insan kokusu geliyor diye her yeri aramaya başlarlar. Hemrecan kendini belli etmek için şu beyitleri söyler:

“Ne kısmettir gözüme,

Yar göründü, göründü.

Onun güneş gibi yüzüne

Can ver şimdi, ver şimdi.

İzin ver, bahçeye gireyim

Rana gülünden dizeyim.

Vücudunu göreyim,

Hoş gez şimdi, gez şimdi.

Sonunda kavuştum şahıma,

Beni yakan yarım

Can katıldı canıma

Ver elini ver şimdi.” (İnayet, 2004:450)

Hurilika, Hemrecan’ın sesini duyunca onun gönlünü avutmak için kendisinin de aşk ateşiyle yandığını belirttikten sonra Hemrecan’ın ortaya çıkmasını ister. Hemrecan ortaya çıkınca Hurilika insanoğlu vefasızdır diye düşünerek bir kez

daha dener. Hurilika, burada kırk bir hurinin olduğunu, istediğini seçmesini söyler ancak Hemracan gönlünün onda olduğunu, sadece ona kul olacağını belirtip bu imtihanı da geçer.

Melike Dilriz ise, kendisi ile evlenmek isteyenler için beyit yarışını kazanma şartı koşar. Melike'nin şartı şöyledir:

“Babam bana bir yer hazırlasın. Oraya bir minare yaptırısın, onun üzerine bir çift altın davul, bir çift gümüş çubuk hazırlasın. Onun etrafı meydan olsun, meydanın etrafı has bahçe olsun. Bu bahçeye yetmiş iki çeşit meyveli ağaç dikilsin, bahçenin içinde bir havuz olsun, havuzun kenarına şahlara has bir seki yaptırısın, sekinin dört tarafına dünyada var olan tüm çiçekler dikilsin. Çiçekler açıp, bülbüller öte dursunlar. Meyveler olsun, meyveli ağaçların üzerinde hoş sesli hayvanlar öte dursunlar. O meydanın genişliği bir fersah uzunluğunda olsun. Yaptırılan minare de çok yüksek olsun, onun yanında köşk, balkon ve yatak odası yaptırısın. Köşk ve balkonlarda rengârenk halı kilimleri serdirsin, ben cariyeleri ile o balkona çıkıp oturacağım. Kim bana âşık ise, minarenin üzerine çıkıp gümüş çubuk ile altın davulu çalsın. Ben bu sesi duyduktan sonra yüzüme nikap çekip cariyelerimle meydana çıkıp meydan ortasına taht koydurup oturacağım. Âşık olan insan benim ile beyit okuyup şiir söylemede yarışabilirse, o insan şah ya da geda, zengin veya uşak, genç veya ihtiyar olsun, onu kabul edeceğim. Eğer benimle beyit okuyup şiir söylemede yarışamazsa onun başını vücudundan ayırıp âşıklar minaresine astıracağım. Benim şartım budur.” (İnayet, 2013:152-153)

Âşık tipler, türlü engeller, imtihanlar, acılar ve cefalara rağmen birbirlerinden ve aşklarından vazgeçmeyip sonuna kadar mücadele ederler. Sevgili için canlarını feda etmeye hazırdırlar. Bu tipler birbirlerine karşı dürüst, sadakatli ve gönülden bağlıdırlar. Ayrılık acısı çekseler bile sabırla birbirlerine kavuşacakları günü beklerler. Bu süreç zarfında ağlamaktan göz pınarları kurur, yemeden içmeden kesilirler, hasta olurlar ve hiçbir ilaç onlara şifa vermez.

Garip ile Senem destanında, Garip sürgüne gönderilir, ayrılık acısından huzur bulmaz ancak yine de Senem'i unutmaz. Senem'i görmek için annesini ve kardeşini bırakıp yurduna tekrar döner. Senem de, Garip gidince hasta olur, derdine çare bulunmaz. Senem, Garip için babasına karşı çıkar, Garip ile kaçar. Her iki âşık da aşklarından başka birşey düşünmezler. Garip'in Senem'e olan sakadatini göstermek

bu açıdan önemlidir. Senem'in Süçük adlı cariyesi Garip'e olan duygularını söyleyince Garip ona bakacak gözü olmadığını söyleyip sert davranır.

Tahir ile Zühre destanında da aynı durumlar söz konusudur. Tahir, zorunlu olarak evlendiği Sultan Büvice'ye hiç dokunmaz ve ona Zühre'ye olan sadakatini göstermek için şunları ifade eder:

“Aziz candan geçerim,

Ben Zühre'den geçemem,

Allah nasip eylese,

Kendi yurduma ulaşırim.

Sürülerde erzak var,

Gül gibi kokusu var,

Yar üstüne yar tutsa,

Kıyamette sorgusu var.

Ben buralı değilim,

Buraları bilmiyorum,

Ne dersen de bana,

Bağlasan da kalmıyorum.” (İnayet, 2004: 271-272)

Senuber birçok zorluklardan geçmesine rağmen Gülperizat'dan vazgeçmez. Kamerşah ve Şemsi Canan, dokuz yıl boyunca birbirlerine kavuşacakları günü beklerler. Hemracan, Hurilika'ya kavuşmak için üç imtihanı da geçer.

Boz Körpeş de, Karaköz'e karşı sadakatli olduğunu Karaköz'ün yengesinin aşkına karşılık Karaköz'ü sevdiği söyleyerek ispat eder. Şehzade Behram da, Melike Dilriz'e kavuşmak için ölümü göze alır.

2.3. Veli Tipi

“Hayvancı toplumun ideal kahramanı olan “alp tipi” ile ekincilikle uğraşan toplumun yarattığı “veli tipi”dir. Alp tipinin şahsiyetine “hareket”, veli tipinin şahsiyetine ise “manevi güç” hâkimdir. Bunlardan birincisi “dışa dönük”, ikincisi ise “içe dönük” tür.” (Kaplan, 1985: 5)

Şakir İbrayev de, kahramana yardımcı ilahi yardımcılarla ilgili şu ifadelere yer vermiştir:

“Tarih öncesi çağlara ait Türk destanlarında totem benzeri varlıklar, kahramanlık destanlarında ise, Baba Tukti Şaştı Aziz, Hızır, Gayip Eren, Kırık Şilten, Yedi Kamil Pirlar, Arıtan baba vb. tipler kahramana yardım eder. Onlar genellikle ak giyimli, ak sarıklı, aksakallı kimseler halinde kahramanların düşlerine girerek kahramanı ümitsiz durumlardan kurtarırlar. Gerçek şu ki, kutsal varlıklar arkaik devirlerden beri var olan eski tiplerdendir. Arkaik destanlarda kahramanın yardımına sihirli güçler ya da olağanüstü özelliklere sahip hayal ürünü tipler koşarken kahramanlık destanlarında İslam dininin etkisiyle görevlerini Müslüman evliyalara devretmiştir.” (İbrayev,1998: 82)

Ele aldığımız destanlarda da veli tipi olarak karşımıza Hızır, Şeyh Cüneydil Bağdadi, kırklar ve evliya çıkmaktadır.

Abdurrahman Han destanında, veli tipi Hızır’dır. Uygur Türkleri; İslam dininin tesiri ile fiziksel olarak güçlü kahraman algısını kaybederek, ilahi kaynaktan beslenen birtakım varlıklardan yardım bekleme şeklinde bir zihni dönüşüme tabii olmuşlardır. Bu bağlamda yaratmış oldukları anlatmalarda güç ve kuvvetlerini ilahi bir varlıktan aldıklarını, bu inancın somut bir yansıması olan Hızır tipinde açık bir şekilde görülmektedir.

“Hızır; Arapça olan el-Hadr kelimesidir ve çoğu kaynaklarda bir isim değil, lakap olarak değerlendirilmiştir. Bu kelimenin Türklerde Hızır ve nadiren Hıdır, İranlılarda ise Khezer şeklinde kullanıldığı bilinmektedir. El-Hadr kelimesi Arapça yeşil anlamında olup el-Ahdar kelimesinden gelmektedir. Yeşil ise bilindiği gibi İslamiyet’te takdis edilen renklerden biridir.” (Ocak, 1999: 39)

“Hızır’ı bir nebi veya veli olarak düşünenlerin kendilerine delil olarak aldıkları şey, “Biz ona tarafımızdan bir rahmet vermiş, nezdimizden (has) bir ilim öğretmiş idik.” mealindeki ayet olmuştur. Bir kısım tefsir âlimleri ise Hızır’ın ancak bir peygamber olabileceğini; çünkü sadece bir peygamberin bir peygambere ilim öğretebileceğini savunmuşlardır.” (Ocak, 1999: 44)

Ocak (Ocak, 1999) ayrıca Hızır’ın, halk inançlarında ve anlatmalarında “zor durumlarda ve felaketlerde yardım etme”, “iyileri mükâfatlandırıp kötülerini cezalandırma”, “bereket ve bolluğa kavuşturma”, “savaşlarda yardım etme”, “yol

gösterme” ve “dua etme” gibi işlevlere sahip olduğunu ifade etmiştir. İncelediğimiz destanlarda da Hızır bu işlevleri ile yer almaktadır.

“Türk halk inançlarında, mit ve efsanelerinde; Ak-Koca, Kok-Koca, Ak Sakallı Gök Koca, Altın Sakallı Ay Koca, Ayaz Ata, Muz Ata, Ak Sarıklı gibi adlarla anılan ve ilahi bir kaynağa dayanan, çocuğu olmayanlara çocuk bahşeden, doğan çocuğa ad koyan, yardımcı olan, çiftçilere bol mahsul veren, kısmet açan, yol gösteren olağanüstü işlev, görünüm ve davranışlara sahip bu şahsiyetler önemli bir yer tutmaktadır.” (Çetin, 2000: 32)

Abdurrahman Han, yedi-sekiz yaşlarında Hızır ile karşılaşır. Hızır, ona yüzünü solgun görünce neden üzgün olduğunu sorar ve Han Hoca, Hoten’in kötü durumundan, asayişin olmamasından, Hoten’i Kerbela’ya benzettiğinden bahseder. Hızır mübarek eliyle Han Hoca’nın başını okşayarak otuz yaşına geldiğinde güç kuvvetle dolasin, Dotey tahtını yıkasın diye dua eder. Daha sonra ağzını açtırıp zenzem suyu içirir, sağ omzuna altın damgasını basar ve sol omzuna açtırıp şunları söyler:

“Baktım yedi yaşında,

Bir haslet var başında.

Nereye varırsan can oğlum,

Hızır deden yanında,

Sana bir nişan koydum,

Silinmez işaretini oydu.

Git sağ-selamet oğlum,

Yolun, bahtın açık olsun.

Üstadının umudu şu,

Unutma hiç pirini.

Fani dünyanın ehlinden

Gizli tut sen sırrını.

Sabır, cevher, sır, altın,

Sır bazen kendine hastır.

Sırrını açıklayan insanın,

Hayatı gözyaşıyla doludur.” (İnayet, 2004: 95)

Garip ile Senem destanında veli tipi Şeyh Cüneydil Bağdadi'dir.

“Cüneyd-i Bağdadi Rahmetullahi aleyh hazretleri evliyanın büyüklerinden, tasavvuf ehlinin çok tanınmışlarından biridir. Seyyid-üt tarife denmekle meşhurdur. Künyesi, “Ebü'l Kasım”dır. Cüneyd bin Muhammed Rahmetullahi aleyh Hazretleri Hicret-i Nebeviyye'nin 207 (M. 822) senesinde Nehavend'de doğmuştur. Bağdat'ta büyümüş, Süfyan-ı Sevri Rahmetullahi aleyh Hazretleri'nin derslerinde yetişmiştir. Zahiri ilimleri, İmam-ı Şafii Rahmetullahi aleyh Hazretleri'nin talebelerinden Ebu Sevr'den öğrenmiştir.

Asrının kutbu olarak binlerce veli yetiştirmiştir. Kerametleri nasihatleri, hikmetli sözleri ve ihlâslı amelleri ile meşhur olmuştur. Cüneyd-i Bağdadi Rahmetullahi aleyh Hazretleri'nin çocukluğu ve gençliği hem hocası hem de dayısı olan Seriyüs Sakâti Rahmetullahi aleyh Hazretleri'nin yanında geçmiştir. Çok sayıda hocadan ders almıştır. Her an Allah'ı hatırlar, seccadesi üzerinde, sabaha kadar “Allah, Allah” der, aynı abdestle sabah namazını kılar. Çok sayıda talebe yetiştirmiştir.” (<http://www.mustafahayribaba.com/cuneydibagdadi.html>, Erişim Tarihi: 05.12.2017)

Garip, dağın üzerine çıktığında bir mağara görür. Mağaranın ağzında acayip bir ışık vardır. Burada bir evliya vardır diye düşünüp yardım istemek amacıyla mağaranın ağzına gelir. Mağaradan Şeyh Cüneydil Bağdadi çıkar. Şeyh Cüneydil Bağdadi “bu oğlana soru sorayım, cevap veremezse dua edip muradına erdireyim, cevap verirse talim verip menziline ulaştırayım” diye Garip'e sorular sorar. Garip bütün sorulara cevap verir. Daha sonra Şeyh Cüneydil Bağdadi dua ederek şunları söyler:

“Teşekkürler oğlum seni okutan üstadına,

Aferin senin akıl ve ferasetine,

Cihanda çok âşıklar yaşamış,

Feleğin sayfasına kıssalar yazmış,

Âşık Ferhat dağları delmiş,

*Maşuğu Şirin'in ateşiyle yanmış,
 Çöllerde gezmiş biçare Mecnun,
 Yaş yerine Leyla dökmüş hun,
 Uzra uzun yıl nehirde akmış,
 Vamuk aşk ateşiyle bağırını yakmış.
 Âşıklarındır piridir Yusuf Züleyha,
 Aşk kıssasının sönmez adı var,
 Eş edin cesareti her zaman elbet.
 Soruma yeterli cevap verdin sen,
 Yârin cemalini edersin tavaf.” (İnayet, 2004: 218)*

Senuber destanında ise, veli tipi kırklardır.

“ "İslamlaşmış Şamanlık" adını verdiğimiz ve halk İslamlığı içinde Şaman çekirdeklerin incelenişi olarak tanımlamak daha doğru olabilecek bu çerçevede, eğer "şaman ruhlar" bulunmasaydı, Kırklar'a da yer olmayacaktı. İslam tasavvufu içinde bütüne katılmamış olmakla birlikte, Kırklar, herhalde çok uzak dönemlere ve İslamlık öncesi geleneklere dayanmaktadır. Kırk -Yahudi, Hıristiyan, Müslüman- bütün din geleneklerinde var olan simgesel bir sayıdır.Çil-tan ya da çehel-tan (Farsça, çehel "40" ve ten "kişi, birey" sözcüklerinin birleşimi), Türkçede Kırklar; Müslüman tasavvuf geleneğinde dünyayı ellerinde tutan kırk can (kırk veli)'dirler. Orta Asya 'da, birisi "kutub" olmak üzere bazen kırk bir olurlar. Fakat genel olarak sayı değişmez; biri ölürse, hemen yeri doldurulur.

Rus araştırmacıların belirlediklerine göre, Orta Asya' da çil-tan'lar erkek ya da dişi olabiliyorlardı. Kadın cemiyetlerde onlarla ilgili söylencelerin içki âlemi niteliği vardı. Erkek olsun, kadın olsun; çil-tan'lar, "kutsal bir içki" içmekteydiler.” (Melikoff, 2010: 51-52)

Uygurların da İslamiyet'in etkisi ile kırkları bir veli olarak nitelendirdikleri görülür. Çünkü onlar Senuber'in sonsuz bir güce ulaşmasını sağlarlar ve verdikleri meyi göğe bakıp arşı yere bakıp yeri taşıyan balığı görece kadar güç kuvvet sahibi

olur. Bu ifadeden hadis olarak düşünölen “dünya bir öküz ve balığın üstündedir” yorumu çıkarıla bilineceği gibi Orta Asya şaman efsanelerinde dünyanın üç balık üzerinde durduğu bilindiğinden bu yorumu da çıkarılabiliriz. Biz burada hem İslamiyet’in hem de Şamanist unsurların bir sentezi olduğunu daha doğru olduğu düşüncesindeyiz. Çünkü Şamanizm’in daha köklü bir geçmişe sahip olduğu ve Kalenderler’in Senuber’den gördüklerini anlatmasını istemeleri üzerine Senuber’in İslami figürleri ile Şamanist unsurları beraber ifade etmesi göz önünde bulundurulursa kabul edilebilir bir yorum olduğu desteklenecektir. Senuber’in gördükleri şu şekildedir: (uzun olması bakımından bazı bölümleri vermek ile yetineceğiz)

*“Arzımı dinleyin aziz hocalar,
Evvela kırklar yerini gördüm.
Yanında kâse, elinde şarap,
Orda kırk kalender mağarasını gördüm.

Bir kâse mey tutup verdi revane,
Onu içtiğim anda oldum divane
Nazar eyledim bakıp göklere
Yedi kat göğün hepsini gördüm.*

*Dördüncü gökte Hazreti İsa
Altıncı gökte Mescid-i Aksa
O makamda duran cümle enbiya
Yanında Cebrail pirimi gördüm.” (İnayet, 2004:345)*

Senuber gördüklerini bu şekilde anlattıktan sonra kırklardan müsaade isteyip yoluna devam eder.

Kutsal içki olarak ise mey ya da şarap içtikleri görülür. Kırklar, bize günümüz Alevi-Bektaşî inancını da hatırlatmaktadır.

Diğer bir veli tipi ise Hızır'dır. Senuber, ormanda rudipalara esir düşünce Hızır a.s “Ey Senuber, filan yerde bir çınar ağacı var. Gidip bu uğursuzun başını çınarın başına kıştırıp kopar” diye yol gösterir.

Hurilika-Hemracan destanında da veli tipi Hızır'dır. Hemracan gidişi var dönüşü yok yoluna girdiğinde bir yerde yorgunluktan uyuyakalır. Rüyasında Hızır'ı görür. Hızır ona, tehlikeli yola girdiğini, geri dönmesini söyler ancak Hemracan vazgeçmeyince şunları söyleyerek:

*“Çin-Maçin'den gelmişsin,
Tehlikeli bir çöle girmişsin,
Yurdun umudu yar olsun,
Her zaman borcunu hatırla.*

*Baba hizmeti hem uludur,
Zorluklarla doludur,
Arslan yolu açıktır,
Her zaman yurdunu hatırla.*

*Değildir yolların düz,
Çevrilmiştir sana çok göz,
Âşıktır ne peri, huri kız,
Her zaman bahtını hatırla.*

*Açılsın güller-i rana,
Yardımcı olsun bilgeler sana,
Aklını kullan sen Hemra,*

Her zaman ahdını hatırla.” (İnayet, 2004:446) diye dua eder.

Bu şiirden sonra “Ey oğlum, bir on beş gün daha yürürsen bir pınara ulaşırsın. Onun suyunu sakın içme, eğer çok susamış olursan çevrene bir bak, her şeyi

anlarsın” deyip uyardıktan sonra gözden kaybolur. Hemracan, Hızır’ın dediği gibi bir pınara gelip suyunu içmek üzere iken Hızır’ın söyledikleri aklına gelince etrafına bakar, hayvan leşlerini görünce pınarın suyunun zehirli olduğunu anlayıp içmez.

Şah Adilhan destanında veli tipi Hazreti evliya Gavs-ı Azam’dır. Şah Adilhan, iki şehzadenin kendi oğulları olduklarını bilmeden emanete ihanet ettiler diye başlarını kestirir. Eşi ağlaya ağlaya huzuruna çıkınca eşini tanır ve iki şehzadenin de kendi oğulları olduğunu anlar. O da ağlaya ağlaya bayılır. Bunun üzerine vezirleri şöyle derler:

“Ey padişah-ı âlem, kazaya rıza, belaya sabır diye bir söz var. Kadere hiçbir çare yoktur. Sabredin. Bağdat şehrinde bir büyük evliya varmış. Bu iki şehzadenin cesedini Bağdat şehrine götürürsek o evliya acıyıp Allah’a dua etse belki şehzadelerin ruhu vücuduna geri dönüp dirilebilirler. Duyduğumuza göre, o evliya keramet sahibi olup, duası gerçekten makbul olmuştur.” (İnayet, 2013: 145)

Bu sözler üzerine Adilhan, eşini de alıp Bağdat’a gider. Getirdiği altın gümüş hediyelerini evliyanın önüne koyar ve ağlayarak medet diler. Evliya Adilhan’a acır ve iki cesedi de getirmelerini emreder. İki kişi şehzadelerin cesetlerini getirip önüne koyar. Evliya bir şeyler okuyarak cesede bakıp işaret eder. Daha sonra öyle bir keramet görülür ki ölmüş şehzadeler o an canlanıp ayağa kalkarak evliyaya selam verirler. Onun ayaklarına baş koyup ayaklarını öperler. Padişah da gözlerini onun ayaklarına sürüp tövbe eder ve iyiliğinin karşılığını nasıl vereceklerini sorar. Evliya da “benim bu kerametim batıdan doğuya kadar olan tüm bendelere hastur. Duam kılıçtan hızlıdır. Eğer bir bendenin başına bela geldiğinde bana sığınıp içtenlikle dua edip tövbe ederse onun isteğini yerine getireceğim” der.

Şehzade Behram ve Melike Dilriz destanında veli tipi Hızır’dır. Melike Dilriz ile girdiği beyit yarışında mağlup olan Behram, canı bağışlandığı için nehir kenarına gelip iki rekât şükür namazı kılar ve kırk gün ibadet edip Allah’a yalvarır. Kırk gün sonra, Allah-u Teâla’dan Hızır’a “Ey hazinedar Hızır, Rum şehrinde Melike Dilriz Huban Ağıça isimli bir kız var. Bu dünyada söz söylemede ve şairlikte ona eşit kimse yoktur. Sen gidip o Melike ile beyit okumada onu yendikten sonra, Melike’yi Çin hakanının oğlu Behram ile evlendir. Senden başka kimse o Melike’ye denk gelemez.” şeklinde ferman indirir. Hızır göz açıp kapayıncaya kadar Behram’ın

yanına gelir. Behram'a kendini tanıttıktan sonra beyit yarışında Melike'yi yenip onunla evlendireceğini söyler.

Hızır, yüz elli yaşına gelen bir kamburlu dedenin suretine girerek Melike'nin karşısına çıkar. Melike, Hızır'dan Hint dilinden okuyamaz diye beyit söylemesini ister ancak Hızır okur. Melike, Arap diliyle beyit söyler ve Hızır'dan Türkçe cevap vermesini ister. Hızır beyti Türkçeye çevirip Türkçe cevap verir. Daha sonra İbrani diliyle beyit okumasını ister. Hızır bu dille de beyit okur. Fars diliyle beyit ister ancak Hızır bu dille de beyit okur. Melike her ne kadar vazgeçirmeye çalışsa da Hızır vazgeçmez. Melike, be sefer de Senem Ağıça adını başındaki gevher taşlı taç saçağıyla birleştirip beyit okumasını ister. Hızır yine okur. Melike son çare olarak her şehzadeye yapıp mağlup ettiği yöntemi deneyerek yüzünü gösterir. Hızır da karşılık olarak mübarek dilini gösterince Melike Hızır olduğunu anlar ve af diler.

Veli tipi, destanlarda da örnekleri gösterildiği üzere suret değiştirir, kahramana zor durumlarda yardımcı olur, yol gösterir, dua eder, onu göz açıp kapayıncaya kadar bir yerden yere ulaştırır ve tehlikelere karşı uyarır. Kahramana güç kuvvet bahşeder ve kahramanın amacına ulaşmasını sağlar.

2.4. İdeal Eş Tipi

Göçebe toplum yapısı içinde, ata binen, kılıç kuşanan, ok atan, ava çıkan aktif olan kadınlar, toprağa bağlı olarak yerleşik hayata geçmiş toplum yapısının yansıtıldığı destanlarda daha pasif olarak karşımıza çıkmakla beraber o kahramanlık vasıflarını tamamen kaybetmiş durumda değildir. (Çobanoğlu, 2011) Bu tip kadınlar, daha çok evine bağlı, evde oturan, erkek çocuk annesi, eşine karşı sevgili ve saygılı, sadakatli, zor durumlarda yardım eden, teselli veren ideal eş tipini yansıtır.

Seyit Noçi (2) destanında, ideal eş tipi Seyit Noçi'nin eşi Modenhan'dır. Seyit Noçi yurdunu kurtarmak için yola çıktığında eşi ile vedalaşır ve Modenhan Seyit Noçi'ye olan sevgi ve sadakatini şu şekilde ifade eder:

“Kaftan giymişsin dizinden,

Gidersen gelirim izinden,

Öpücük alayım yüzünden,

Dolanayım kaş gözünden,

*Nereye yol aldın, pehlivanım,
 Nereye nara çektin, pehlivanım.
 Sen benim bir ömürlük yârimsin,
 Genç kalbimin hoşlandığısın,
 Hayatta namusum, arımsın,
 Görmesem, görmeye intizarımsın,
 Nereye yol aldın, pehlivanım,
 Nereye nara çektin, pehlivanım.” (İnayet, 2013: 41-42)*

Bunun üzerine Seyit Noçi mücadeleye atlandığını söyler ve vedalaşarak yola koyulur.

İdeal eş tipine Şah Adilhan destanında da rastlamaktayız. İdeal eş tipini temsil eden Melike Gülçehre, teselli veren, zor durumlarda eşini yalnız bırakmayan, onunla beraber ağlayan, üzülen, eşine sadık kalan, iffetli, namuslu, danışmanlık yapan ve iki erkek çocuk sahibi olan bir tiptir.

Kimseyi geri çevirmeyen Şah Adilhan, ülkesine gelen yedi kalenderin kırk günlük padişahlığını isteme taleplerini kabul eder. Kırk gün sonra yedi kalender Şah Adilhan’a padişahlığını iade etmezler. Bunun padişah eşi Melike Gülçehre’nin yanına giderek her şeyi anlatır. Melike Gülçehre, padişahın perişan gönlünü avutarak şunları söyler:

“Ey padişah-ı âlem, gönlünüzü üzmeyin, kalenderlerin âdeti böyledir. Onlar kapıya geldiklerinde bir ekmek verseydiniz yeterdi. Akıllı adam onlara fazla acımaz. Bunların hepsi sizin iyi niyetinizden oldu. Artık iş işten geçti. Sonraki pişmanlık kendine düşman derler. Kısmet böyleymiş.” (İnayet, 2013: 89-90)

Daha sonra pişmanlığın fayda etmeyeceğini, kadere boyun eğmek gerektiğini belirtir ve şu şekilde ifade eder:

*“Kader öyle ters geldi,
 Hiç fayda yok pişmanlıktan.
 Bülbülün sevdiği gül döküldü,
 Hiç fayda yok pişmanlıktan.*

*Acıdık ilk başta,
 Aziz başımız çarptı taşa.
 Kara gözler doldu yaşla,
 Hiç fayda yok pişmanlıktan.
 Devredip sultanlığı,
 Etmişiz çok cahillik.
 Şimdi viran etti bizi,
 Hiç fayda yok pişmanlıktan.
 Naehliler ettiler vefa,
 Çiçek gibi yüze kondu toz.
 Sövmeyelim saymayalım,
 Hiç fayda yok pişmanlıktan.
 Kısmet getirdi bize horluk,
 Kalenderler etti nankörlük.
 Başımıza geldi zorluk,
 Hiç fayda yok pişmanlıktan.” (İnayet, 2013: 90)*

Saraydaki arkadaşı Adilhan’a kalenderlerin ailesi ile birlikte idam ettirme planları olduğunu söyleyince Adilhan eşine de danışarak yurdu terk eder. Şehirden çıktuktan sonra Adilhan arkasına dönüp bakar ve ağlar. Melike, eşinin ağladığını görünce gözyaşlarını silip kendisi de ağlayarak teselli vermeye çalışır.

Melike, haydutlar tarafından kaçırıldığında namus ve iffeti için ölümü yeğler, Tanrı’ya kendini kurtarması için yalvarır. Duası kabul olup Behmen’i rüyasında peygamber, melekler, dört imam onu uyararak eğer eli uzanırsa iki dünyada da yüzünün kara olacağını söylerler. Behmen uyandığında Melike’ye dokunmaz ve eşine tekrar götürünceye kadar koruyup kollar. Melike de eşi ile tekrar kavuşunca kadar da ona sadık kalır.

İdeal eş tipleri, ataerkil toplum yapısından kaynaklanan pasif özellikler gösterirler. Bu tipler, alp tipi kadın gibi savaçılık özelliği göstermezler. Daha çok

*Atın duruyor kişneyip,
 Çevrilip zülfünü ısırıp
 Adın kalsın dillerde,
 Vatan halkın için çalışıp,
 Ölürsen şehitsin, kalırsan gazi,
 Atlan yiğidim, atlan.” (İnayet, 2013: 40-41)*

Abdurrahman Hoca destanında ise, anne tipi Abdurrahman Hoca'nın annesidir. Bu destanda ağıt yakan, ağlayan, yas tutan anne tipi vardır. Han hoca şehit düşünce kardeşleri Masum Han ve Sadir Han, Han Hoca'nın cenazesini alıp İlçi şehrine giderler. Üç gündür yollarını gözleyen valideleri iki oğlunun elbiselerini ters giyip, omuzlarında cenazeyle tekbir getirerek geldiklerini görünce feryat eder ve cenazenin üstüne kapanıp ağıtlarından dağları taşları eritir. Destanda şu şekilde işlenmiştir:

*“Bugün Cuma ulu gün, yavrum
 Bize oldu kara gün, yavrum,
 Yaşım aktı yüzüme, yavrum,
 Ayrılık otu battı gözüme, yavrum.
 Ah balam, Abdurrahman Hocam,
 Nadir Han Paşam.
 Kulak ver sözüme, yavrum,
 Bakayım yüzüne, yavrum,
 Cenazene yüz süreyim, yavrum,
 Gül yüzüne doyayım, yavrum.
 Ah balam, Abdurrahman Hocam,
 Nadir Han Paşam.
 ...
 Dağlar taşlar sallanıyor, yavrum,
 Bülbül hüznünlü ötüyor, yavrum,*

Gamla dolan askerin, yavrum,
Han Hocam deyip ağlıyor, yavrum,
Havadaki ak bulut, yavrum,
Sana matem tutuyor, yavrum,
Garip, fakir evlatların, yavrum,
Acı zehir yutuyor, yavrum.” (İnayet, 2004: 111-112)

Garip ile Senem destanında anne tipi Garip’in annesidir. Bu destandaki anne tipi oğlunun üzüntülerine çare bulmaya çalışan, ortak olan, beraber sürgüne gönderilen, yol sürecine katlanan ve sevdiği kız ile beraber olmasını destekleyen bir tiptir. Garip’i üzgün gören annesi neden üzgün sorar. Garip de Şah Senem’e olan aşkını anlatır. Bunun üzerine annesi, onlar doğmadan önce aralarında imzalanan ahitnameyi gösterip Şah Senem’in ona bağışlandığını, bütün cemaatin de şahit olduğunu söyleyip ahitnameyi oğluna vererek mutlu eder.

Kırk günlük sürgün sürecinde Garip’in annesi de vardır. Birçok menzilleri, çölleri ve dağları aşır Bağdat’a gelirler.

Garip tekrar Şah Senem’in aşkından sabrı kalmayınca yanına gitmek için annesinden izin ister. Annesi de “Ey yavrum baban Hasan Vezir vefat ettiğinden beri miskin gönlümü senin mübarek cemalinin nuruyla ışıklandırıyordum. Sana gelen ayrılık derdi hepimize huzur vermedi. Benim ne çarem var? Seni Hüdaya emanet edeyim” diyerek izin verir. Anne, burada oğlunun huzuru, mutluluğu için kendi mutluluğunu önemsemez. Çünkü iyi anne, kahraman mutlu olduğunda mutlu olur.

Şah Adilhan destanında, Melike Gülçehre ideal eş tipi olmasının yanı sıra aynı zamanda iyi anne tipidir. İki oğlundan on dört yıldır ayrı kalan, onları hiç göremeyen Melike Gülçehre günlerin birinde tesadüfen oğulları ile karşılaşır. Hasret giderir. Gece boyunca beraber uyurlar. Sabah onları sarılıp uyurken gören birisi oğulları olduğunu bilmeden padişaha emanete beklemek yerine ihanet etmişler diye bildirir. Padişah da bunun üzerine cellatlarını gönderip başlarını kestirir. Melike Gülçehre hiçbir şey söylemeyen cellatların karşısında feryat eder, bayılır, saçlarını yolar. Padişahın huzuruna çıkıp on dört yıldır evlat acısı çektiğini, evlatlarının anne hasretiyle yandıklarını, kötü kaderin peşlerini bırakmadığını, oğullarının acısına dayanamadığını kendisini de öldürmelerini söyleyerek acısını dile getirir.

İyi anne tipleri içinde öz anne tiplerinin yanısıra destanlarda sütanne durumunda tipler de yer almaktadır. Sütannelerin işlevleri kahramanı ölümden kurtarmalarıdır. Senuber destanında, Gülperizat'ı bulmak yola çıktığında bir gölün kenarına gelir. Burası zenciler padişahının kızının mekânı imiş. Zenci padişahının kızı Senuber'i görünce âşık olur ancak Senuber onun aşkına karşılık vermeyip bir de yerince kız onu öldürmeleri için emir verir. Kızın sütanesi izin vermeyip Senuber'i yanına alır.

Şehzade Behram ve Melike Dilriz destanında ise, beyit yarışında mağlup olan Senuber'i Melike'nin sütanesi öldürmelerine izin vermez. Sütanne, Melike'ye Senuber'in bağışlanmasını, eğer bağışlamazsa sütünü helal etmeyeceğini söylemesi üzerine Melike, Senuber'i bağışlar.

İyi anne tipleri, destanlarda bencillikten uzak, iyimser ve vefakâr olarak ifade edilir. Çocukları üzüldüğünde üzülür, mutsuz olduklarında mutsuz olurlar. Her zaman destek verirler.

2.6. Kötü Anne Tipi

“Toplumun en küçük parçası olan aile, kadın ve erkekte meydana gelmektedir. Toplumun mutluluğu, onu meydana getiren ailelerin mutluluğuna bağlıdır. Bu mutluluğun oluşmasında da annenin rolü çok büyüktür. Çocuk dünyaya getirme, onu besleyip büyütme, ona ilk eğitimi verme görevi anneye aittir.” (Bars, 2014: 125)

Ancak inceldiğimiz destanlarda kimi anne tipleri, kötü anne rolünde karşımıza çıkmaktadırlar. Destanlarda kahramana engel teşkil, kin ve düşmanlık besleyen, kıskanç ve kutsuz kadınlar olarak tasvir edilmişlerdir. Üvey anne ve sevgilinin annesi olarak karşımıza çıkan kötü anne tipleri, iyi anne tipinin karşıtı özellikler sergilemektedirler. Kahramanın mutluluğunu gölgeler, acı çekmesine ve ayrılmalarına sebep olurlar.

Çin Tömür Batur destanında bu tip üvey anne olarak padişahın büyük hanımı karşımıza çıkmaktadır. Padişahın iki hanımı olmasına rağmen evlat yüzü görmemiştir. Günlerin birinde küçük hanımı bir oğlan dünyaya getirmiştir. Ancak büyük hanım kıskanarak hizmetçilerine çocuğu göle atıp yerine köpek yavrusu getirmelerini emreder. Padişaha da hanımının köpek yavrusu doğurduğunu söyler.

Bu duruma sinirlenen padişah küçük hanımı öldürtmek ister fakat büyük hanım kurnazlıkla yalvarır gibi yaparak canının başışlatır. Aradan birkaç zaman geçtikten sonra padişahın küçük hanımı bir kız çocuğu dünyaya getirir. Büyük hanım yine çocuğu göle bırakıp yerine kedi yavrusu koyar. Padişaha kedi yavrusunu göstererek hanımının kedi doğurduğunu, yüzlerini yere eğdiğini ve rezil olduklarını söyler. Bunun üzerine padişah da küçük hanımını ağır bir şekilde cezalandırır. Çin Tömür ve Mahtumsula da büyük hanımın kıskançlığı yüzünden yalnız büyürler, nerede doğduklarını, ailelerinin kim olduklarını bilmezler.

Garip ile Senem destanında, kötü anne tipi Senem'in annesidir. Bu tip destanda Senem'i okuldan aldırır, sevgililerin kavuşmasını engeller, onları ayırmak için padişahı gazaba getirip Garip ve ailesinin sürgüne gönderilmesine neden olur.

Senem, sabah kalkıp okula gitmek üzere iken annesi padişaha: “*Şimdi Şah Senem buluş olmuş, göğsü çıkmıştır. Gün geçtikçe okula erken gidiyor, bundan sonra okula göndersek iyi olmaz, halk-ı âlem dedikodu çıkarır*” der. Padişah da: “Öyleyse Şah Senem okula gitmesin, buluş olmuşsa Garip'e veririz, vaadimizin meyvesini görürüz.” demesi üzerine hatunu: “Bu ne namussuzluk böyle, Garip babasız bir yetim çocuktur. Yetim çocuğa şah neslinden kız verilir mi?” der. Padişah ahitnameyi hatırlatsa da hatunu o anlaşmanın geçmişte kaldığını, yırtılıp atılırsa sorun kalmayacağını söyleyerek padişahı bu işten soğutur.

Garip annesinde saklı olan ahitnamenin diğer örneğini Senem verir. Senem sevinçle babasına gösterir. Babası ahitnameyi görünce hatununa: “Şimdi olmadı, sır aşikâr olmuş, anlaşma gereğince iş yapmaktan başka çare var mı?” der. Akılsız hatun kötü kötü bakıp: “Böyle binamus işe vefa etmeye imkân yok” deyip belgeyi yırtıp atar. Ardından “Garip kızımızı baştan çıkardı, şahın şöhretine leke sürdü. Şimdi bu işe seyirci kalamayız, Garip'i ortadan kaldırmazsak gönlümüz huzur bulmaz, onu annesiyle beraber uzak bir yere sürgüne gönderelim, Şah Senem'i elimize alalım” der ve padişah hatununun yol göstermesiyle Garip ve ailesini sürgüne gönderir.

Kötü anne tipleri, iyi anne tipleri gibi çocuklarının mutluluğunu istemezler. Kendi otoritelerine itaat edilmesini, saygı duyulmasını beklerler.

2.7. Düşman Tipi

Bütün dünya medeniyetlerinin varoluş telakkileri iki temel kavram üzerinde durur: iyilik ve kötülük. İnsanlığın dini, sosyal ve kültürel alanları bu kavramlarla şekillenmiştir. Kozmosu, kaosa çeviren de bu unsurlardır. Kaosa sebep olan her şey düşman olarak nitelendirilir. Kahraman tipler, model olarak betimlenirken, düşman tipler aracılığıyla da yapılmaması gereken davranışlar betimlenir. (Düzgün, 2014)

İncelediğimiz destanlarda kahramana kötülük eden, hatta kimi destanlarda kahramanın ölümüne yol açan, sevgilisine kavuşmasını engelleyen düşman tipler tespit edilmiştir. Bu düşman tipler olağanüstü varlıklar, kötü niyetli akrabalar veya yakınlar, ülkeyi yöneten kötü yöneticilerdir. Bizde bu düşman tipleri olağan, olağanüstü ve rakipler olmak üzere üç başlık altında inceleyeceğiz.

2.7.1. Olağanüstü Düşman Tipler

Mitolojik bir yapıya sahip olan destanlarda engellerin de olağanüstü ve fantastik, sosyal hayatla ilgili destanlarda ise engeller daha reel ve insanidir. (Arıkan, 2003)

Mitik dönem inanışlarını devam ettiren bu tipler, kahramanın karşına dev, cadı ve mitik yaratıklar olarak çıkarlar. Kahramanın sevgiliyi bulmasını veya aileyi koruma çabasını gerektirdiği durumlarda bu tiplerle mücadele ederler.

Çin Tömür Batur destanında, olağanüstü düşman tipi Yalmavuz'dur. “*Uygur halkının eski destanı Oğuzname’de Oğuz Han’ın insanlığa ve çeşitli hayvanlara felaket getiren vahşi yaratık tek boynuzlu Gergedan ile mücadele ederek onu öldürdüğünü görürüz. Gergedan, eski Uygurların tasavvurundaki vahşi doğa güçlerinin ilkel edebi görüntüsüdür. Onun insanlığın eski dönemlerindeki basit tasavvurlarında canlandırılan tipi vahşi yırtıcı hayvan veya garip yaratıklar olmuştur. Yalmavuz (Mañguz)’un sonraki dönem destanlarında görülen tasvirinde yarı insan, yarı hayvan şeklinde ortaya çıkması insanların onu ilk olarak vahşi hayvan şeklinde tasavvur ettiklerini gösterir. Yalmavuz’un dış görünüş tasvirlerinden en önemli özelliği çok başlı olması ve Uygur ve Türkçe konuşan halklarda genellikle yedi başlı olmasıdır. İnsan eti yeme, insan ve diğer canlıları canlı canlı yutma, kanlarını emme onun en tipik özellikleridir. İnsanlar gibi konuşabilir ve düşünebilir. Hatta kurnazlıkta ve kadınlar gibi cilve yapmada insanları geride bırakır. Çoğu*

zaman ak saçlı nine şeklinde ortaya çıkararak yırtıcı kimliğini gizleyebilir.”
(Süleyman, 1994:381-382)

Bu destanda da, Yalmavuz, Mahtumsula'nın karşısına yaşlı bir nine olarak çıkar, kurnazlıkla evini öğrenir ve her gün onun kanını emer.

Senuber destanında ise, olağanüstü düşman tiplerin sihir yapma ve şekil değiştirme gibi özellikleri vardır.

İlk olarak olağanüstü düşman tipi cadı bir ninedir. Senuber, bir has bahçeye geldiğinde bahçenin ortasında altından yapılmış bir kümbet görür. Kümbetten: “Ey insanoğlu, sen kimsin? İnsan gelirse ayağı yanacak, kuş gelirse kanatları yanacak olan bu yere nasıl geldin?” diye bir ses duyar. Senuber, beni buraya kader getirdi demesine rağmen cadı bir avuç toprağa efsun okuyup Senuber'e serper. Senuber geyik haline dönüşür. Senuber, konuşmaya devam edince cadı nine sinirlenip onu konuşamaz hale getirir. Senuber bu şekilde yoluna devam etmek zorunda kalır.

Diğer bir olağanüstü düşman tipi ise, mitolojik kaynaklı yaratık olan rudipalardır⁴. Senuber, ormanlık bir alana geldiğinde insan kılığına girmiş rudipalar ondan yardım isterler. Senuber yardım ettiği sırada arkadan boynuna sarılırlar ve onu esir ederler.

Hurilika-Hemracan destanında, olağanüstü düşman tipi Hurilika'nın kardeşi Hurizefran'dır. Hemracan, Hurizefran'ın bağındaki bülbülü alıp gidince Hurizefran'ın ümmetleri bülbülü olmadığı fark ederler. Hurizefran'a bülbülün olmadığını söyledikleri zaman Hurizefran nerede olursa olsun bülbülü bulup getirmelerini emreder. Hurizefran'ın yetenekli devi Haşret bülbülü Hemracan'ın yanında bulur ve Hurizefran'a söyler. Hurizefran da bülbülü alan insanoğlunu yedi kat gökyüzünden yere atmasını söyler. Haşret Dev göğe yükselip Hemracan'ı yere atar.

Bundan sonraki kısım ise Hurizefran'ın Hemracan'a âşık olup onu istemesidir. Hurilika'ya bu istediğini söyleyince Hurilika Hemracan'a sorar. Hemracan ise Hurilika'dan başka kimseyi istemez. Hurilika, Hurizefran'a laf dinletemediği için şeriattan yol bulmasını ister. Hurizefran, kadı rüşvet vererek iki kız kardeşin aynı erkek ile evlenmesinin uygun olduğunu söylemesini ister.

⁴ Rudipay, rudepa, çengel ayaklı yaratık anlamındadır. (Alimcan İneyet, “Uygur Halk Destanları I”, (TDK, Ankara, 2004)

2.7.2. Olağan Düşman Tipler

Bu tipler, destanlarda zalim ve ülkeyi kötü yöneten yöneticiler, kötü niyetli akrabalar ve yakınlar (kardeş, yenge, yiğit) olarak işlenmiştir.

Nozuğum, Nozuğum Kıssası, Seyit Noçi, Seyit Noçi (2), Abdurrahman Han destanlarında olağan düşman tipi kötü yöneticilerdir. Bu tiplerin destanlardaki işlevi, kahraman ve halkına zulmetmeleri, rüşvetçi olmaları ve asayişi sağlayamamalarıdır. Kahramanları sürgüne gönderirler veya yurtlarında barındırmalarını zorlaştırırlar ve idam edilmelerine sebep olurlar.

Kızıl Gülüm destanında, olağan düşman tipi zengin, açgözlü, halkı sömüren bir tip olan İsa'dır. İsa, Kızılgül'ü kaçırap Bülbül ile aralarına ayrılık girmesine sebep olur.

Çin Tömür Batur destanında ise, olağan düşman tipi Sancu padişahının oğlu Ozmuh'tur. Ozmuh, havuzuna bir tel saçı görüp saçın sahibi de böyle güzeldir diye kim olduğunu araştırır. Saçın sahibinin Mahtumsula olduğunu öğrenir. Daha sonra Çin Tömür'e kardeşini vermesini eğer vermezse savaş açacağını söylemesi için elçi gönderir. Çin Tömür vermeyince askerleri ile birlikte savaşmaya gelen Ozmuh, Çin Tömür askerlerle savaşırken bu durumdan faydalanarak Mahtumula'yı kaçıır. Böylece iki kardeşi ayırdığı gibi zorla nikâhına alır ve ondan iki çocuk sahibi olur. Nozuğum, Ozmuh'tan dolayı hem kardeşinden ayrılır hem de bir düşmanla evlenip çocuk yapmış olur.

Tahir ile Zühre destanında, olağan düşman tipi bir dellale (yaşlı kadın) dir. Dellale ne zaman onları beraber görse Kara Batur'a şikâyet eder. Tahir ve Zühre'nin ayrılmasına hatta onun şikâyetlerinden dolayı Tahir'in ölümüne sebep olur.

Boz Körpeş-Karaköz Ayım destanında olağan düşman tipi Karaköz'ün yengesi Fatma'dır. Bu kadın cırtlak sesle konuştuğu için mahalledekiler onun adını söylemeden "Cırtlak sesli kadın" diyorlarmış. Bu kadın hakkında yurt içinde şöyle bir şiir yayılmıştır:

“Yüzü kara, karga burun, dağınık saç,

Dişi ala doğan gibi otururdu göz aç.

Konuşuyor sanki köpek gibi hırıldayarak,

Yalnızken rastlarsa uzağa kaç.” (İnayet, 2013: 64)

Fatma, Boz Körpeş’e âşık olmuş ve evde ziyafet hazırlayarak eşi çağırıyormuş gibi Boz Körpeş’i davet edip ona gönlünü açmıştır. Boz Körpeş onu yengesi olarak gördüğünü, Karaköz’ü sevdiğini ve onunla evlenmek istediğini söyleyince Fatma sinirlenip intikam almak ister. Boz Körpeş’e iftiralar atıp yalanlar söyler. Cırtlak sesli kadın, kayınbabasına Boz Körpeş ve Karaköz Ayim’in birbirlerine âşık olduğunu, Boz Körpeş’in elçi gönderip isteyeceğini eğer vermezse öldüreceğini söyleyince Suyagıl sinirlenip gazaba gelir. Fatma bunula da yetinmeyip akşam Bayağıl ile yatarken Boz Körpeş’in kendisinin yokluğunu fırsat bilip kötü niyetle evine geldiğini, bu yüzden erkekliğini gösterip aklına başına getirmesini söyler. Bayağıl bu sözleri duyunca öfkesini yenemeyip Boz Körpeş’ten hesap sormaya gitmek ister ancak Fatma güzel sözlerle onu yatıştırıp başka bir gün bir işi bahane edip haklamasını ister. Fatma’nın bu sözleri Boz Körpeş’in ölümüne neden olur.

Bu kadın tipi için Dede Korkut “solduran sop” ifadesini kullanır. Bu kadınlar kocasından memnun olmayıp daha uygun birini umarlar. Bunlar dedikodu yapıp, kapı dinlerler. (Ergin, 2012: 18) Fatma da burada bu kadın tipini sergiler.

Şah Adilhan destanında olağan düşman tipler, yedi kalender, vezirler, on atlı eşkıya, Tüccar Behmen ve atlı Kırgız’dır.

Yedi kalender, padişahın cömertliğinden faydalanarak kırk günlüğüne yerine geçerler. Bu süreç içinde kalenderler esrar içerler. Yapmadıkları kötülük kalmaz. Hazineyi har vurup harman savurarak şehir halkına koyun kestirip yedirirler. Vezirlere tabak tabak altın dağıtarak kendi yanlarına çekerler. Kırk gün sonunda Adilhan’a padişahlığını iade etmezler. Vezirler de kalenderleri destekleyerek şunları ifade ederler:

“Ey merhametli Padişah-ı âlem, muhterem sığınağımız, padişah Adilhan önce yemen şehrinin şahı idi. Bu adam Allahın verdiği devleti taşıyamadı ve haddini bilmeden padişahlık tahtını kendi elleriyle size hediye etti. Hazretleri şah olduktan sonra şehir halkına çok iyilik ettiniz. Bizim padişahımız sizsiniz, sizin gibi bilge padişah varken, biz başka kimi padişah yapacaktık? Adilhan padişahlığı size sadaka vermişti. Allah yolunda verilen sadaka geri çevrilmez. Siz bizim padişahımız, siz

bizim sığınağımız, siz bizim yol göstericimiz, siz bizim kiblegahımız! Biz Adilhan'ı tanımıyoruz” (İnayet, 2013: 89)

Daha sonra kalenderler Adilhan'ın ve ailesinin idam etme kararı alırlar. Adilhan bunu duyunca ailesini korumak için yurdundan ayrılmak zorunda kalır.

Destanın son bölümünde kalenderlerin, şehir onlara kaldı diye esrar içtikleri, halkla ilgilenmedikleri, vezirleri ve şehrin büyüklerini zindana attıkları şehri ve halkı perişan ettikleri ifade edilir.

On atlı eşkıya ise, Adilhan ve ailesi bir dağda konakladığı sırada onların dört atı ile altın ve gümüşlerini ele geçirip bütün erzaklarını da alıp giderler. On atlı eşkıya Adilhan ve ailesini saklandıkları yerde bulsalar da eğer öldüreceklerdir ancak bulamazlar.

Tüccar Behmen ise, Adilhan'ın güzel eşini görünce kaçırmak ister ve yalan söyleyerek Adilhan'a şunları ifade eder:

“Ey baba, size şunu bildireyim ki, biz beş yüz tüccarız, ben onların şefiyim. Biz bu dağa geleli beş altı gün oldu. Ondaki gam endişe dağları üstüme yıkıldı. Daha açık söylemek gerekirse, benim bir hanımım var idi. O sevgilim hamile idi. Bugün üç gün oldu. Onun doğumu yaklaşmış azap içinde kaldı. Çocuk doğmadı ya da biz bir çare bulamadık. O aciz kadının olmadığından ona gidip yardımcı olamadık. Ben o zayıf kadının inlemelerine dayanamayınca, onun için bir kadın arayıp buraya geldim...” (İnayet, 2013: 98)

Adilhan bu sözler karşısında eşinin gitmesinin namahrem olduğunu söylese de Behmen yanında bir oğlu da eşlik etsin diyerek Adilhan'ı ikna eder. Melike ve oğlunu alıp giden Behmen biraz uzaklaşınca oğlanı gönderip Melike'yi alıp kaçar. Melike'yi getirdiği çadırda ona el uzatmak ister.

Atlı Kırgız ise, nehirden geçmeye çalışan Adilhan ve iki çocuğunu görünce çocuklardan birini karşı geçirmek vaadiyle Adilhan'ı kandırır ve karşıya geçtiğinde Şehzade Faruh'u alıp kaçıtır.

Böylece Adilhan ve ailesi dağılmış olur ve on dört yıl boyunca birbirlerini ne görürler ne de birbirlerinden haber alırlar.

2.7.3. Rakipler

“Rakip, herhangi bir işte, bir yarışta, birbirini geçmeye çalışan, aynı şeyi elde etmeye uğraşan kimse” (Türkçe Sözlük, 1932: 1843) anlamına gelmektedir.

İncelediğimiz destanlarda, rakip tipi sadece Tahir ve Zühre destanında tespit edilmiştir. Bu destandaki rakipler Kara Batur ve Sultan Büvice'dir. Kara Batur Zühre'yi, Sultan Büvice de Tahir'i istemektedir.

Karahan'ın ülkesine bir gün düşman gelir. Karahan'da düşmanı kim püskürtürse kızını ona vereceğini söyler. Kara batur saraya gidip düşmanı püskürteceğini söyler. Bir tane uçan at seçer. Atın üzerine tutkal sürüp koşum koyar. Koşumun üzerine tutkal sürdükten sonra biner. At yerinde duramadan tepinip dizginini çeker. O, atın dizginini bırakır ve at onu alıp kaçar. At koşarken bir çınarın dalından tutunur ve çınar kökünden sökülür. Düşman elinde çınarla birinin geldiğini görünce paniğe kapılıp biz yurtla baş edemeyiz diye kaçarlar. Bu olaydan sonra kurnazlığına ve yaptıklarına uygun olarak Kara Batur olarak anılır. Karahan da düşmanı püskürttüğü için kızını Kara Batur'a verir. Ancak Zühre Tahir'i sevmektedir. Kara Batur onları beraber görünce padişaha söyler. Padişah, Tahir'i Zühre'den uzaklaştırır. Kara Batur ikinci defa onları yine beraber görünce padişaha söyler. Bu defa padişah Tahir'i öldürtür.

Tahir ile Zühre destanında, ideal eş tipi Sultan Büvice'dir. Sultan Büvice, Rum padişahının en küçük kızıdır. Sandık içinde aka aka Rum nehrine gelen Tahir'i Sultan Büvice bulur. İlk önce tanınmaz halde olan Tahir'den herkes korkar ancak Tahir kendini tanıttınca onun bir şehzade olduğuna inanırlar. Padişah kızını Tahir'e vermeyi kabul eder. Bunun için Tahir üç kez sınanır. Sınamaları geçen Tahir, Sultan Büvice ile evlenmek zorunda kalır. Ancak ona hiç gönlü düşmez. Sultan Büvice her şeye rağmen onu sevmekten vazgeçmez. Tahir, memleketine döneceği zaman padişah Büvice'yi de yanında gönderir. Büvice, Tahir'i çok sevdiğini, Zühre'den vazgeçmesini isteyerek şunları söyler:

“Bu kavak uzun kavak,

Dibinden kesmek gerek,

Yeni yar tutan kişi,

Eskisinden vazgeçmek gerek.

*Ben âşık idim size,
 Bir bakmadınız bize,
 Vebalım olur size.
 Kıyamet günü olsun,
 Allahım kadı olsun,
 Yakanıza yapışmaya,
 Demir turnağım olsun.
 Sen gitsen ben de gideyim,
 Bıraksan yolda kalayım,
 Altın ibrik alarak,
 Prensesimin eline su vereyim.” (İnayet, 2004:271-272)*

Büvice ne kadar dil dökse de, Zühre’yi kabul etse bile Tahir istemez. Tahir vedalaşarak tekrar yola koyulur ve Büvice, o gözden kaybolana kadar arkasından ağlar.

2.8. Zalim Ebeveyn Tipi

“Zalim ebeveynin destandaki temel özelliği kızının, sevdiği kişiyle evlenmesine mani olmak ve başka biriyle evlenmesini istemektir. Zalim ebeveyn, genellikle kızın ailesi (anne, baba, kardeş)dir. Kızına talip olan kişilere zor görevler verir, önceden verdiği sözü yerine getirmez. İzinleri dışında kızı ile görüştüğü için kahramanı sürgüne eder ve bazen de öldürme girişimde bulunurlar.” (Duman, 2017: 183)

Mustafa Duman, bu tiplerin etkinlik alanlarını şu şekilde açıklamaktadır:

“1-Birini kovmak

2-Güç bir iş önermek

3-Sözünde durmamak

4-Kahramanın evliliğine mani olmak” (Duman, 2017: 183)

Garip ile Senem destanında, zalim ebeveyn tipi Senem annesi ve babasıdır. Bu tipler, Garip yetim olduğu için kızlarını ona vermek istemezler. Garip'i Senem'den uzak tutmak için yurttan uzaklaştırırlar.

Tahir ile Zühre destanında, zalim ebeveyn tipi Zühre'nin babasıdır. Karahan, ilk önce okumada ilerleme sağlayamadıkları için Tahir ve Zühre'nin okuma odalarını ayırır. Bu şekilde kırk gün boyunca birbirlerini görmeden ders alırlar. Daha sonra Karahan, Zühre'yi başka biriyle evlendirmek ister. Tahir ile Zühre'nin birbirlerine âşık olduğunu duyunca bir sandık yaptırıp içine Tahir'i koyarak nehre bırakır. Tahir, kurtulup tekrar Zühre'nin yanına gelince Karahan duyar ve Tahir'i yakalattırıp öldürtür. Tahir'in ardından Zühre de kendini öldürür. Karahan iki aşığı mezarda da kavuşturmayıp aralarına Zühre'yi evlendirmek istediği Kara Batur'un mezarını yaptırır.

Kamerşah ve Şemsi Canan destanında ise, zalim ebeveyn tipi Şemsi Canan'ın babasıdır. Kızını Kamerşah'a vermek istemeyen padişah bu işten vazgeçirmek için ağır bir başlık parası ister.

“En kısa tanımıyla başlık, evlenecek erkeğin ya da ailesinin kız tarafına çoğu kez kızın babasına verdiği nakit para ve eşyadır. Başlığa, “bedel”, “kalın”, “ağırlık” da denmektedir. Başlığın temelinde hem ekonomik, hem de saygınlık etmeni yatmaktadır. Evlenme yoluyla evden ayrılan kızın iş gücünü karşılamak ve ekonomik boşluğu doldurmak karşılığında alınan para ve paraya çevrilebilecek değerli hediyeler dengeyi sağlamaya yöneliktir. Öte yandan, başlık geleneğinin geçerli olduğu yerlerde, töreye uyarak, toplumun değerler sisteminin dışına düşmemek de önemli bir noktadır. Bu bakımdan saygınlığı korumak için, başlığın miktarıyla kızın toplumsal yeri eşit bir oranda tutulmaya çalışılır.” (Örnek, 2014: 277-278) Başlığın bu destanda kullanılması ise kızın ekonomik desteği için değil, hem kahramanı bu işten vazgeçirmek hem de kızın değerinin ve saygınlığının gösterilmesidir.

Kamerşah, başlık parası için Şemsi Canan'dan izin isteyip nehir boyunda kırk gün Allah'a secde eder. Daha sonra nehirden su çıkarıp has bahçe hazırlamak için nehir kıyısını tırnakları ile kazar. Cefa çekmeden huzurun, çalışmadan mutluluğun olmayacağını anlayan Kamerşah, öyle güzel bir hazırlar ki padişah görünce şaşkına uğrar. Padişah bu işten sıyrılmak için bu sefer de kızını vazgeçirmeye çalışır ancak Şemsi Canan da vazgeçmeyince Kamerşah'ı ortadan kaldırmak ister.

2.9. Yardımcı Tipler

Destanlarda yardımcı tipler, İslamiyet'ten önceki dönemde olağanüstü özellikler gösterirken, İslamiyet'ten etkisi ile daha gerçekçi bir çizgiye yaklaşmışlardır. Kahramanlık destanlarında bu tipler yol gösterme, akıl verme işlevine sahip iken aşk destanlarında kahramanı sevdiği kıza kavuşturma işlevine sahiptirler.

İncelediğimiz destanlarda kahramana yardımcı hem olağan hem de olağanüstü tipler belirlenmiştir.

A- Olağan tipler:

1. Yardımcı dede/nine
2. Beş yüz yiğit veya kırk bir yiğit, cariye/hizmetçi

B- Olağanüstü tipler:

1. Evliya/Hızır/kırklar: Bu tipleri veli tipi başlığı altında ele aldığımızdan dolayı burada tekrar üzerinde durmayacağız.
2. Peri/cadı: Bu tipleri de aşık tipi başlığı altında ele aldığımız için tekrar incelemeyeceğiz.
3. Falcılar
4. Yardımcı hayvanlar (at, turgay ve Anka kuşu)

“Seyit Noçi” destanında, Seyit Noçi Kaşgar'a doğru yol alırken atı bir bataklığa batır. Atının bataklıktan kurtarmaya çalışırken bir tuzcu ihtiyar atını çıkarmasına yardım eder ve şöyle der:

“Oğlum senin yüzlerin,

Pek de sıcak göründü.

Atın batıp çamura,

Tehliken haber erdi.

Seferinden bir kuşku,

Ayan oldu gönlüme.

Menziline varınca,

Çok dikkat et kendine.

Anlat bana ne kısmet var,

Seferinde, işinde.

Geçen nasıl haslet var,

Senin zavallı başında.” (İnayet, 2004: 57)

Seyit Noçi başından geçen her şeyi anlattıktan sonra tuzcu ihtiyar, mektubu açıp okumasını, zamanın yöneticilerine güvenmemesi gerektiğini söyleyip başına felaket gelmemesi için uyarsa da Seyit Noçi emanete ihanet etmek namerdin, korkağın işidir diyerek açmaz. Daha sonra tuzcu ihtiyar ona dua ederek vedalaşır. Kahraman kendisine tuzağı fark etse ya da ettirilse bile gururunu ezmeyip adım atmaktan vazgeçmez.

Max Luthi kahramana yardımcı olan kutsal araçlar olarak kendisine bir şekilde ulaşan kuştan, üflemlerli bir çalgıdan bahsetmiştir. (Luthi, 1997:73) Seyit Noçi'nin de çalgı olarak rebabı vardır. Rebabı ile herkesin gönlünü fethetmiştir. Dede Korkut'ta da kopuz kutsal sayılıp yardımcı işlevi vardır.

“Abdurrahman Hoca” destanında, olağanüstü yardımcı tipi Hızır, olağan yardımcıları ise, kırk bir yiğidi ve iki kardeşidir. Kırk yiğidin işlevlerinden bahsedilmemekle birlikte kardeşlerinin Han Hoca'nın safında savaştıklarından bahsedilir.

“Garip ile Senem” destanında, Garip'in karşısına ilk olarak falcı bir nine çıkar. Garip, Falcı nineden falına bakmasını ister. Falcı nine de, fala bakarak “ Ey Garip, sen Diyerbekri padişahının kızı, Prenses Şah Senem'e âşık imişsin, çabucak dönüp kendini gizleyerek çiçekçi nineye evlat olursan, Senemcan'ın yüzünü görebilirsin, eğer geç kalırsan hasrette kalırsın” der.

İkinci olarak ise; Şeyh Cüneydil Bağdadi'dir.

Üçüncü olarak ise; Şah Senem ile Garip'e yardımcı olan Dadı Ana'dır. Dadı Ana Şah Senem'in eğitimine son verilince Garip'e bu durumu haber vermesine yardımcı olur. Daha sonra Garip tekrar memleketine dönünce evlatlık alır ve yine Garip'in geldiğini haber veren çiçek ve mektubu Şah Senem'e ulaştırıp kavuşmalarını sağlar. Diğer bir yardımı ise, padişah cellatlarını gönderip Garip'i yakalamalarını isteyince Şah Senem Dadı Ana'ya kuraya bakıp ahvallerini

söylemesini ister. Dadı Ana kurada cellatların geldiğini söyler ve Şah Senem bir çare bulmasını isteyince Garip'i saklayıp kurtarır.

Tahir ile Zühre destanında olağan yardımcı tipler vardır. Bunlar Zühre'nin Dilaram adlı cariyesi ve Şah Behram'dır. Zühre, Dilaram aracılığı ile Tahir'den haber alır. Şah Behram ise, Zühre tarafından Tahir'den haber almak için kervancılarla gönderilir. Şah Behram, Tahir'i bulur, Zühre'nin haberini ulaştırır ve dönüş yolunda Tahir'e eşlik eder.

Senuber destanında, Senuber'e sefer sırasında eşlik eden Ziver Yiğit ve beş yüz yiğidi vardır. Ziver Yiğit ayrıca padişahın veziridir ve iyi, akıllı ve zeki bir tip olarak tasvir edilir. Destanlarda genel olarak geçen kırk yiğit ifadesi burada beş yüz yiğit şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bu yiğitler de, kahramana sadık, uğruna canlarını bile feda ederler. Senuber, Gülpeizat'ı aramak için yol çıktığında yiğitlerine “Ey yiğitler, Allahü Teâla beni öyle bir aşk derdine koymuş ki, başka bendesini koymasın, sizin bu arkadaşlığınız bana yeterlidir. Ben sizden razıyım. Şimdi geri dönünüz, beni kendi halime bırakınız.” Der. Yiğitler de, “*Ey Şehzade biz size arkadaşlık edeceğiz diye anne babamızdan, yar ve diyarımızdan vazgeçmişiz. Bizim sizden ayrılmamız mümkün değil, siz nereye gidecekseniz, biz de oraya gideceğiz*” (İnayet, 2004:331) diyerek Senuber'e olan bağlıklarını gösterirler. Senuber, ikinci defa daha gitmelerini ister ancak yiğitler yine kabul etmez.

Diğer bir olağanüstü yardımcı tip ise, bir cadı olan Mihri Engiz ve kırklardır.

Sütanne yardımını bu destanda da görmekteyiz. Senuber zenci padişahının kızının has bahçesine girince zenci padişahının kızı Senuber'i görür ve görür görmez âşık olur. Ancak Senuber'den karşılık göremeyince öldürmek ister ve kızın sütannesini onu kurtarır.

Diğer bir yardımcı tip ise Hızır'dır. Mehmetcan Sadık, Hızır ile ilgili; her ne kadar ilahi vasıflar üstlenseler de sadece olayın zor kısmında ortaya çıkıp kahramana yardım ettiğini ve bunun dışında çok önemli yer tutmadığını izah eder. (İnayet, 2014: 11)

Senuber'e son olarak yardım eden diğer bir tip de “Anka kuşu” dur. Senuber rudipalardan kurtulup Derya-yı Umman kenarına gelip sal yaparak nehre girer. Nehirde yüzerken sal gevşeyip nehirden çıkmasına izin vermez. Bir çınarın dalına tutunduğu sırada gökten Anka kuşu gelip Senuber'i alıp bir yere konmuş. Anka kuşu

Senuber'in durumunu öğrendikten sonra onu alıp havalanmış ve Gülperizat'ı memleketi Şehr-i Şebistan'a getirir. Senuber ile vedalaşmadan önce onu Gülperizat'ın bulunduğu has bahçedeki devlere karşı uyarır ve Gülperizat'ın tahtının üstünde duran Zerrin-Bal kuşunun ötmesi durumunda selamını söylese susacağını söyler.

Kamerşah ve Şemsi Canan'da, Kamerşah Şemsi Canan'ı aramak için üç yıl hiç durmadan yürür ve artık hangi yöne gideceğini şaşırıp Allah'a sığınır. O anda yerle gök arasında ışık saçan bir kişinin gelmekte olduğunu görür. Bu kişi Kamerşah'a eğer üç yıl daha yürürse bir ihtiyara rastlayacağını ve o ihtiyarın yol gösterip muradına erdireceğini söyler.

Kamerşah çok uzun süre yol yürüdükten sonra rüyasında kendini cennetten işaret veren bir has bahçe görür ve yeşillik içinden aksakallı bir ihtiyar çıkıp onu muradına erdirmeye geldiğini, birazdan rüyasında gördüğü cananı ile buluştuğu ırmağın kenarına varacağını ve sevgilisine kavuşacağını söyleyip gözden kaybolur.

Destanda olağan yardımcı tip ise Salmas Dede'dir. İhtiyar adam tipi, ata kültürünün bir yansıması olabilir. Salmas Dede'nin destandaki işlevi, Kamerşah'ı evlatlık olarak alır, derlediği çiçekleri Şemsi Canan'a ulaştırıp kavuşmalarını sağlar, padişaha Şemsi Canan'ı istemek için elçi olarak gider ve yine padişahın iyileşmesi için Kamerşah'a yardım etmek için dünyada bilinmeyen sihirli ilacın sırrını çözerek muskanın içindeki ilacı hazırlayıp Kamerşah'a verir. Kamerşah bu ilaçla padişahı iyileştirip Şemsi Canan'a kavuşur.

Hurilika-Hemracan destanında da, yardımcı tip olarak Hızır karşımıza çıkmaktadır.

Diğer bir olağanüstü yardımcı tip ise, Hurilika'nın Kaknus Dev'idir. Kaknus Dev'in işlevi, Hemracan'ı bülbülü alması için Hurizefran'ın bağına getirir. Yine Haşret Dev'in Hemracan'ı yakaladığını görünce onu kurtarmak Haşret Dev ile dövüşür. Daha sonra Hurilika, Hemracan'ı bülbülü babasına götürmesi için Kaknus Dev'i görevlendirir. Kaknus Dev, Hemracan'ı birkaç saat içinde kardeşleri ile ayrıldığı üç yol ağzına getirir.

Diğer bir yardımcı tip ise âşık ve sevgili tipi Hurilika'dır.

“Nozuğum Kıssası” destanında yardımcı tip olarak çoban karşımıza çıkmaktadır. Nozuğum, bin bir zorlukla dağa ulaştığında bir çobanın evine varır.

Çobana durumunu anlatınca çoban, çoluk çocuklarıyla Nozuğum'un haline acıyıp yemekler verip karnını doyurur ve Nozuğum iki üç gün çobanın çadırında kalır.

“Boz Körpeş- Karaköz Ayım” destanında yardımcı tip, atı ve turgaydır. Atı sıradan bir at olmayıp Tanrı tarafından gönderildiği düşüncesindeyiz. Çünkü Boz Körpeş, Bayağıl'ın attığı zehirli okla vurulunca atı, okun zehirli olduğu anlar ve Boz Körpeş' söyler, emip zehrini çıkarmak ister. Ancak vefalı atı yalvarsa da Boz Körpeş aldırılmaz. Zehir etkisini gösterince de atı, üç aylık mesafede zehri temizleyip yarayı sağaltan bir ilaç olduğunu söyleyip almaya gider.

Turgayın işlevi ise, Boz Körpeş ve Karaköz arasında haberleşmeyi sağlar. Boz Körpeş, Karaköz'e âşık olunca bir mektup yazar ve turgayı ile gönderir. Yaralandığında atı gidince yanında refakatçi olarak turgayı kalır. Bu sırada Karaköz haber vermek için bir mektup yazar turgayı ile gönderir. Bayağıl ise Boz Körpeş'in turgayı ile haber gönderebileceği tahmin edip Karaköz'ü annesi ile yatmaya gönderir ve cırtlak sesli sesli kadını da Karaköz'ün odasında yatırır. Turgay geldiğinde cırtlak sesli kadın onu yakalayıp Bayağıl'a verir. Bayağıl ise mektubu okuduktan sonra Boz Körpeş'in yerini öğrenmek için işkence yaparlar ancak turgay söylemez. En sonunda Bayağıl onu ateşe tutar, kızarak canı çıkacağı sırada sahibini hatırlayıp “Boz Körpeş... tirek” der ve ölür.

Burada da yardımcı tip, sevgili ve âşık tipi olarak Karaköz'ü görmekteyiz.

Şah Adilhan'da; ilk yardımcı tip Melike Gülçehre'nin yardıma gelir. Tüccar Behmen Melike'ye el uzatmak isteyince melike Allah'a yalvararak bu durumdan bu kurtulmak ister. Bu sırada Tüccar Behmen uyuya kalır ve rüyasında Muhammed a.s, dört imamı, Hz. Fatma, Zühre ve binlerce melekleri görür. Fatma, meleklerle Behmen'i cehenneme göndermelerini emrettiği sırada Behmen ağlar ve bağışlanmak için yalvarır. O zaman melekler ona öyle bir tokat atar ki yüzü kapkara olur. Muhammed a.s da, günah işlerse, eğer emanete ihanet edip sahibine teslim etmezse Allah'ın onu lanetleyeceğini ve cehenneme atılacağını söyleyip Behmen'in yüzünü sıvazlayarak tekrar ağartır. Melikenin duası kabul olmuş, Behmen ise yaptıklarından pişman olmuştur.

Diğer yardımcı tipler ise evliya ve eş tipini sergileyen Melike Gülçehre'dir.

Şehzade Behram ve Melike Dilriz'de; yardımcı tipler Hızır ve sütannedir.

2.10. Hain Tip

Kahramanı düşmanla işbirliği yaparak ortadan kaldırmaya çalışan, kahramanın gönlünü kazanamayan veya kahramandan aşkına cevap alamayan, kahramanın iyi niyetinden faydalanan bu tipler, kahramana ihanet ederler. Zafer veya sevgiliye kavuşma yolunda kahramana engel teşkil ederler; hatta bazı destanlarda kahramanın ölümüne sebep olurlar.

Abdurrahman Han destanında, hain tip Abdurrahman Han'ın kırk bir yiğidinden biri olan İsmail'dir. Abdurrahman Han güvenip seçtiği kırk bir yiğidi sıraya dizip babasının huzuruna çıkarır. Babası görünüşüne, karakter ve ahlakına bakarak kırk yiğidi güvenilir buldu ancak kırk birincisine yani İsmail'e sıra geldiği zaman şöyle der:

“Oğlum kırkı tamamdır,

İşte bu biri yamandır.

Çünkü gözü aladır,

Dişleri de karadır,

Onu savaşa götürsen,

Belki başına beladır.” (İnayet, 2004:105)

Han Hoca, babasının sözüne karşılık İsmail'in yedi yaşından bu yana karnını doyurduğunu, tuz-ekmek hakkına ihanet etmeyecek bir yetim olduğunu ve ona güvendiğini söyleyerek Piyalma'ya doğru yol alır. Piyalma'ya vardığında savaş ilan ettiğini bildirmek üzere İsmail'i elçi olarak gönderir. İsmail, düşman yanına geldiğinde ambal onu seksen gümüşle kandırır. İsmail, seksen gümüşü kabul edip niyeti bozar, Han Hoca'dan gönül ipini koparır, yemin ederek onlara katılıp Han Hoca'yı öldürme vazifesini kabul eder. Savaş meydanında İsmail, Han Hoca'nın sağ omzuna ok atınca Han Hoca kan kaybederek attan düşer. İsmail'e omzunu bağlamasını söyleyince İsmail:

“Senden öcümü almaya,

Azrail olup geldim.

Başını tenden ayıracağım,

Hınçla dolup geldim.” (İnayet, 2004: 108)

Der ve hançerini çıkarıp Han Hoca'nın gırtlığına vurunca hançer orak gibi eğilir. Son defa hançerini Han Hoca'nın yüreğine saplamak üzere iken ordunun rüzgâr gibi geldiğini görünce kaçar.

Garip ile Senem destanında, hain tip Senem'in cariyelerinden Süçük'tür. Garip tek başına bahçede gezerken Süçük gelip arkadan sarılır. Garip, Senem zannedip arkasını döndüğünde Süçük'ün olduğunu görünce ahlaksız diyerek onu iter ve yere düşürür. Süçük “ Nice zamandan beri prensesle oynaşıyorsun, niye bir kez benim gönlümü almıyorsun? Bu kabalığın için seni astırmazsam” diyerek yemin eder ve padişahın yanına gider. Padişaha Garip'in döndüğünü, Senem beraber olduğunu söyleyerek şikâyet eder. Padişah söylediklerinin doğru olup olmadığını kontrol ettirir. Tahir'i bulamayınca Süçük'ü iftira attı diye etlerin parça parça edilip köpeklere verilmesini emreder.

Tahir ile Zühre destanında, hain tip kervancılarıdır. Zühre, kervancılar bir an önce mallarını satıp ülkelerine dönsün, Tahir'den haber getirsinler diye bütün dükkânları kapattırır. Kervancılar rahat rahat ticaret yapıp dönecekleri zaman Zühre, Şah Behram'ı da yanlarında gönderir. Yolda kervancılar niyeti bozup Şah Behram'ı soyup kıymetli eşyalarını alırlar.

2.11. Hileci/Kurnaz Tipler

Destan kahramanın güç-kuvvetle alt edilebilmesi destan tabiatına aykırı bir durumdur. Kahramanı ele geçirebilmek için düşmanın tek silahı sihir, entrika veya hiledir. Düşman, kahramanın zıddıdır. Bu zıtlık büyüdüğü oranda kahraman daha da yücelir. Kahramanın özellikleri düşünüldüğünde düşmanın hile yapmaktan başka çaresi kalmaz. (Düzgün, 2014)

Seyit Noçi destanında, hileci/kurnaz tip kurnazlıkta haddini aşan, kendini aslan sanan, büyüklük taslayan, küstah bir tip olan Kof Beyzadedir. Kırk adamı ve ellerinde sopa, mızrak ile gelen Kof Beyzade Seyit Noçi ile güç mukavelesi yapmak için dövüşmek, güreşmek ister. Seyit Noçi dövüşmekten yana olmadığını rebabını çalmak istese de Kof Beyzade kabul etmeyip yumruk atar ancak yumruğu havaya gidip kendisi de bir çukura düşer. Bu utanca dayanamayan Kof Beyzade Seyit Noçi'ye tekme atar ancak ayaklarının ağrısından bağırır. Yenilen pehlivan güreşe doymazmış derler ya Kof Beyzade de bütün gücünü toplayıp Seyit Noçi'nin göğsüne

yumruk atınca başı gözü zangırdayıp, kulakları vızıldar ve başında ur çıkıp şişer. Rezil olan Kof Beyzade, Seyit Noçi'ye "Hey sihirbaz, dilenci, kendine sur-i efsun okutmuşsun, insan suretine girmişsin. Yürü mahkemeye, ben orada sırrını açacağım, baş ve gözüne ahlak ilacı saçacağım..." der. Seyit Noçi, Allah'ın üç hakkını verdiğini yine de kendini bilmediğini, şimdi de kendi kerametini göstermek için Kof Beyzade'nin yakasından tutup kaldırır ve bir eliyle çevirip Karşehir nehrine atar. Seyit Noçi'yi kavga ederek yenemeyeceğini anlayan askerler bu zararı halktan çıkarmak için hile ile Seyit Noçi'yi yurttan uzaklaştırmak isterler ve özür dileyip bir at hediye ederler. Seyit Noçi de bu fikirden habersiz atı kabul edip İliho'ya doğru yol alır.

Diğer bir hileci/kurnaz tip Üçturpan valisi Ma Şaovu'dur. Ma Şaovu, Seyit Noçi'yi yok etmek için ilk önce onun iltifatını kazanır ve daha sonra idam fermanının yazılı olduğu mektubu Kaşgar'da Ma Titey'e vermesini ister. Her şeyden habersiz olan Seyit Noçi, mektubu Ma Titey'e verince Ma Titey, Seyit Noçi'yi idam ettirir.

Seyit Noçi (2) destanında, hileci/kurnaz tip koca karıdır. Seyit Noçi'nin yakalanmasına yardım olanlara mükâfat verileceği fermanı çıkarılır. Bu fermanı beli bükük, gözleri fırlak, ağzı pabuç gibi, burnu patlıcan gibi, saçları dağınık, sesi kısık, azıcık bıyığı olan bir koca karı yerine getireceğini söyler. Hilekâr ve açgözlü bir tip olan koca karı, Seyit Noçi'yi yakalattırma Pekin Han'ı tarafından mükâfatlandırılacak ve onun dışında servet verileceği için Seyit Noçi'yi yakalamak için dağa doğru yol alır. Dağlarda dolaşıp dert ve hasretle yandığını, biricik oğlunu Çinli çerilerin öldürdüğünü anlatıp ağlar ve sonunda Seyit Noçi'nin karşısına çıkıp evine davet eder. Seyit Noçi, insanlara güvenen, yoksullara değer veren, ayrıca ihtiyarlara saygı gösteren bir tip olduğundan koca karının evine gitmeye razı olur. Seyit Noçi gece yarısı evine dönmek için izin ister ve ahıra girip baktığında atının olmadığını görünce koca karının tuzağına düştüğünü anlar. Kılıcını çıkarıp eve girdiğinde koca karının da olmadığını görüp tekrar dışarı çıkınca etrafını düşman çerilerinin sardığını görür. Onlarla tek başına sabaha kadar savaşır ve sonunda bir elinden yaralanıp düşman eline düşer. Daha sonra Seyit Noçi'yi Kaşgar'a götürüp elini ayağını zincirleyip hapsederler ve gece gündüz işkence ederler.

Hurilika-Hemracan destanında, hileci/kurnaz tipler Hemracan'ın kardeşleridir. Kardeşler, bülbülü aramak için yola koyulduklarında Hemracan'a haber vermezler. Hemracan onlara yettiğinde, onu "gidişi olan, dönüşü olmayan

yola” gönderirler. Destanın son bölümünde Hemracan bülbülü alıp kardeşlerinin yanına gidince, kardeşleri babamızın yüzüne bakamayız diye bülbülü Hemracan’dan alırlar ve Hemracan’ın gözlerini oyup kuyuya atarlar.

Boz Körpeş ve Karaköz Ayım destanında, hileci/kurnaz tipler Karaköz’ün babası Suyağıl ve ağabeyi Bayağıl’dır. Fatma’nın attığı iftiralara sonucunda Suyağıl ve Bayağıl, Boz Körpeş’i oratadan kaldırma planı yaparlar. Suyağıl, Bayağıl’a: “sen önce gençleri toplayıp güreş düzenle, bir çare bulup Boz Körpeş’i meydana çıkarıp onunla kendin teke tek güreşip onun ne kadar gücünün olduğunu dene. Gücün yeter gibiyse oracıkta işini bitiriverirsin; gücün yetmeyecek gibiyse gizlenerek öleceği yerine vurup cehenneme yollarsın” der. Bayağıl babasının bu sözleri üzerine güreş düzenleyip Boz Körpeş’i de çağırır. Suyağıl ilk önce seçtiği yiğitleri ile Boz Körpeş’i güreştirdi lakin hiçbiri Boz Körpeş’i yenemez. Bunu gören Bayağıl o kadar kişiyle güreştiği için yorulduğunu düşünerek kendisi meydana çıkıp güreşir. Boz Körpeş, Karaköz’ü düşünerek edepsizlik yapmamak maksıyla güreşmek istemez ancak Bayağıl’ın sözleri ile güreşmeye mecbur kalır. Bayağıl, her ne kadar tüm gücünü kullanıp güreşse de Boz Körpeş’i yerinden kıvıldatamaz. Hamle sırası Boz Körpeş’e geldiğinde Bayağıl’ı belinden tutup havaya kaldırarak yavaşça yere indirir fakat Bayağıl daha da sinirlenip Boz Körpeş’in dikkatsizliğinden faydalanarak saldırır, Boz Körpeş çeviklikle yana çekilince yere düşüp ağzı yüzü kum dolar, rezil olur. Gözlerine kan dolan Bayağıl Boz Körpeş’e tekrar saldırınca Boz Körpeş Bayağıl’ı yukarıya kaldırıp sert bir şekilde yere vurur. Bayağıl Boz Körpeş’in gücüne yenildiğini kabul edip çaresiz kurnazlıkla yalakalık yapmaya başlar. Aradan birkaç gün geçtikten sonra Suyağıl ve Bayağıl yeni bir hile bulurlar.

Bayağıl, babasının av eti istediğini bu yüzden ava çıkacağını ve Boz Körpeş’in de kendi ile gelmesini ister. Boz Körpeş ve Bayağıl ava gittiklerinde uzun bir yol kat ettikten sonra Boz Körpeş arkasına dönüp baktığında Bayağıl’ı göremez ve onu aramak için tekrar geri döner. Bir yere gelip durduğunda ılgın ağaçlarının arasından bir tane ok gelip kasığına saplanır. Ağaçların arasına gidip baktığında oku atanın Bayağıl olduğunu anlar ancak başka biri olsaydı eğer canını bağışlamayacakken Bayağıl olduğu için canını bağışlar ve yoluna devam ederken atının okun zehirli olduğunu söylese de aldırış etmez. Aradan biraz vakit geçtikten sonra ok etkisini gösterip Boz Körpeş’i halsiz bırakır.

Boz Körpeş'in hala yaşadığını öğrenen Bayağıl ve Suyağıl vitrek ağacına geldiklerinde Boz Körpeş'i tamamen ortadan kaldırmak isterler. Suyağıl, Bayağıl'a kellesini almasını buyurduğunda Bayağıl korkudan yaklaşamaz ve Suyağıl Boz Körpeş'in yanına yaklaşıp boynunu vurup daha sonra vücudunu parçalara ayırıp kavak ağacının dallarına astırır.

Hileci/Kurnaz tipler, kahramana kin ve düşmalık besler, onun ölümüne neden olurlar. Çeşitli hile ve düzenbazlık yaparak tuzağa düşürürler. Kahramanın iyi niyetinden istifade ederek onu ortadan kaldırmaya çalışırlar.

2.12. Hükümdar Tipi

Dede Korkut'ta çocuksuz han ve beyler için Allah'ın beddua ettiği, lanetlediği ifadeleri yer alır. Bayındır Han, ziyafet düzenleyip attan aygır, deveden erkek deve, koyundan koç kestirmiştir. Bir yere ak otağ, bir yere kızıl otağ, bir yere kara otağ kurdu muştur. Kimin oğlu kızı yok, kara otağa koyulmasını, kara keçe altına döşemelerini, kara koyun yahnisinden önüne getirmeleri ister, yerlerse yemelerini yemezlerse kalkıp gitmelerini söyler. Oğlu olanı ak otağa, kızı olanı kızıl otağa koymalarını, oğlu kızı olmayanı da Allah Teala'nın beddua ettiğini kendilerinin de beddua edeceklerini ifade eder. (Ergin, 2011: 21)

Çin Tömür Batur destanında, hükümdar tipi zengin ancak çocuksuzdur. Sayısız malı mülkü olmasına rağmen çocuğu olmayışında dolayı yüzü gülmez. Destanda bu tipten şu şekilde bahsedilir:

“Eski zamanda İli ikliminde büyük bir padişah yaşarmış. Onun bindiği atın nalı altından, eğeri ve koşumları ise inciden imiş. Padişah iki hanımı olmasına rağmen evlat yüzü görmemiş. Bu yüzden çok üzülmüş. O, üzüntüsünü gidermek maksadıyla sürekli ava çıkıp eğlenmeyi severmiş.” (İnayet, 2004: 156)

Garip ile Senem destanında, hükümdar tipi Abbashan'dır. Abbashan, şanı şöhreti eşsiz olmasına rağmen çocuğu olmamıştır. Günün birinde bir kızı olur ve vezirinin oğlu ile beşik kertiği yapar. Ancak sözünde durmayıp onları evlendirmez. Ayrıca onları ayırmak için türlü çabalar sarf eder.

Tahir ile Zühre destanında, hükümdar tipi Akhan ve Karahan'dır. Karahanlıların Diyarıbekri ilinin padişahları olan iki han akrabadır ve ikisi de sayısız

mal varlığına sahip olmasına rağmen çocukları yoktur. Günlerin birinde çocukları olur ve bu iki han da çocuklarını beşik kertiği yaparlar. Akhan, yolda atı sürçüp düşünce ölür. Karahan, iki çocuğu alır, büyütür, okutur. Ancak çocuklar büyüdüğünde Karahan da sözünde durmayıp onları evlendirmez. Karahan da, onları ayırmak için her şeyi yapar. Hatta destanın son bölümünde Tahir'in ölümüne dolaylı olarak da kızının ölümüne sebep olur.

Senuber destanında, hükümdar tipi Hurşid Şah ve Şah Ferruh'tur. Hurşid Şah Çin'in, Şah Ferruh da Şehr-i Şebistan padişahıdır. Hurşid Şah evlat yüzü görmemiştir. Şah Ferruh hakkında destanda bilgi verilmemiştir.

Ayrıca Hurşid Şah, destanda oğlunu destekleyen, derdine çare bulmaya çalışan, yol sürecinde askeri destek sağlayan bir tiptir.

Kamerşah ve Şemsi Canan destanında da çocuksuz hükümdar tipleri karşımıza çıkmaktadır. İsfahan şehrinde Şah Hüseyin adında bir padişah vardır ve sayısız altın gümüş hazineleri olmasına rağmen evlat yüzü görmemiştir. Aynı şekilde Kuh-ı Kaf'taki dev perilerin padişahı Şaperkut'un da hiç çocuğu olmamıştır.

Şah Hüseyin oğluna âşık olduğu kızı bulması için izin verirken Şaperkut, kızını evlendirmek istemez. Kızını ve sevdiğini bu işten vazgeçirmeye çalışır.

Hurilika-Hemracan destanında, hükümdar tipi Hüsrev'dir. Hüsrev Çin-Maçin ülkesinin padişahıdır. Üç oğlunun olduğundan ve onlardan âşık olduğu bülbülü bulmalarını istemesinden başka bir ifade yer almaz.

“Akıl ve akılcılığın kişiselleştirilmiş sembolü olarak görülen bu tipler, devleti oluşturan ve yöneten mekanizma için, toplumun bilgi, görgü ve umur sahibi olduğundan endişe etmediği, kararlarındaki tutarlılığa ve akliliğe güven duydukları kişiler anlamına gelir.” (Çobanoğlu, 2011: 106)

Şah Adilhan destanındaki hükümdar tipi de şu şekilde ifade edilir:

“Yemen şehrinde öyle bir padişah var idi ki, adalette, akıl ferasette ve zenginlikte dünyada yegâne idi. Halk ona Adilhan padişah derlerdi. Padişah Adilhan çok cömert, mert adam olup onun büyük şöhreti ilden ile devletten devlete yayılmış idi. Yemen adaletle yönetildiği için çok çabuk gelişip zamanının yegâne şehirlerinden biri olmuştu. Bu şehre çeşitli memleketlerden gelen adaların ayakları kesilmezdi. Buraya gelen divane sefiller, dervişler, terk-i dünya olanlar, garip miskinler çok

çabuk zengin olup, dünyanın kaygısından, muhtaçlıktan kurtulurlardı. Padişah Adilhan onlara yardım elini uzatırdı.” (İnayet, 2013: 85)

Şehzade Behram ve Melike Dilriz destanında, hükümdar tipi Rum şehrinin padişahı Adil Şah ve Çin Hakanıdır. Adil Şah'ın hükümdar özelliklerinden bahsedilmeyip sadece kızına evleneceği erkeği seçme hakkı tanıdığı anlaşılır. Çin Hakanının da herhangi bir özelliği verilmeyip oğluna sevdiği kızı bulması için izin verdiği görülür.

Hükümdar tipleri genellikle çocuksuz olarak tasvir edilmiştir. Bu tiplerin dışında adı geçip destanda bir işlevi bulunmayan silik tipler de bulunmaktadır. Hükümdar özellikleri sadece Şah Adilhan için verilmiştir.

3. UYGUR HALK DESTANLARININ EPİZOT VE MOTİF YAPISI

3.1. Hazırlık Bölümü

3.1.1. Zaman ve Mekân

Şakir İbrayev, zaman ve mekân konusunun önemini maddeler halinde şu şekilde açıklamaktadır:

- Halkın geleneksel görünüşünü, dünya tanımını ve bunun gelişim yollarını açıklamada yardımcı olması,
- Milli düşünce yapısının sınırlarını, tipik farklılıklarını ayırmaya yardımcı olması,
- Sanatlı düşüncenin gelişim aşamalarını zaman ve mekân kavramlarının çeşitli özellikleri ile dolu olan türlerin gelişim, büyüme yollarını göstermesi
- Edebiyat ile sanattaki üslup ve betimleme usulleri de zaman ve mekân ile ilgili kavramların tarihi ile birlikte olması
- Sözlü edebiyat ile yazılı edebiyat arasındaki bağlantılar bu kavramlar vasıtasıyla ortaya çıkmış olması.

İbrayev, daha sonra zaman ve mekânı, 1. Realistik (fiziki) zaman ve mekân 2. Kavramsal zaman ve mekân 3. Duygulu zaman ve mekân şeklinde üçe ayırır. Fiziki zaman ve mekân; bizim dışımızdaki gerçek olan değişimlere, bunların yer değiştirme özelliklerine bağlıdır. Fiziki zaman ile mekân sınırsızdır. Kavramsal zaman ve mekân; tabiat, insan vücudu, etrafımızı saran dünya ile bizim duygu dünyamızda toplanan yani her halkın kendine göre kullandığı ay, gün, takvimler gibi. Duygulu zaman ve mekân; zaman ve mekâna bağlı olarak insanların duygu ve düşünce, psikolojilerinin de değişmesidir.

S.Y. Neklyudov'un da tarihi gerçeklikle örtüşen zaman ve mekân ve kahramanları olayların belli bir zaman ve mekân aralığında tasvir ettiği şeklinde ikiye ayırdığını ayrıca ele alır. (İbrayev, 1998: 86-88)

Uygur halk destanlarında ise; zaman, belirsiz zaman- İbrayev'in tanımına göre Realistik zaman- ve bunun dışında bazı destanlarda belli bir döneme ait olarak

gösterilen zaman dilimleri-Neklyudov'un tanımına göre tarihi gerçeklikle örtüşen zaman- kullanılmıştır.

İncelediğimiz destanlardan “Nozuğum” destanında, “*Kaşgar halkının Mançurya istilacılarına karşı özgürlük mücadelesi başarısız kaldıktan sonra...*” ifadeleri ile ve “Nozuğum Kıssası” destanında da yine Kaşgar halkının istila dönemindeki durumundan bahsedilerek Uygur Türkleri ile Çin-Mançurya istilacıları arasındaki mücadele zamanında direnen, özgürlük mücadelesi veren Nozuğum'un zamanına işaret edilmektedir.

“1824 yılında Çinlilere karşı ayaklanan Kaşgarlılar başarılı olsa da Mançu soyundan Şamanist Solonlar ve Moğol asıllı Kalmuklar, Çin kuvvetleri ile birlikte katliam ve yağmalama harekâtına girişirler. Ancak öldürmek yerine esir almayı tercih ederler ve genç kız ve kadınları cariye, erkekleri ise köle yaparlar. Kaşgar'da doğup büyüyen destan kahramanımız Nozuğum da bu trajik kaderi yaşamak zorunda bırakılan fakat boyun eğmeyerek direnmeyi tercih etmiş, onun bu mücadelesi de Kaşgar meddahlarının dilinde destanlaşmıştır.” (Özkan, 1992)

Aynı zaman “Seyit Noçi” destanlarında da yer almaktadır. I. Ciltte yer alan “Seyit Noçi” destanı “*Kaşgar halkının acı gözyaşlarıyla birlikte akan Tümen nehri kıyısındaki Köziçi Yarbaşı bölgesinde...*” ifadesi ile başlarken II. Ciltte yer alan “Seyit Noçi” destanı da “*öyle korkunç bir zamanda...*” ifadesi ile başlamaktadır. Seyit Noçi de, Nozuğum gibi işgal ve istilalara karşı direnen, Uygur halkının idealize ettiği bir tiptir. Seyit Noçi de tarihi bir şahsiyettir. “19. yüzyılın sonu 20. yüzyılın başlarında Doğu Türkistan'da yaşadığı bilinmektedir.” (İnayet, 2005) Destanda geçen Kaşgar valisi Ma Titey de yaşamış bir şahsiyettir. “Tarihte Ma Fuşing adıyla bilinmektedir. Ma Fuşing Yunanlı Müslüman bir Çinlidir. 1911 yılında Urumçi'de Mançu Qing sülalesi tarafından toplanan Çinli Müslüman ailelerin başına tayin edilmiştir. 1915'te Yang Zengşin tarafından Kaşgar valiliğine atanmıştır. 1924 yılına kadar Doğu Türkistan'ın güney bölgesinde terörle hüküm sürmüştür. 1924 yılında Yang Zengşin emriyle Ma Şaovu tarafından öldürülmüştür.” (İnayet, 2005: 98) Bu ifadelerle bakılarak destan zamanının da bu yılları işaret ettiği görülür.

Seyit Noçi ile ilgili bir diğer husus da dinamik, aktif bir yapıya sahip olmasıdır. Memleket memleket dolaşır ve bir yerde sabit kalmaz. Onun bu özellikleri bize Oğuz Kağan'ı hatırlatır. “Oğuz Kağan da bir yerde ve bir anda durmayan

zamanı ve mekânı süratle aşan insandır. Oğuz da dışa dönük bir tiptir.” (Kaplan, 1985,16)

“Abdurrahman Han” destanında herhangi bir zaman ifadesine rastlamamıza rağmen Nozuğum ve Seyit Noçi gibi Abdurrahman Han da “Hoten ihtilalini yapan ve bu ihtilali başarıya ulaştıran kişi olduğu ve kardeşleri ile kurmuş olduğu gizli teşkilatla 14 Şubat 1864’te Hoten’in kurtarılışında öncülük ettiği” (Özkan, 1989) bilinmektedir. Bu bilgiler göz önüne alındığında destan zamanın bu yıllara işaret ettiği görülmektedir. Abdurrahman Han ise, tarihi bir şahsiyetin destanda işlenmiş tipidir.

Uygur Türklerinin 19. ve 20. yy. da Mançu-Çin istilacılarına karşı verdikleri bağımsızlık ve özgürlük mücadelesi, direnişi, halkın düşüncesinde derin yer edinen bu zaman hareketleri, ayaklanmaları bu destanlarda işlenmiş ve bu olayların işlenişi destanlardaki zamana gerçeklik özelliği kazandırmıştır. Bu zaman tipine de bilindiği üzere itibari (konvansiyonel) zaman denilmektedir.

İncelediğimiz diğer destanlardan “Çin Tömür Batur” , “Tahir ile Zühre” , “Senuber” destanlarında “*Eski zamanda...*” diye belirsiz zaman ifadesi kullanılmıştır. Buradaki amaç; anlatıcı ve dinleyici, belirsiz zaman formeli ile kahramana olağanüstü güç ve kuvvet sağlamakla birlikte zaman kısıtlamasını da ortadan kaldırmaktır. Kahraman, aşılmaz yolları göz açıp kapayıncaya kadar aşar, bazen bir yılda gideceği yolu bir günde gider.

“Garip ile Senem” destanında “*Karahanlıların Diyaribekri ilinde Abbas Han adında bir padişah vardı.*” ifadesi ile Karahanlılar dönemine, “Kamerşah ile Şemsi Canan” destanında “*İsfahan şehrinde Şah Hüseyin adlı bir padişah vardı.*” ifadesi ile de Şah Hüseyin dönemine işaret edilmektedir. Bilindiği üzere “Karahanlıların M.S. 10. Yüzyılda (848-1212) Kaşgar’da kurulan ilk Türk devleti olduğu (Öztuna, 1989) ve Şah Hüseyin’in de 1694-1722 yılları arasında Safevilerin İsfahan Şehri’nde hüküm sürmüştü.” (Nur, 1979) olduğu bilinmektedir.

Bu destanlarda kullanılan zaman birebir tarihi zaman ve tiplerle örtüşmemekle birlikte destandaki zaman ve kahramanın paralelindeymiş gibi gösterilir. Böylelikle anlatıcı, dinleyiciyi destanın gerçekliğine inandırarak kahraman, tarihi bir şahsiyet haline dönüştürülür.

“Kızıl Gülüm”, “Hurilika-Hemracan”, “Boz Körpeş-Kara Köz Ayım”, “Şah Adilhan”, “Şehzade Behram ve Melike Dilriz” destanlarında ise herhangi bir zaman gösteren ifadeye rastlanılmamıştır.

Ele aldığımız destanlarda kahramanların çocukluğu üzerinde pek durulmaz hatta bazı destanlarda doğrudan yetişkin olarak karşımıza çıkar. İbrayev bunu iki nedene bağlar: “1- olayların seyrekliği ya da hızlılığıdır. 2- aynı kökten olayların uzatılmasını ölçülü hale getirmek, uzun zaman gerektiren faaliyetleri sıkıştırarak vermek.” (İbrayev, 1998:122)

Dolayısıyla memleketin içinde bulunduğu durum, çekilen acılar, verilen mücadele güçlü kuvvetli bir kahraman ihtiyacı doğurmuştur. Anlatıcı ve dinleyicilerin bu yönde beklentisi, kahramanın bir an önce memleketi kurtarması, sevgiliye kavuşması veya bir ideolojiyi gerçekleştirmesidir. Bu yüzden kahraman hemen büyür, 14-15 yaşlarında güçlü kuvvetli biri olup işgal altındaki veya kötü yöneticilere karşı memleketini kurtaracak veya sevgiliyi arayacak ve bulacak yaşa gelir.

Zaman, kahramanın yol sürecinde (dokuz gün yürüdü, kırk gün daha yürüdü, böylelikle altı yıl geçti vb.) hızlı bir şekilde geçerken, onun yiğitliğini ispatladığı veya aşkının büyüklüğünü gösterdiğinde yavaşlar.

Destanın konusu kadar kahramanın yaşadığı yer ya da doğduğu yerde önemlidir. Çünkü mekânlar her şeyi saran ve etkileyen özelliğe sahiptirler.

Destanlarda mekânlar ise, açık ve kapalı mekânlar olarak ikiye ayrılırlar. “Açık mekânlar, daha çok özgürleştirici çağrışımlarla yüklüdür. Bu mekânlar, toplu halde yaşama ihtiyacının bir yansımasıdır. Belirli kural ve düzen gerektirir. Kahramanlar da bu dengeleri gözetmek zorundadır. Kahramanlar, bu mekânlarda çeşitli zorluklarla karşılaşır, yolculuk sırasında kimi zaman erginliklerini ispat eder, hasımlarını alaşağı eder, kimi zaman da yenilgiye uğrarlar.” (Eğlen, 2012)

İncelediğimiz destanlarda ise, açık mekânlar, Kaşgar, Hoten, Diyarıbekri, Çin, Rum, orman, yayla ve çöldür. Mesela, “Nozuğum” destanında Nozuğum, “Seyit Noçi” destanında Seyit Noçi, “Abdurrahman Han” destanında Abdurrahman Han, kaçak durumunda birçok mekân değiştirip cefa çekmelerde yurtlarının istilalarına ve kötü yöneticileri karşı baş gösterip yolundan dönmezler. Abdurrahman Han’ın savaş

mevdanında Őehit dűŐmesi, NozuĐum'un ormanda altı ay dűŐmanlardan saklanması...

“Açık-dar veya açık-geyiŐ mekânda yaŐayan Tűrk topluluklarında, devlet kurulurken herhangi bir ailenin kılıç gűcű ile deĐil, idarecilerle iŐ birliĐi yapan halkın gayreti ve katkısı ile gerçekteŐen siyasi bir teŐekkűl olmuŐtur.” (Tűrkmen, 2011: 246) Bu destanlarda, halk idarecilere karŐı kahramanla iŐ birliĐi yaparak bir kurum oluŐturmaya çalıŐmıŐlardır.

Seyit Noçi'nin Kof Beyzade ile Boz KűrpeŐ'in BayaĐıl'ın seçtiĐi yiĐitler ve SuyaĐıl ile gűreŐtiĐi meydan da açıklık bir alandır. Garip, Tahir, KamerŐah, Hemracan, Őehzade Behram'ın yolda geçen zaman sűreçlerinin hızlı geçilmesi zaman kısıtlamasının ortadan kaldırılması. Yine Senuber, bir ormanda rudipalara (çengel ayaklı yaratık) esir dűŐer ve onları dűverek öldűrűp kurtulur. Çin Tűműr ve Mahtumsula yaylada birbirine kavuŐurlar.

“Kapalı mekânlar ise, çevrelenmiŐ, dar, insan eliyle insanların yaŐaması için inŐa edilen mekânlardır. Ev, saray, kűŐk, bahçe gibi kapalı mekânlar, hareket serbestinin kısıtlı olduğu yerlerdir. Bu yerlerde daha ziyade kiŐilik özelliklerinin tanıtıldığı, âŐıkların arkasından planların yapıldığı, yani bir bekleyiŐin ve heyecanlı olayların zeminin oluŐturulduĐu yerlerdir.” (Eglen, 2012)

Ele aldıĐımız destanlarda, kapalı mekânlar, ev, bahçe, saray, hapisane, okul ve maĐaradır. “Çin Tűműr Batur” destanında, ormanın kenarında yaŐadıkları bir evde Çin Tűműr ve Mahtumsula Yedi BaŐlı Yalmavuz'a karŐı savaŐırlar. “Senuber” destanında, Senuber, Gűlperizat'ı aramak için çölde bir has bahçeye gelir ve bir cadı ninenin efsunu ile dili konuŐmaz olur, geyik haline dűndűrűlűr ancak daha sonra Mihri Engiz'in yardımı ile cadı nineyi öldűrűrler. Senem, Zűhre, Őemsi Canan'ın sarayda âŐıkların gelmesini beklemeleri, Melike Dilriz'in saraydan dıŐarı çıkmaması ve burada eŐ seçimi yapması, NozuĐum ve Seyit Noçi'nin hapisanede iŐkence gűrmeleri, Őah Adilhan'ın eŐkıyalardan kaçmak için maĐaraya saklanması, Tahir ve Zűhre'nin, Garip ve Senem'in okulda gűrűŐmeleri.

Mekânlar, Uygurların toplum yapısı hakkında bilgi vermektedir. Uygurlar açık, sınırı olmayan ile kahramanın zaman ve mekân sınırını ortadan kaldırmıŐ, kapalı mekânlarda ise kahramanın karŐısına dev, peri gibi tipler çıkartarak kahramanın gűçlü ve kuvvetli biri olduğu gűsterilmeye çalıŐılmıŐtır. (İnayet, 2014)

Mekanlar, zamanla birlikte verilip geçmişe yöneliktir. Zaman konusunda olduğu gibi mekân konusunda da itibari (konvansiyonel) mekân kullanılmıştır. Zaman ve mekân bağdaştırılarak geçmişte bir yönü tarihe dayanan ifadelerle destan gerçekliğe yaklaştırmak istenmektedir.

İncelediğimiz destanlardan “Nozuğum” destanında, Nozuğum, Kaşgar’da yaşamaktadır ve Mançurya istilacıları tarafından İli’ye sürülmüştür.

“Seyit Noçi” destanında, Seyit Noçi Kaşgar’da bulunan Köziçi Yarbaşı’nda dünyaya gelmiştir. “Abdurrahman Han” destanında, Abdurrahman Han’ın Atçı denen yerde yaşamış ve Hoten’in ihtilalini gerçekleştirmiştir.

“Kızıl Gülüm” destanında, Lopnor Gölü civarında yaşayan Bülbül ve sevgilisi Kızılgül’ün kaçırılması üzerine aramak için Tarım Nehri’ne gitmiştir.

“Garip ile Senem” destanında, Diyarıbekri ilinde olaylar geçer ve daha sonra Garip, Bağdat’a sürgüne gönderilmiştir.

“Tahir ile Zühre” destanında, Tanrıkuş Dağı ve Rum şehri vardır. “Senuber” destanında Hurşit Şah’ın ülkesi Çin mekânı, “Kamerşah ve Şemsi Canan” destanında Şah Hüseyin’in şehri İsfahan, “Boz Körpeş-Kara Köz Ayım” destanında Lopnor Gölü ve Yenisu, “Şah Adilhan” destanında Yemen şehri, “Şehzade Behram ve Melike Dilriz” destanında Rum ve Çin mekânları kullanılmıştır.

Bu mekânlar itibari mekân olup büyük bir çoğunluğu günümüzde gerçek yer adlarından kalıplaşmış tipolojik özelliklere sahiptirler. Ancak dstandaki mekânların günümüzdeki mekânlar olup olmadığı bilinmemektedir. Zaman gibi bu mekânların kullanılması da destanın inandırıcılığını ve gerçekliği artırmak için birer araç olarak kabul edilir.

Alimcan İnyet’in de ifade ettiği gibi kozmik âlemlerle ilgili mekânlar da vardır. Mesela, “Senuber” destanında devler ve perilerin yaşadığı “Şehr-i Şebistan; Arapça gece anlamına gelen şeb kelimesi ile yapılmış olup karanlık yer demektir. (İnyet, 2014)

Aynı şekilde “Kamerşah ve Şemsi Canan” destanında dev perilerin yaşadığı Kuh-ı Kaf da mitolojik mekândır. “Kaf Dağı büyüklüğün ve yüksekliğin sembolüdür. Kaf Dağı, dünyayı çeviren büyük bir silsile, etrafı büyük okyanuslarla çevrili ve yeşil

zümürten yaratılmıştır. Yedi iklim ve Yedi bölge de, hep Kaf dağına göre ayarlanırmış.” (Ögel, 2002) Bu bağlamda destanda Kaf dağının üç yüz yıllık mesafede oluşu ve ulaşılmasının imkânsız oluşu Uygurların düşünce yapılarını ortaya koymaktadır. Böylece Uygurlar ulaşmak istedikleri hedeflere göre kahraman tipini ortaya koymaya çalışmış ve normal bir insandan çok daha yetenekli bir tip yaratmışlardır. İmkânsızlıkların onları yıldıramayacağı kanıtlanmak istenmiştir.

Kozmik mekân olgusuna Oğuz Kağan destanında da rastlarız. Oğuz, birinci karısını ışığın içinde; ikinci karısını ise, bir göl ortasında bir ağacın kovuğunda görüp evlenmiştir.

Mekân ile bir diğer unsur da, İslami unsurlar ile bağdaştırılmış olmasıdır. Uygurların İslamiyet’i kabul etmesinden sonra değişen düşünce ve yaşam tarzları da destanlarda yer almaya başlamıştır. Kahramanın karşısına bir mekânda Hızır ya da aksakallı birinin çıkması veya kahramanın bir pınar başında, nehir kenarında düştüğü zorluk karşısında Allah’a yalvarıp yakarması veya dua okuması şeklinde karşımıza çıkmaktadır. “Şah Adilhan” destanında, Şah Adilhan’ın bir dağın mağarasında eşkiylardan saklanması, bir mezarlıkta dua edip yalvarması, Melikesinin de bir çadır da abdest alıp secde etmesi, daha sonra iki oğullarının da tekrar hayata dönmesi için Bağdat şehrine gidip evliyadan yardım dilemeleri, “Şehzade Behram ve Melike Dilriz” destanında, Şehzade Behram’ın bir nehir kenarına gidip Tanrı’ya secde etmesi, “Garip ile Senem” destanında, bir mağaradan Hızır’ın çıkması, Senuber’in bir mezar karşısındaki has bahçede karşısına 40 kalenderin çıkması, “Kamerşah ve Şemsi Canan” destanında, Kamerşah’ın çölde karşısına Hızır çıkması gibi örnekler verilebilir.

Sonuç olarak, ele aldığımız destanlarda belirsiz zaman formelinin yanında kozmik zaman da kullanılmıştır. Bu zamanlarla kahramana sonsuz güç ve kuvvet bahşedilmiştir. Tarihi gerçeklere dayanan zamanların ise destanın inandırıcılığını ve gerçekliğini artırmak için kullanılmıştır. Yiğitliğin, mücadelenin olduğu yerde zaman yavaş, doğum, yol sürecinde zaman hızlıdır. Mekân ise, itibari mekânlarla birlikte açık ve kapalı mekânlar da kullanılmıştır. Günümüzde yer adlarından kalıplaşmış isimler olsa da kesinlik bildirmez. İslamiyet’in etkisi ile mekân ve İslami unsurların beraber kullanıldığı mekânlar da vardır. Mekân tasvirlerine de yer verilmemiştir.

3.1.2. Ailenin Tanıtımı

“Halk hikâyelerinin birinci kısmında verilen üçüncü unsur ise, ana-babanın tanıtılmasıdır. Hikâyelerde genellikle sadece baba, çeşitli özellikleriyle verilip, ana onun etrafında bazen çok silik, bazen de pek çok yönüyle anlatılmaktadır. Bu tanıtımda ananın ikinci planda yer alması hem hikâyelerin yapısıyla, hem de Türk aile tipiyle ilgili olmalıdır.

Ana-babanın tanıtımında önemli olan husus, ebeveynin aristokrat diye adlandırabileceğimiz, padişah, sultan, han, vezir, paşa, bey vb. bir aile oluşturmasıdır. Bu özellik hemen, bütün halk hikâyelerinde aynıdır.” (Ekici, 1995: 13)

Uygur halk destanlarında ise, kahramanların ailelerinden bazıları şah, padişah, vezir gibi zümreyi temsil ederken bazıları da, tüccar, bezci ya da yoksul bir aileyi temsil etmektedir.

“Nozuğum” destanında, Nozuğum fakir bir ailenin güzel ve okumuş bir kızıdır. Anne ve babası veya ailesinin ne işle uğraştıkları hakkında herhangi bir bilgi verilmemiştir. Nozuğum’un bir dedesi ve bir erkek kardeşi olduğu görülmektedir. II. Ciltte yer alan “Nozuğum Kıssası” destanında da sadece kardeşinden bahsedilmektedir. Destanın ilerleyen bölümlerinde ölen babasını da yâd ettiği görülür.

“Seyit Noçi” destanında yine Seyit Noçi’nin ailesi hakkında bir bilgi verilmemiştir ancak destanın sonraki bölümlerinde annesinin olduğu ve yoksul oldukları belirtilmektedir.

“Seyit Noçi düşünde,

Annesini görüp kalmış.

Kaşgar’a döneyim diye,

Zavallı annenin yanına.

Çabuk ulaşayı diye,

Yaşlı anneme yanında.

Hizmet edeyim diye,

Kendi elinden aşını,

Bir lokma yiyeyim diye.” (İnayet, 2004: 55)

“Söze kan yaş katılıp,

Boynuna hem sarılıp,

Hoş geldin yavrum demiş.

Yırtık sofraya açılıp,

Kuru yemiş saçılıp,

Kâsede çay içilip,

Evi insanla dolmuş.” (İnayet, 2004: 59)

Yoksulların, kimsesiz yetimlerin dostu olduğu ve on beş yaşında bir fırıncının yanında çalıştığı da bilinmektedir.

II. Ciltte yer alan Seyit Noçi destanında ise, Seyit, Samet adlı bir bezcinin ve Gülnisa Peri'nin oğludur. Ayrıca bir dedesi, karısı Modenhan ve çocukları olduğu belirtilir.

“Bu karanlık zamanda,

Çocuklarım kaldı şimdi,

Ağlayıp zar figanda.

Unutmayın beni asla,

Yâd ediniz akşam sabah.

Çocuklarımdan ilgiyi,

Eksik etmeyin daima.” (İnayet, 2013: 56)

“Abdurrahman Hoca” destanında, Abdurrahman Hoca, Habibullah Müftü Hacı adlı şahsın üç oğlundan en küçüğüdür. Destanın son bölümünde Abdurrahman Hoca'nın annesinin ağıtlarından beş çocuğu olduğu anlaşılmaktadır.

“Sular çekildi ark kaldı, yavrum,

Sahibi yok bark kaldı, yavrum,

Babasından ayrılan, yavrum,

Beş çocuğun tay kaldı, yavrum,

*Elma, narlar döküldü, yavrum,
Şimdi kuru bağ, kaldı yavrum,
Paşa Hocam gitti diye, yavrum,
Yüreğimde dağ kaldı, yavrum.” (İnayet, 2004:112)*

Bu destanlarda kahraman sıradan bir ailenin hatta fakir bir ailenin çocukları olmalarının sebebi; Uygurlar o dönemki ekonomik zorluklarından dolayı halktan birinin yani gerçekte var olan birinin üzerinden milletin özgürlük ve bağımsızlık mücadelesini vermek, ancak normal bir insandan daha güçlü ve kuvvetli göstererek ifade etmektir. Bu kahramanlar Uygurlar halk kahramanı niteliği taşımaktadırlar ve diğer destanlardaki mistik havadan ziyade gerçeğe daha yakın donatılmıştır. Bu gibi kahramanlık destanlarında kahramanın annesine-babasına, halkına, vatanına, eşine veya sevgilisine, akrabalarına karşı duyduğu lirik duygulardan da bahsedilir ancak bu, destanın asıl amacı değildir. Asıl amaç, doğup büyüdüğü yurdunun, halkının özgürlüğünü, namusunu korumakla birlikte yiğitlik ve kahramanlıktır.

“Çin Tömür Batur” destanında, Çin Tömür ve kız kardeşi Mahtumsula padişah çocuklarıdır ancak padişahın büyük hanımın kıskançlığı yüzünden ailelerinin kim olduğunu bilmezler ve yalnız yaşarlar.

Kız kardeş, genellikle kahramanın yardımcısı, akıl hocası ve hatta bazen Mahtumsula gibi silah arkadaşıdır.

“Garip ile Senem” destanında, Senem, Karahanlıların Diyarıbekri ilinin padişahı olan Abbashan’ın kızı, Garip ise Abbashan’ın veziri Hasan’ın oğludur. Senem tek çocuktur. Garip’in ise bir kız kardeşi vardır.

“Tahir ile Zühre” destanında, Tahir, Tanrıkut dağının iki padişahından biri olan Akhan’ın oğlu, Zühre ise, Tanrıkut dağının diğer padişahı olan Karahan’ın kızıdır.

“Senuber” destanında, Senuber, Çin padişahı Hurşit Şah’ın oğlu, Gülperizat ise, Şehr-i Şebistan padişahı Şah Ferruh’un kızıdır.

“Kamerşah ve Şemsi Canan” destanında, Kamerşah, İsfahan şehri padişahı Şah Hüseyin’in oğlu; Şemsi Canan ise, Kuh-ı Kaf’taki dev perilerin padişahı Şaperkut’un kızıdır.

“Kızıl Gülüm” destanında, Bülbül, zenginlerin koyununa bakan Dilek ailesinin en küçük delikanlısıdır.

“Hurilika ve Hemracan” destanında, Hemracan da Abdurrahman Hoca, Bülbül gibi en küçük çocuktur. Çin-Maçın ülkesinin Hüsrev adlı padişahının en küçük oğludur ve Hurilika'nın ailesi hakkında bilgi verilmeyip kırklarının yanında kalan bir peri olduğundan söz edilir.

Otto Rank, “Doğum Travması” adlı eserinde mit kahramanın en küçük kardeş olması ile ilgili şunları ifade etmiştir:

“Bütün insanların bilinçaltındaki temel içgüdü kendilerini en güvende hissettikleri yer olan ana rahmine geri dönmektir. Mit kahramanlarının maceralarındaki her bir unsur bu temel içgüdüyü yansıtır. Mesela, kahramanın yeraltı âlemine inişi, bu durum tamamen anneye dönüş dürtüsü ile izah edilir. Küçük kardeş anneden en son ayrılan varlıktır. Sonradan onun yerini almış başka kimse yoktur. Dolayısıyla, anne bedenine geri dönme ve orada kalma sadece onun için mümkündür. Bir bakıma küçük kardeş doğumuyla kendinden büyük kardeşlerini dışarı atmıştır. Onun üstünlüğü son gelen kardeş olmasından kaynaklanmaktadır.” (Rank, 2000:102)

“Boz Körpeş-Karaköz Ayım” destanında, Boz Körpeş'in ailesi hakkında bilgi mevcut olmayıp Boz Körpeş'in ne fakir ne de zengin bir pehlivan olduğu yer almaktadır. Ancak anne ve babasının ölümünden sonra yakın arkadaşlarından başka yakın akrabası olmadığı da belirtilmiştir. Karaköz ise, Yenisu denen yurttaki Suyağıl adlı kötü niyetli bir zenginin kızıdır ve Bayağıl adlı tilkiden daha kurnaz bir kardeşi vardır.

“Şah Adilhan” destanında, Şah Adilhan Yemen şehrinin cömert, akıllı ve zengin padişahıdır ve güzeller güzeli karısı Melike Gülçehre ve Faruh ve Cemşid adlı iki oğlu vardır.

“Şehzade Behram ve Melike Dilriz” destanında, Şehzade Behram, Çin hakanının oğludur. Melike Dilriz ise, Rum Şehrinin padişahı Adil Şah'ın kızıdır ve bir de sütanesi vardır.

Senem, Zühre, Melike Gülçehre ve Melike Dilriz gibi kadın tiplerinin soylu bir aileye mensup oldukları görülür. Kadınların soylu ve asil olması destanların büyük bir kısmında ortaklık arz eden yapılardan biridir. Özellikle kahraman tipi

etrafında anne ya da eş konumundaki kadınların asalet sahibi kişiler olduğunu gözlemlenir. Soyluluk, kahramanın gücünün, değerinin ve taşıdığı kutun anlaşılmasını kolaylaştırmanın yanı sıra; destanın oluşturulduğu toplumu da yüceltmektedir. Çünkü milli değerler, kahraman üzerinden verilir.

Manas destanında, Manas, han soylu Temir Han'ın kızı Kanıkey ile evlenir. Kan Turalı, Trabzon tekfurunun kızı Selcen Hatun ile evlenir. Yine Dede Korkut hikâyelerinde hanımların eşlerine hitap ederken soylarının asil olduğunu belirtmeleri kadında asalet verilen önemi gösterir.

Ayrıca destan kahramanlarından Behram, Melike Dilriz, Tahir, Zühre, Boz Körpeş, Kamerşah, Şemsi Canan ve Senuber tek çocuktur. Türk destanlarının çoğunda tek çocuk olma motifi de yaygın bir motiftir. Bu tiplerin dünyaya gelişleri de zor şartlar altında olmuştur. Oğuz Kağan, Salur Kazan'ın oğlu Uruz, Pay Püre'nin oğlu Bamsı Beyrek, Manas ve oğlu Segrek de tek çocuktur. Manas'ın kardeşleri vardır ancak farklı anneler tarafından dünyaya gelmişlerdir. Yani üveylik durumu vardır. Dolayısıyla, kahraman tipi sadece kendisini dünyaya getiren bir anneden tek çocuk olarak karşımıza çıkar.

3.1.3. Çocuksuzluk

İncelediğimiz destanlarda üzerinde duracağımız bir diğer unsur da “çocuksuzluk” tur.

“Çocuksuzluk, pek çok hikâyenin temel taşlarından birini oluşturur. Çünkü bu kısım kendisinden sonraki pek çok hususun ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Aynı zamanda Türk boylarındaki bazı gelenekleri de ortaya koymasından dolayı oldukça önemlidir.

Çocuksuzluk, kahramanın ailesine bir sıkıntı ve mutsuzluk kaynağı olmaktadır. Bu iki sebebe dayanmaktadır.

- a) Geleneklerin çocuksuz kişiyi (aileyi) ayıplaması. Bu Dede Korkut hikâyelerinde de olduğu gibi “Allah o kişiyi kargadığı için” yapılmaktadır. Kınama veya ayıplama da çeşitli şekillerde o kişiye belli edilir.

b) İktidar sahibi kişinin mirasının (tacının, tahtının) kime kalacağından duyduğu kaygı sebebiyle de olmaktadır.” (Ekici, 1995: 14)

Bu motif kahramanın kutlu bir yaradılışa sahip olduğunu gösterir. Çocuksuzluk motifi ile kahraman daha dünyaya gelmeden onun sıradan insanlardan farklı olacağı vurgulanır. Şan ve şöhrete sahip, sayısız mal varlığı olan ancak ilerlemiş yaşlarına rağmen hiç çocuğu olmayan aileler soylarını devam ettirecek bir varisin olmayışı kaygısını taşırlar. Özellikle lider veya yiğit konumunda olan kişilerin çocuğunun olmaması daha da eleştirilen ve göze batan bir durum olur. Hanların veya padişahların çocuğunun olması, saadet döneminin devam edeceği anlamına gelmektedir. Çocuğu olmayan han veya padişahlar dualar veya ritüellerle çocuk sahibi olmak isterler. Ancak Uygur destanlarında sadece dua etme/yalvarma/yakarma vardır.

“Çin Tömür Batur” destanında, İli ikliminin padişahı çok zengin ve iki hanımı olmasına rağmen evlat yüzü görmemiştir. Bu üzüntüsünü gidermek için de sürekli ava çıkarmış.

Avcılık, Türk kültürünün en önemli unsurlarından biridir. Sadece yiyecek değil düşmana veya yabancı bir hayvana karşı öğrenilmesi gereken bir silahtır. Bu bağlamda kahramanın da iyi bir avcı olması kaçınılmazdır. Ancak incelediğimiz destanlarda avcılığın sosyal bir faaliyet olduğu görülür.

“Garip ile Senem” destanında, Karahanlıların Diyarıbekri ilinin padişahı Şah Abbashan zengin, şanlı şöhretli biri olmasına rağmen evlat hasreti çekmektedir.

“Tahir ile Zühre” destanında, Tanrıkut dağının padişahları olan Akhan ve Karahan’ın da çocukları yoktur. İki han akrabadır ve ikisi de kendilerinden sonra padişahlıkları ve tahtları yâdlara kalır diye kaygılanırlar.

“Senuber” destanında, Çin padişahı Hurşit Şah evlat yüzü görmemiş ve sürekli Allah’a çocuk talebinde bulunurmuş.

“Kamerşah ve Şemsi Canan” destanında, İsfahan şehrinin padişahı Şah Hüseyin’in hesapsız altın ve gümüşleri olmasına rağmen hiç çocuğu yokmuş ve Allah’a çocuk talebinde bulunup kırk gün kırk gece ibadet etmiş. Kuh-ı Kaf’taki dev perilerin padişahı Şaperkut’un da hiç çocuğu olmamış ve o da Allah’a çocuk talebinde bulunurmuş.

Aynı motife Dede Korkut hikâyelerinde de rastlarız. “Dirse Han Oğlu Boğaç Han” destanında Dirse Han’ın da çocuğu olmaz ve Bayındır Han’ın verdiği bir ziyafette oğlu olanı ak otağa, kızı olanı kızıl otağa, oğlu-kızı olmayanı kara otağa oturttukları için Dirse Han’ı da kara otağa oturturlar. Oğlu-kızı olmayana Tanrı beddua etmiştir ve bu yüzden onlar da beddua etmektedir.

“Kam Pürenin Oğlu Bamsı Beyrek” destanında, Pay Püre, “oğulda nasibim yok, kardeşte kaderim yok, Allah Teâla bana beddua etmiştir” diye evlat hasretinden yakınmaktadır. Aynı şekilde Pay Piçen’in de çocuğu yoktur.

Kazan Bey Oğlu Uruz Bey’in Esir Olduğu destanında da Uruz Bey esir düşünce annesinin feryatlarından sonradan çocuğu olduğunu anlıyoruz. Annesinin söyledikleri destanda şu şekilde yansıtılır:

*“Kuru kuru çaylara su akıttım
Kara elbiseli dervişlere adak verdim
Yanıma doğru baktığımda komşularıma iyi baktım
Aç görsem doyurdum, çıplak görsem donattım
Dilek ile bir oğulu zor buldum”* (Ergin, 2012:101)

Dede Korkut hikâyelerinde verilen örneklerden anlaşılacağı üzere evladı olmayanların Tanrı tarafından lanetlendiği düşünülmektedir. Bir ailenin veya bir soyun devam etmesi için çocuk en önemli yapı taşı olarak görülür.

“Manas” destanı da çocuksuzluk motifi ile başlar. Cakıp Han iki hanımı olmasına rağmen evlat hasreti çekmektedir. Bu derdini şu şekilde anlatmaktadır: “*Her cinsten hayvan sahibi oldum. Bu mal mülkümde beş paralık haram yok. Fakat elimden tutacak, ölümümden sonra “vay babacığım” diye ağlayacak, yüzünü parçalayacak bir evladım yok.*” (İnan, 1985: 14)

Manas destanında da Uygur destanlarında olduğu gibi hanların zürriyet kaygısı vardır. Soyun devamı sağlayan, sağlını destekçi, öldüğünde yasını tutacak bir evlat isterler. Dede Korkut hikâyelerinde sık sık ifade edilen “boy boylatacak, soy soylatacak” kişi aynı kandan aynı candan sahip olunan çocuktur. Genellikle de erkek çocuğu istemektedirler. Ancak Uygur destanlarında kız-erkek ayrımına rastlanılmamıştır.

3.1.4. Doğum

Çocuksuzluk motifi, ileride kahramanın doğumunun müjdeleyicisidir. Kahraman henüz doğmadan onun sıradan insanlardan farklı olduğu vurgulanmaya başlanır. Kahramanın, Tanrı tarafından ya da seçilmiş bir kişi olduğunu gösterilir.

Dirse Han Oğlu Boğaç Han Destanında, Dirse Han eşinin sözü ile büyük bir ziyafet vererek attan aygır, deveden erkek deve, koyundan koç kestirip İç Oğuz, Dış Oğuz beylerini başına toplar. Aç görse doyurur, çıplak görse donatır. Borçluyu borcundan kurtarır. Tepe gibi et yığdırıp göl gibi kırmızı sağdırır. Daha sonra ağzı dualının hayır duası ile Allah-ü Teâla bir çocuk verir ve bir süre sonra bir oğlu olur.

Ancak incelediğimiz destanlarda, böyle bir durum ile karşılaşmamaktayız. Padişah veya hanların evliyalari veya türbeleri ziyaret edip medet dilemesi, tebdil-i kıyafete bürünmesi gibi motiflerle karşılaşmayıp olağanüstü bir doğum motifine de rastlanılmamıştır. İslamiyet'in etkisiyle Han veya padişahlar çocuksuzluk derdine çare için Tanrı'ya dua ettikleri görülür ki bu da destanın oluştuğu dönemin tarihi ve sosyal durumlarına uygun hale getirilişindedir.

“Çin Tömür Batur” destanında, padişah üzüntüsünü gidermek için sürekli ava çıkıp eğlenir ve avdan dönmeden küçük hanımının doğum yaptığı haberini alır. Küçük hanımı bir oğlan çocuğu doğurmuş ancak büyük hanımı kıskançlığından hizmetçilerine çocuğu göle atıp yerine köpek yavrusu koymalarını emretmiş. Padişah çocuk yerine köpek yavrusu doğurduğunu görünce bu duruma çok öfkelenmiş ve küçük hanımını cezalandırmak istemişse de büyük hanımı yine kurnazlıkla öldürmesine engel olmuş. Aylar yıllar geçtikten sonra padişah tekrar ava çıkmış. Avdan dönünceye kadar küçük hanımı kız çocuğu doğurmuş. Ancak büyük hanımı yine kıskançlığından çocuğu yine göle attırıp bu sefer de yerine kedi yavrusu koyar.

Av ve avcılık Türk boylarında yaygın bir gelenektir. Av sırasında iken hanımının hamile olduğu haberini alma motifi de destanlarda yaygın bir motiftir. ”Türk boylarının sosyo-ekonomik düzeyde belirli bir rol oynayan avcılık kültü manevi ve iktisadi hayatın kurulmasında önemli bir yer üstlenmiştir. Kayalar üzerine yapılan av tasvirleri ve İslamiyet'ten sonraki av minyatürlerin mevcutluğu av kültürünün ve avcılığın Türk kültür tarihinin en eski katmanını oluşturur.” (Bayat, 2007:190)

“Garip ile Senem” destanında da, av kültürüne ve av sırasında iken hanımının hamile olduğu veya doğum yaptığı haberini alma motifine rastlamaktayız. Abbashan ve veziri Hasan ava çıktıkları bir sırada ayrı yönlere doğru giderler. İlk önce Hasan vezir dişi bir geyiğe rastlar ve geyiğin gebe olduğunu anlayınca kendi hanımının hamile olduğunu hatırlayarak geyiği vurmaz. Daha sonra Abbashan aynı geyiğe rastlar ve evlat hasret çektiğinden geyiği vurursa hanımının da müşkül duruma düşeceğini düşünerek geyiği vurmaz. Abbashan ve Hasan vezir bir araya geldiklerinde birbirlerine durumu anlatırlar ve Abbashan Hasan vezire gördüğü rüyadan da bahseder. Abbashan rüyasında bir çift kuş ve bunlardan birinin “renkli simurg” diğeri ise, “gümüş kuyruklu Anka” olduğunu görür. Abbashan’ın rüyasında gördüğü “renkli simurg” ve “gümüş kuyruklu Anka” “Farklı kültürlerde yer almakla birlikte özde birbirinden türemiş oldukları söylenebilir. Simurg İran kültüründe görülürken bunun Arap-İslam kültüründeki yansıması Anka ya da Zümrüdüanka’dır. (Çoruhlu, 2011)

“Anka, yüzü insan yüzüne benzer, boynu uzun, tüyleri renk renktir. Kendisinde her hayvandan bir alamet bulunduğu ya da vücudunda otuz kuşun renk ve alameti olduğu, bu nedenle İranlıların Anka’ya Sirenk, Simurg dedikleri söylenir. Kırmızı ve altın renkli, uzun tüylü, güzel sesli ve erkektir.

Simurg ise, büyük ölçüde Anka ile ilgili verilen özellikler ile benzerlik gösterir. İran destanlarından bahsedilen Simurglardan biri, Zal-ı Rüstem’i koruyan, büyüten, yaraları tedavi eden olarak bahsedilmiştir.” (Batislam, 2002)

Bunun üzerine Abbashan, rüyasını yorumlatır ve danışmanlardan biri saadete işaret ettiğini söyler iken diğeri ise, hanedanlığında bir erkek bir de kız çocuğu dünyaya geleceğini söyler.

Destanda kuşların işlenişi eski kültürün devam ettiğinin göstergesidir. Kuşlar olumlu özellikleri ile destanda yer alması, verilen özelliklerin de olumlu olması nedeniyle danışmanların rüyayı olumlu yorumlamasını destekler. Anka’nın erkek oluşu nedeniyle bir erkek olacağı ya da Simurg’un koruyucu, büyütücü özelliklerinden dolayı bir kız olacağı yönünde yorumlamaları da açıklamamızı destekler niteliktedir.

Abbashan, rüyasında kuş görmesini ve gebe bir geyiğe rastlamalarını Tanrı’nın bir iltifatı olduğunu düşünerek Hasan vezir ile aralarında bir ahitname

imzalamaya karar verir. Ahitname şartları; eğer biri oğlan diğeri kız olursa ergenlik çağına geldiklerinde nikâhlarının kıyılacağı; eğer her ikisi oğlan ise, biri elemle diğeri kalemlle uğraşacağı, her ikisi kız olursa bu dünyada hemşeri arkadaş olarak yaşayacakları şeklindedir. Kim ahitnameye uymazsa yüzü kara olsun diye vezir ve beyleri de şahit tutmuşlardır. Bu esnada Abbashan'a hanımının doğum yaptığı haberi gelir. Daha sonra da Hasan Vezir'e aynı haber gelir. Abbashan'ın kızı, Hasan Vezir'in oğlu olur.

Rüya görülüp rüyayı çocuğu olacağı şeklinde yorumlama epizotunu Manas destanında da görmekteyiz. Cakıp, büyük hatunu Çıyırdı kadına bir düş gördüğünü anlatır. Cakıp'ın ikinci karısı Bakdevlet de bir düş gördüğünü ve düşleri yordurmak için ziyafet vermek gerektiğini söyler. Bunun üzerine Cakıp bir ziyafet düzenler ve Bayyeğit adlı bir ihtiyar Cakıp ve Bakdevlet Hatun'un gördükleri rüyayı açıklar. Rüyaya göre Çıyırdı Hatun bir kız bir erkek, Bakdevlet Hatun ise, ikiz erkek çocuk anası olacağını söyler. Dokuz ay sonra Çıyırdı Hatun bir erkek, Bakdevlet Hatun ikiz iki erkek çocuk dünyaya getirir.

Kahramanlar dünyaya gelmeden mitolojik ve çocuksuzluk motifleri onun sıradan bir insan olmadığına, Tanrı'nın bir iltifatı ya da müjdesi olduğunun ve dünyaya geldiğinde gücünün ve kuvvetinin sınırı olmayacağını habercisidir.

“Tahir ile Zühre” destanında da aynı durum söz konusudur. Ava gitme, av sırasında gebe bir geyiğe rastlama, eşlerinin doğum yaptığı haberini alma ve ahitname imzalama bu destanda da yer almaktadır.

Akhan ve Karahan evlatları olmayışından yakınarak Tanrıya sığınır ve her ikisinin de eşleri hamile kalır. Akhan ve Karahan ava çıktıkları bir zaman gebe bir geyiğe rast gelirler ve eşlerinin hamile olduğunu düşünerek geyiği serbest bırakırlar. Birbirleri ile karşılaştıklarında durumu anlatırlar ve çocukları ile ilgili eğer ikisi oğlan olursa padişahlıklarının bir olacağı; eğer biri kız biri oğlan olursa evlendirecekleri şeklinde bir ahitname imzalarlar. Ahitnameye kim uymazsa yüzü iki âlemde de kara olsun diye söz verirler. Daha sonra eşlerinin doğum yaptığı haberini alırlar ve Akhan'ın oğlu, Karahan'ın kızı olur. Karahan av esnasında çocukları olma şerefine eğlence düzenler.

Bu durum, Manas destanında karşımıza toy düzenleme şeklinde çıkar. Cakıp Han oğlu olduğu zaman toy düzenleyip ak-boz kısarak kestirir, gelen misafirleri

ağırlar. Oğuz Kağan da çocukları olduğu zaman ziyafet verip türlü yemekler, türlü şaraplar, tatlılar yaptırır.

Bu toyların düzenlenmesini Seyidoğlu şu şekilde açıklamaktadır:

“Mitolojiler insanlığın ilk dönemlerinde onların maddi ne manevi hayatlarına ait kuralları içeren kanunlardır. Bu kanunların kutsal kişilerce konulduğuna inanıldığı için değiştirilemezler ve kutsaldırlar. Aynı zamanda bu kuralların etrafında bir sır vardır. Esrarengiz âlemin varlıkları bu sırları bilirler. Fakat insanlar ancak onları yerine getirmekle yükümlüdürler. Nedenini niçinini soramazlar. Bunları ne kadar çok yerine getirirlerse olağanüstü güçlere o kadar yakın olacaklarına inanırlardı. İşte giriş merasimleri de mutlaka yerine getirilmesi gereken inançlar çerçevesindedir. Başlangıçta gizli ve esrarengiz olan olağanüstü âleme giriş merasimleri daha sonra hayatın bütün safhalarına ait merasimler şekline dönüşmüştür. Çocukluğa, gençliğe, evliliğe ve ölüme giriş merasimlerinde olduğu gibi. Yeni doğan çocuk bilinmeyen esrarengiz âlemden sırları bilen varlıktır. O âlemden yeni uzaklaştığı için hatıraları tazedir.” (Seyidoğlu, 1995:1-8)

Burada değineceğimiz bir husus da; her ikisi destanda geçen geyik motifidir. “Türk mitolojisinin, kökleri mezolitik devre kadar inen en eski simgelerden biridir. Yer ve yer altı unsurlarla ilgili olduğu gibi Bey kutunun, fedakârlığın, bolluk ve bereketin de simgesi sayılmıştır.” (Çoruhlu, 2011) “Dişi geyik ise, Tanrı ile ilgisi olan birer ilahe, dişi Tanrı ve birer dişi ruh durumundadır.” (Ögel, 2014) Padişahların, gebe bir geyiğe rastlayıp eğer öldürürlerse kisasının hanımlarına kalacağını düşünmeleri de Tanrı tarafından gönderildikleri inancını taşımalarındandır.

Her iki destandaki diğer bir husus da, padişahların çocukları dünyaya gelmeden önce kaderlerini çizdikleri ahitnamelerdir. Anlaşma imzalama ya da çocuklarının geleceklerine karar verme durumunu Kam Püre Oğlu Bamsı Beyrek destanında da görmekteyiz. Pay Püre'nin oğlu olması için Oğuz Beylerinin dua ettikleri sırada Pay Piçen de kendisinin bir kızı olması için dua etmelerini ister. Oğuz Beyleri dua ettikten sonra Pay Piçen, Allah Teâla bir kız verirse, Pay Püre'nin oğluna beşik kertme, yavuklu olsun diye şahit olmalarını ister.

Senuber destanında, Hurşit Şah, sürekli Allah'a çocuk talebinde bulunur ve günün birinde Allah-ü Teâlâ Hurşid Şah'ın talebini kabul edip ona bir oğlan ihsan eder.

Kamerşah ve Şemsi Canan destanında, Şah Hüseyin Allah'a çocuk talebinde bulunup kırk gün kırk gece ibadet etmiş ve Allah-ü Teâlâ onun bu talebini kabul edip padişah neslinden hanımının rahmine bir çocuk ihsan etmiş. Dokuz ay, dokuz gün, dokuz saat sonra bir oğlan doğar.

Padişah Şaperkut da, Allah'a çocuk talebinde bulunur ve günün birinde duası makbul olup hanımı hamile kalır. Zamanı gelince de bir kızı olur.

Şemsi Canan'ın doğumu ile dikkatimizi çeken bir nokta; destanın ilerleyen bölümlerinde ağzında, içinde ölüyü dirilten hayat ilacının olduğu kutsal bir muska ile doğduğunu ifade etmesidir.

Aynı motife Oğuz Kağan ve Manas Destanı'nda da rastlarız. Oğuz Kağan'ın olağanüstü doğumu ise şu şekilde anlatılır:

“Gömgök, gök mavisiydi, bu oğlanın yüz rengi,

Kıpkızıl ağzıyla, ateş gibiydi benzi.

Al al idi gözleri, saçları da kapkara!

Perilerden de güzel, ateş gibiydi benzi.”(Ögel, 2014:131)

Manas'ın doğumu ise şu şekildedir:

“Çurçu'dan bir çocuk, doğup geldi, ağladı,

Yakıp-Han sevinerek, yayı bele bağladı.

Kim baksa bu oğlana, eti ap ak, tüy sanki!

Görünce sanırdı ki, kemiği bakır sanki!” (Ögel, 2014:547)

Diğer destanlarda doğum ilgili bir motife rastlanılmamıştır. Fakat Seyit Noçi, Nozuğum ve Abdurrahman Hoca destanlarının başlangıcında tasvir edilen kaos ortamı ileride bir kahramanın ortaya çıkacağına habercisidir. Uygur halkının ihtiyaçlarından doğan bu tipler, her ne kadar gerçekte yaşamış tipler olsalar da onların hayat görüşünü temsil eden idealize edilmiş tipleridir. Çünkü destanda tarih değil, destana hayat verdikleri ruh ön plandadır. Bu anlamda Seyit Noçi, Nozuğum

ve Abdurrahman Han alp tipinin arketipidirler. Ancak yukarıda bahsettiğimiz bazı özelliklerinden dolayı alp tipinin özelliklerini de yansıtır.

Seyit Noçi destanında, Kaşgar halkının zor durumda olduğu bir dönemde Seyit adında bir yiğidin dünyaya geldiğinden ve onun “aslan gibi geniş omuzlu, pars tabanı gibi koca avuçlarıyla” herkesin dikkatini çektiğinden bahsedilir. Aynı şekilde Oğuz’un da öküz ayağı gibi ayağı, kurt bileği gibi bileği (Seyit Noçi’nin de demir gibi bilekleri vardır.), ayınmki gibi göğsü vardır. Salur Kazan’ın da özelliklerinden söz edilirken aslan ve kaplan tabirleri kullanılmıştır. Görüldüğü gibi bütün sıfatlar yer ve gök unsurlarının sıfatları olduğu gibi insan ve hayvan şeklinde görülebilen yer/su unsurlarının özelliklerini de taşımaktadırlar. Tüm bunlar onların Tanrı tarafından gönderildiklerini ortaya koymaktadırlar. Ayrıca kahramanların, bu gibi hayvanlardan yararlanılarak tasvir edilmesinin nedeni Türk milletinin sahip olduğu sosyal, dini ve coğrafi hayat tarzı ile ilgilidir.

“Hayvanlar, ilk edebi türler olarak destan ve mitlerde oldukça önemli bir yere sahiptir. Bu türlerde anlatılanlar insanlığın tarihi gelişim boyunca ilk devir yaşayış ve düşünüş şekillerini saklayarak günümüze taşımaktadırlar. O dönemlerden günümüze ulaşan bu eserlerde insanoğlunun ilkel dönemde hayvanlarla olan yoğun ve çok güçlü ilişkisi önemini korumaya devam ettiği görülmektedir.” (Roux, 2005: 35)

Seyit Noçi (2) destanında da, Seyit böyle bir kaos ortamında dünyaya gelir. Kahramanlar halkın onlara en ihtiyaç duyduğu dönemde ortaya çıkarlar. Her bakımdan üstün özelliklere sahip olmaları da, halkın bu kahramanlar etrafında birleşmesini sağlamaktır.

Mehmet Aça bu konuda şunları ifade eder: “Türk destanlarında doğumun müjdelenmesi ve olağanüstü doğum motifleri dikkatle incelendiğinde fark edilecektir ki, kahraman genellikle yurt ya da kabile içinde kaosun başladığı dönemlerde dünyaya gelir. Manas, Oğuz Kağan, Alpamış ve daha birçok destan kahramanı yurdun tehdit altında olduğu ya da dağılmaya başladığı dönemlerde birleştirici unsur olarak ortaya çıkar.” (Aça, 2000:5-17)

İncelediğimiz destanlarda dikkatimizi çeken bir diğer unsur da, aş erme motifinin olmamasıdır.

3.1.5. Ad Verme

Doğum epizotundan sonra destanların diğeri bir ayağını temsil eden epizot da, ad verme epizotudur. Yaygın olarak kahraman, olağanüstü bir kahramanlık göstererek (vahşi bir hayvanla boğuşmak gibi) ya da yiğitliğini sergilediği bir mücadeleden sonra ad alır.

“Metin Ekici, çeşitli halk hikâyelerini inceleyerek ad vermeyi üç bölüm halinde tasnif etmiştir.

1. Cemiyet hayatında mevcut geleneğe göre çocuğun gösterdiği başarıya uygun olarak nüfuzlu bir kişinin ad vermesi.
2. Çocuğun doğumunda olağanüstü tesiri bulunan veya çocuğun doğumunu sağlayan kutsal bir kişinin ad vermesi.
3. Hiçbir geleneğe bağlı olmaksızın, çocuk doğar doğmaz ebevylerinin ad vermesi.” (Özcan, 2011: 89)

“Bu farklılıklar hikâyenin yapısından ve anlatıcının bu kısmı önemli görüp görmemesinden veya anlatıcının unutmuş olmasından dolayı da değişebilmektedir.” (Ekici, 1995: 18)

Dirse Han Oğlu Boğaç Han destanında Boğaç Han, bir boğayı öldürünce isim alır. Bayındır Han’ın boğasının başını kesip öldürünce Dedem Korkut gelir ve Boğaç Han ismini verir. Kam Püre’nin oğlu Bamsı Beyrek destanında da Bezirganlar’ın malını ve canını kurtarması üzerine Pay Püre Oğuz beylerini çağırır, Dedem Korkut gelir ve oğlana Bamsı Beyrek adını verir.

Ancak incelediğimiz destanlarda, kahramanların ad alması, herhangi bir olağanüstü performans gösterdikten sonra ad alması ya da yaşlı bir kişinin ad vermesi gibi bir durum görülmemiştir. Kahramanların ya adı vardır ya da doğar doğmaz babaları tarafından ad verilmiştir.

Seyit Noçi destanında Seyit adında bir yiğit dünyaya geldi denilir. Seyit Noçi(2) destanında Gülnisa peri bir oğlan dünyaya getirir ve adını Seyit koyar.

Çin Tömür Batur destanında, ayının terbiyesinde büyüyen iki çocuk akılları ermeye başlayınca birbirlerine ad verirler. Oğlanın ismi Çin Tömür, kızın ismi ise Mahtumsula olur. Çin Tömür, çeşitli hayvanları avlayabilecek kadar büyüüp güçlü kuvvetli olunca ismi Çin Tömür Batur olur.

“Ayı Müslüman olmayan Türklerde, belli bir kültürün av ritüellerinde veya doğaisütü güçlere dayanan anlatımlarda konu edilen bir hayvandır.” (Boratav, 2016: 37) Destanda geçen ayının terbiyesinde büyüme, Türk destanlarında sıklıkla rastlanılan bir durum değildir. Diğer kültürlerden geçmiş olabileceği veya İslamiyet öncesi bir kültür kalıntısı olduğu düşüncesidiyiz.

“Garip ile Senem” destanında, hanımının doğum haberini alan Hasan Vezir hem düğün hazırlıkları hem de oğlunu görmek için Abbashan’dan izin alıp birkaç muhafızın eşliğinde yola koyulur. Av meydanında Şah Abbashan, çocukları olma şerefine eğlence düzenlediği esnada bir haberci gelip Şah Abbashan’a: “Kudretli şahım, Hasan Vezir, Hasan Vezir...” der ama sözünün sonunu getiremez. Şah Abbashan şaşırarak yerinden kalkıp:

-“He, ne oldu? Çabuk söyle” dedi. Haberci:

-“Vezir-i azamın atı taşa sürçüp düştü. Cenabi vezir atın altında kaldı... Onu ecel kuşu koynuna aldı. Ah oğlum garip kaldın, garip derken nefesi kesildi...” dedi.

Şah Abbashan, garip kalan oğlum dediği ve vezirinin hatırası için oğlunun adını “Garip” koyup sarayda babasının yerini verir. Daha sonra saraya dönüp güneş gibi hoş suretinden dolayı kızının adını “Şah Senem” koyar.

Tahir ile Zühre destanında da, aynı durum söz konusudur. Akhan haberi alınca kendini tutamaz ve yola koyulur. Yolda Akhan’ın atı sürçülüp düşer, Akhan’ın boynu kopup can verir. Karahan, “Oğul görsem muradıma ererdim, ceket yamayıcısı görmüşüm” diye üzgün bir şekilde giderken Akhan’ın öldüğünü görür ve saraya götürüp şahlara has cenaze töreni yaptıktan sonra ehl-i cemaati toplayıp Akhan’ın oğluna “Tahir”, kendi kızına da “Zühre” adını verir.

Senuber destanında, Hurşid Şah, vezir ve emirlerinin maslahatı ile oğluna Şah Senuber ismini koyar.

Kamerşah ve Şemsi Canan destanında, Şah Hüseyin, oğlunu yüzüne bakıp gökteki aya benzetip Kamerşah, Padişah Şaperkut da kızının yüzüne bakıp gökteki güneşe benzetip Şemsi Canan ismini verir.

Destanlarda “ay” ile ilgili isimler Uygurların Mani dininin etkilerini devam ettirdiklerinin göstergesidir. Bunlara ek olarak Sultan Ayım ve ya Karaköz Ayım gibi. Çünkü “Türkler Mani inancına girdikten sonra, bir nesne olan ayın önemi

artmış, Uygur Kağanlarının güçlerini aydan aldıklarına inanmışlardır. Böylece Türk kağanlarının başına bir de ay kelimesi eklenmiştir. 735 senesinde Bilge Kağan'ın oğlu tarafından inşa ettirilen, Bilge Kağan Anıt Mezarlığının etrafında bulunan balballardan birisinin üstünde ay ve güneş damgasına rastlanması boşuna değildir. Ay ve güneş konar-göçer hayat tarzında vazgeçilmez iki unsurdur. Güneş her gün dünyayı aydınlatan, ısıtan, canlılara hayat veren bir nesne olduğu üzere, ay da göçerlerin gecelerini ısıtan, yollarını aydınlatan bir varlıktır. Mani inancı, Türkistan ve Uygurların yaşadığı bölgelerde astrolojik tarafları ile öne çıkmıştır.” (Gömeç, 2015: 215)

Oğuz Kağan destanında da, bir performans gösterilmeden isim verilir. İlk eşinden olan üç erkek çocuğuna Gün, Ay ve Yıldız; ikinci eşinden olan üç çocuğuna da Gök, Dağ ve Deniz ismini koyarlar. Buradaki bir diğer unsur da Kamerşah ve Şemsi Canan da olduğu gibi gök ve yer unsurlarından etkilenecek ad vermeleridir.

Manas destanında da, Cakıp Han oğluna kendisi isim verir. Bir düğün yapıp oğluna Manas ismini verir ancak adının Dev Cinli olduğunu ilan eder. Bu isim değişikliğinin sebebi; Çin ve Kalmuk kâhinlerinin Manas adlı çocuğun doğuşunun ve halkları için büyük bir bela olacağını haber vermeleridir. (İnan, 1985) Ögel'in çalışmasında yer verdiği Manas destanında ise, dört peygamber neslinden Manas adı verildiğinden söz eder.

Ele aldığımız diğer destanlarda ad verme motifine rastlanılmamıştır. Ancak Nozuğum destanında, halk tarafından verilen ad verme vardır. Nozuğum'un kendisi narin, buğday tenli, kara gözlü, karakaşlı, ince vücutlu olduğu için Kaşgar halkı ona Nozuğum (Naziğim, nazik anlamlarında) diye ad vermişler. Ünvan olarak ise kahramanlara yiğit anlamında Noçi, pehlivan anlamında Körpeş dedikleri görülmüştür.

3.1.6. Çabuk Yetişme

Türk destanlarında yaygın olarak görülen bir diğer epizot da kahramanın çabuk yetişmesi veya büyümesidir. Kahramanın, toplumun ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde ya da anlatıcının dinleyici kitlesine göre, çocukluğu üzerinde fazla durulmadan o dönem zamanının hızlı bir şekilde geçilmesidir. Kahramanlar henüz yiğitlik gösterecek çağa gelmemelerine rağmen kendilerinden beklenilmeyen bir

olgunluk sergiledikleri gözlenir. Onların bu hal ve tavırları gelecekte gösterecekleri başarıların ipuçlarıdır.

Bahaeddin Ögel bu konuyu; “Mitolojik öğeler içeren özellikle, Kuzey Türk halklarının destanlarında kahraman macerasına başladığı dönem neredeyse çocukluk çağına denk gelmekle beraber kahraman olma yaşı yediye kadar düşebilmektedir. Bu gibi destanlarda orta dönem kahramanlık destanlarında anlatıldığına nazaran kahramanın çocukluğu daha çabuk geçecektir.” şeklinde ifade etmektedir. (Ögel, 2002: 12)

Seyit Noçi destanında, Kaşgar halkının istila altındaki bir zaman diliminde dünyaya gelen Seyit Noçi, on beş yaşına bastığında bir fırıncının yanında çalışır. Yıllarca çıraklık edip vücudunu geliştirir. Aylar yıllar geçtikten sonra Mançu sülalesine karşı kurulan teşkilata katılır, Seyit Noçi diye ünlenir. Dolayısıyla Seyit doğar ve hemen delikanlı bir yiğit olur.

Seyit Noçi (2) destanında da Seyit’in çocukluğu üzerinde durulmaz. Sadir Pehlivan ve Yakup Bey’in verdikleri mücadele hikâyelerini dinleyerek büyür ve ergenlik dönemine gelince güreşlere katılır, kimse onun omzunu yere değdiremez, bir eliyle 30-40 kiloluk taşı kaldırır ve omzuyla boğayı kaldırır.

Çin Tömür Batur destanında, ayının terbiyesi altında, sahranın temiz havasında sağlıklı, çok güzel ve güçlü olarak büyürler. Çin Tömür, güçlü bir yiğit; Mahtumsula çok güzel bir kız olur. Onlar daha sonra ayının yanından ayrılıp ormanın kenarında bir ev yaparak yalnız yaşamaya başlarlar.

Garip ile Senem destanında, Garip ile Senem’e ad verildikten sonra dört yaşına bastıklarından, okula gittiklerinden bahsedilir ve daha sonra birlikte okuyup büyüdüklerinden söz edilir.

Tahir ile Zühre destanında da, Tahir ve Zühre doğarlar, adları verilir ve yedi yaşına geldiklerinde eğitimlerinin başlamasından söz edildikten sonra büyümüş olarak devam edilir.

Senuber destanında, Senuber, dört yaşına geldiğinde okula başlar, yedi yaşına kadar tüm ilimleri öğrenir, on yaşına kadar harp ilminde kemale ulaşır ve büyür.

Kamerşah ve Şemsi Canan destanında, Kamerşah ve Şemsi Canan ad aldıktan sonra çocukluklarından bahsedilmeden büyümüş olarak nitelendirilirler.

İbrayev, “Destan zamanı” adlı çalışmasında bu özellikle ilgili olarak; “vaktin yavaş veya hızlı akması olayın yoğunluğuyla direkt olarak bağlantılıdır. Acayip olanın da olaylar azalır, seyrelmeye başladığı yerde zamanın hızla akmasıdır ki olayın kendisinin anlatılmadığı yerde onun yerini vakit doldurur. Genel vakti hatırlatmak, olay yoğunluğunun azaldığı yerde akla gelir” demektedir.

Oğuz Kağan’ın da, çabuk yetişmesi şu şekildedir:

“Geldi ana göğsüne, aldı emdi sütünü,

İstemedi bir daha, içmek kendi sütünü!

Pişmemiş etler ister, aş, yemek ister oldu!

Etrafdan şarap ister, eğlenmek ister oldu!

Ansızın dile geldi, söyler, konuşur oldu!

Kırk gün geçtikten sonra, yürür oynaşır oldu!

...

Güder at sürüleri, tutar atlara biner!

Daha bu yaşta iken, çıkar avlara gider!” (Ögel, 2014:131)

Dirse Han Oğlu Boğaç Han destanında çocuğun büyümesi şu şekilde anlatılmaktadır: “At ayağı çabuk ozan dili çevik olur. Her kemikli gelişir, kaburgalı büyür. Oğlan on beş yaşına girdi.” (Ergin, 2012: 24) Pay Püre’nin Oğlu Bamsı Beyrek destanında, Pay Püre’nin oğlu beş yaşına girer, beş yaşından on yaşına girer, on yaşından on beş yaşına girer. Kartal hünerli bir güzel iyi yiğit olur.

Manas destanında, Manas sekiz yaşına bastığında kırk evden kırk çocuk toplayıp askerlik oyunu oynamaya başlar ve Kalmuklardan seksen çocuk Kırgız çocukları ile alay edince Manas, onlarla dövüşüp yenerek kahramanlık yoluna girdiğini gösterir. On iki yaşında adını, kahramanlığını tüm Kırgızlar bilir. (İnan, 1985) On yaşında yay kullanır, on dördünde otağ yıkan han olur. (Ögel, 2014)

3.1.7. Eğitim (Sefere Hazırlanma)

Türk destan ve hikâyelerinde bir diğer epizot da kahramanın eğitimidir. Kahraman iki türlü eğitim almaktadır. Birincisi ilmi eğitim, ikincisi silahlı eğitimidir.

Bunların dışında bir de kahramanın sefer hazırlığı ve buna bağlı olarak yardımcı öğeleri vardır.

Seyit Noçi destanında, Seyit on beş yaşına bastığında bir fırıncının yanında hizmetçi olarak çalışır ve hamur yoğurarak demir gibi bilekleri olur ve yıllarca çıraklık yaparak vücudunu geliştirir. Daha sonra Gelavhuyçılar teşkilatına katılarak Gelaohuy Haşim⁵'den dövüş dersleri alır ve onların safına katılır. Destanda Seyit Noçi'nin sadece rebabından bahsedilir. Rebabı ile herkesin gönlünü fetheder ve herkesçe tanınır. Destanın ilerleyen bölümlerinde atından bahsedilir ancak kahramana yardımcı bir tip olarak değil.

Seyit Noçi(2) destanında, Seyit anne ve babasının istediği üzerine mücadeleye katılır ve sevgilisi Modenhan ile vedalaşarak İli'ye doğru yol alır. Daha sonra Küre'de pek çok yiğidi etrafına toplayıp bir karargâh yaparlar. Üç Turpan zindanından kaçan Almas Batır da onlara katılır. Destanın ilerleyen bölümlerinde Seyit Noçi, Almas Batır ile genç ihtiyar herkesi harekete geçirip düşmanları püskürttüğünden bahsedilir. Kahramana yardımcı tip olarak en az onun kadar cesur ve yiğit tipini Manas destanında da görmekteyiz. Manas'ın da yakın arkadaşı Alman Bet vardır ve akınlarını Alman Bet ile yapar. Böyle büyük ve akıllı yiğitler, Allah tarafından verilmiş bir nimet olarak düşünülür.

Abdurrahman Hoca destanında, Abdurrahman Hoca destanın başında medresede okuduğu belirtilir. Abdurrahman Hoca'nın askeri eğitime veya sefer hazırlıklarına başlaması yedi-sekiz yaşlarında iken Hızır ile karşılaşır teşvik etmesi ile olur. Hızır, Abdurrahman Hoca'ya yüzünü solgun görünce neden hüznü olduğunu sorar. Abdurrahman Hoca da Hoten'in kara bahtından bahsedip bu yüzden üzgün olduğunu söyler. Hızır, Han Hoca'nın başını okşayarak:

“Ey oğlum, canım oğlum,

Hak yoluna girmişsin.

Ananın sütünü helal ettirmeyi,

Borcun, farzın bilmişsin.

Otuz yaşına geldiğinde

⁵Haşim Gelaohuy, Yarkentli usta kungfucudur. Gelaohuy'a katılıp, Yarkent, Kaşgar bölgesinde ün kazanmıştır. Ona insanlar Haşim Gelaohuy demişler. (İnayet, 2004: 48)

Güç kuvvetle dolasın.
Doğup büyüdüğün yurduna,
Ebediyyen sadık olasın.
Zulüm ve külfetin bağrına,
Kılıç, hançer vurasın.
Ambal, Dotey tahtını,
Tahrip edip, kırasın.
Kıyamet günü gelince
Şehit halkın önünde
Yüz akıyla bakasın.
Ruhun yücelip o an,
Sırat köprüsünden cennete
Revan olup akasın.”(İnayet, 2004: 94)

Diye söyleyerek onun askeri eğitime veya sefer hazırlıklarına başlamasına önayak olur. Hızır, daha sonra Han Hoca'nın bu eğitim veya sefere yönelik gücünü ve kuvvetini bahşetmek adına zezem suyu içirip sağ omzuna altın damgasını basar ve sol omzuna nazar eyleyerek bu sırrı gizli tutmasını, her zaman yanında olduğunu söyleyerek gözden kaybolur. Hızır, burada manevi gücün temsilcisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir bakıma Han Hoca'nın manevi hocasıdır. Çünkü Han Hoca'yı cesaretlendirerek ona yol göstermiştir. Kahramanımızın karşısına ilahi yardımcılarının çıkması kahramanın, tanrı tarafından gönderilen, olağanüstü biri olduğunu gösterir.

Han Hoca, büyüyüp aslan gibi bir yiğit olunca yine manevi mahiyette bir hoca olarak İlyas adlı üstadından ilim dersleri alır. İlyas, Han Hoca'dan memnun kalınca ona dua ederek:

“.....
Haykırışınla uyansın
Gaflet içinde yatanlar,
Şu çağ der ki aferin

*Kurtuluşa erenler
 Çırağ olayım ben sana
 Şaşırmış sanma üstadını.
 Emanet edeyim eline,
 Şimdi beş yüz talebeyi.
 Yetiştirip adam et,
 Verip gönlüne terbiye.
 Dikkatli ol yolunda
 Eriş oğlum kemale.” (İnayet, 2004: 96)*

Diye öğüt verir. Buradaki ifadelerden anlaşılacağı üzere Han Hoca askeri olarak çok iyi yetişmiş hatta İlyas'ın çırağım olayım demesi Han Hoca'nın ustasından bile daha iyi olduğunu gösterir. Burada “Boynuz kulağı geçer” atasözümüz yerinde bir tabir olacaktır. Han Hoca, böylece üstadının izinden gidip beş yüz güvenilir yiğitleri seçip askeri eğitim verir ve demirciler toplayarak süngü ve kılıç imal ettirir. Daha sonra kardeşleri ile gizli bir teşkilat kurup beş yüz talebe içinde kırk bir güvenilir yiğit seçerek savaşa hazırlanır.

Han Hoca, cesur, savaşçı, güçlü ve ilahi bir vasıf üstlenmiştir. Çünkü Tanrı tarafından gönderilen bir ilahi gücü temsil eden Hızır bir bakıma ona kut vermiştir. Toplum düşüncesinde yer alan bu özellikler ve sıradan bir kişinin yapamadığını kahramana yaptırmak dışında ilahi bir güce veya koruması altına girmek kahramanın olağanüstü işlevini göstermektedir.

İşlenen bu özellikler ile Uygurların daha reel bir çizgiye yaklaştığı görülür. Eski kahramanlar gibi ata binen, ok atan kahraman yoktur. Ancak fırsat bulunan her yerde eski kültür öğelerini de yerleştirmeye çalışmışlardır.

Dikkatimizi çeken bir husus da Han Hoca'nın boynuna taktığı kurt başlı muskadır. “Kurdun proto-Türk topluluklarında bir totemken Hun devrinde ata kültürünün bir parçası haline gelmiştir. Çin kaynakları kurdun egemenlik ve yiğitlik ile ilişkisi hakkında bilgiler sunmaktadır. Kurdun Türk kozmolojisinde gök unsuruna bağlı olarak aydınlığın ve buna bağlı unsurların simgesi olduğu anlaşılmaktadır.” (Çoruhlu, 2011:175-176) Han Hoca'nın kurt başlı muskayı yanında taşımasını

toteme bağlayabileceğimiz gibi ata kültürüne de bağlayabiliriz. Oğuz Kağan'a da yol gösteren bir kurttur. Bir ışığın içinden kurt çıkarak Oğuz'a askerini kendisinin güdeceğini, ordusunun en önünde de kendisinin duracağını söyler. İkincisinde ise, doğru yolu göstermek için ortaya çıkar. Üçüncü defa görüldüğünde de Oğuz, Hint ve Tangut illerini alıp kendisine yurt yapmıştır.

Han Hoca'nın bir de savaş meydanına giderken Ak Boz atından bahsedilir. Ancak atın herhangi bir olağanüstü özelliklerinden bahsedilmemiştir.

Çin Tömür Batur destanında, Çin Tömür ve Mahtumsula ayının terbiyesinde büyür ve Çin Tömür avlanmayı öğrenir, batır bir yiğit olur. Mahtumsula ise, destanının ilerleyen bölümlerinde Moğol padişahlığının askerlerine karşı tek başına savaşması ile alp tipi özelliğini ortaya koyar. Çin Tömür çocukluğundan itibaren ava alışmış ve çeşitli hayvanları avlayabilecek kadar büyümüştür. Sonunda çok Batur bir yiğit olmuştur. Çin Tömür'ün ustalığı, gücü ve kuvveti, ava giderken hazırlığı destanda şu şekilde anlatılmıştır:

“Batırlıkta hiçbir can,

Çin Tömür'e denk değildir.

Misran kılıcı⁶, tüfeği,

Elinden hiç düşmez.

Avcı kartalı başı üzerinde,

Uzaklaşmadan uçuruyor.

Taygan köpeği kapıda,

Oynayıp hazır duruyor.

Bir kedisi döşekte,

Bir tavuğu kümeste.

Ala kuyruk, gök boz at,

Kişneyip durur ahırda.

Ava çıkarken hepsi,

⁶Misran kılıcı adı, Irak'taki Basra, Kofe denen iki şehirde yapıldığından dolayı verilmiştir. (İnayet, 2004:156)

Hazır olur yanında.”(İnayet, 2004:157)

Çin Tömür’ün atının gök sıfatıyla betimlenmesi Tanrı’nın rengi ve sembolü olması ve atının konuşması bakımından kutsallıkla ilişkilidir. “Şamanın kutsal güçlerin yanına gitmesini sağlayan, Tanrıların yanında bulunan at, ölümün ve sezginin sembolü olmasının yanı sıra mitolojide atın yerini ve değerini bilince, destanlarımızda yer alan ve kahramanların en iyi dostu olan atları daha iyi değerlendirmemize olanak sağlar. Çünkü at hem gök hem de yer unsurları arasında sayılmakta ve esrarengiz âlemi yeryüzünde temsil eden hayvan olarak gösterilmektedir.” (Seyidoğlu, 1996: 51-57)

Çin Tömür’ün de en iyi dostu atıdır. Çin Tömür kardeşini aramak için yola koyulduğunda bir yerde kırk gün uykuya dalar ve kırk gün sonra uyandığında atının olmadığını fark edip aramaya başlar. Gördüğü kulunlara atını sorar. Nihayetinde yaşlı bir at cevap vererek atının tepenin ardındaki kulunlara baş olup otladığını söyler.

Şükrü Elçin atın insancıl özelliklerini şu şekilde belirtir: “At, maddi ve askeri kudreti dışında edebiyatın, sanatın adet ve ananelerin de teşekkülünde yer tutmuştur. Yuğlarda, şölenlerde, sünnetlerde, evlenmelerde, teamül hukukunda, yer ve insan adlarında, sporda, temsili oyunlarda, tezyini ve plastik sanatlarda, efsanelerde tesiri görülen at, güzelliği, tenasübü, kuvveti, sürati, tahammülü ve insancıl hususiyetleriyle Türklerin gönüllerini fethetmiş bir varlıktır.” (Seyidoğlu, 1996: 57)

Bununla ilgili olarak Çin Tömür’ün atının konuşmasını vermek daha doğru olacaktır. Çin Tömür öfkelenerek nerelere gittiğini sorunca atı da şöyle cevap verir:

“Tıkır tıkır yol yürüyüp

Tuynaklarım delindi

Tuzlu suları içip

Dilimde çatladı.

Acı acı otları yiyip

Damaklarım da şişti.” (İnayet, 2004: 163)

Çin Tömür atının söylediklerine karşılık onu teselli edince o zaman sevinerek üstüne bindirir. Bunun dışında, Mahtumsula da Moğol askerlerinden padişahın iki

uçan atı sayesinde kurtulur. Çünkü Mahtumsula'nın nehrin karşı tarafına geçmesi gerekir ve bu nehri padişahın iki uçan atından başka kimse geçemediği bilinir. Atların kamlik döneminde havada uçma imkânı sağladığı, Tanrı'yı ziyaret etmede ve yer altı ziyaretlerinde yine atın kullanıldığı da bilinmektedir.

Atı bir de Boz Körpeş-Karaköz Ayım destanında görmekteyiz. Boz Körpeş, Bayağıl'ın zehirli oku ile vurulunca atının uyarması ve yine panzehir getirmek için yola çıkması durumu vardır.

Bu iki destan dışında diğer destanlarda atın yardımcı işlevi ile karşılaşmamaktayız.

Dede Korkut'ta Pay Püre, oğluna hediyeler almaları için Rum iline gönderdiğinde bezirgânlar, Bamsı Beyrek'e deniz kulanı olan boz bir at alıp getirirler.

Manas destanında, Manas zehirli içki içerek ölünce, doğanı, köpeği ve atı Ak-Kula'nın yardımıyla yeniden hayata döner. Manas ölünce Tanrı, gökten bir melek gönderip “Manas'ın atı, köpeği ve doğanı iyi hayvanlarsa efendilerine de can ver, eğer kötü hayvanlarsa efendilerinin ölümünü istiyorlar demektir, onların hepsini öldür” der. Melek gelip bu hayvanlarla konuşup iyi hayvanlar olduğunu anlayınca Manas'ı da diriltir.

Beyitte geçen diğer hayvanların yardımcı rolü ise eski geleneği devam ettirme çabası olarak görülür. Çünkü bu hayvanların bu kısımdan başka bir yerde karşımıza çıkmazlar. Bir de yanında götürdüğü misran kılıcı ise (diğer destanlarda karşımıza çıkacak olan) Tanrı'nın kılıcı olduğunu düşünmekteyiz. Nitekim yanında ayırmadığı misran kılıcı ile Yalmavuz'u öldürmüş ve Moğol askerlerine karşı da yine bu kılıç ile savaşmıştır. Yine Çin Tömür yardımcı diğer bir tip ise köpeğidir. İlerde göreceğimiz üzere Yalmavuz'u öldürmesine yardım etmiştir.

Çin Tömür ve Mahtumsula destanda kimseden yardım almadan avcılığı ve savaşçılığı kendi kendilerine öğrenen tiplerdir. Destanda ilmi bir eğitim aldıklarına dair bir bilgiye rastlanılmamıştır.

Garip ile Senem destanında, Şah Senem ile Garip, dört yaşına bastıklarında birlikte okula gitmeye başlarlar. Şah Senem buluş çağına gelince annesi, cemaat dedikodu yapar diye okuldan alınmasını ister ve Şah Abbashan da kabul eder. Böylece Şah Senem'in eğitim hayatı bitmiş olur.

Tahir ile Zühre destanında, Karahan, Tahir ile Zühre'nin akılları ermeye başlayınca ünlü bir müderris çağırıp eğitim vermesini ister. Tahir ve Zühre yedi günlük dersi bir günde, bir aylık dersi dört günde okurlar. Tahir ayrıca yay kullanmayı ve aşık kemiği oynamayı da öğrenir. Tahir, çocukların sapan oynadıklarını görünce babasından sapan ister ancak babası onlar sapan oynuyorsa sen yay atıp oyna diyerek yay verir. Tahir yayı çekip kırar, yine bir yay alır, kırar ve böylece ardı ardına dört yay kırar. Sonunda Karahan, büyük bir yay verir, Tahir bununla atıp oynar. Daha sonra Tahir, çocukların buz üzerinde aşık oynadıklarını görür ve babasına aşık oynamak istediğini söyler. Babası, gümüş aşık, altın bilye yaptırıp verir.

Senuber destanında, Senuber, dört yaşına girdiğinde okula başlar, yedi yaşına kadar tüm ilimleri öğrendikten sonra on yaşına kadar harp ilminde kemale ulaşır.

Şehzade Behram ve Melike Dilriz destanında, Behram av sırasında Melike'nin resmini görüp âşık olunca onu bulmak ister. Sefere hazırlık olarak da babası, Behram'a değerli eşyalardan başka bin beş yüz yiğidi ile dört yüz fayton yaptırır ve yüz gemi verir.

Diğer destanlarda kahramanların eğitimleri veya seferleri ile ilgili bir bilgiye rastlanılmamıştır.

3.1.8. Âşık Olma

İncelediğimiz destanlarda diğer bir epizot halkası da kahramanın âşık olmasıdır.

Mustafa Cemiloğlu "Azerbaycan Halk Hikâyelerinde Kahramanın Âşık Olması İle İlgili Motifler ve Bunların Yapısı" adlı makalesinde, âşık olma motifini 120 hikâye ve bu hikâyelerin 250'ye yakın benzer metin üzerinde yaptığı çalışma sonucu hikâyelerdeki başlıca yapıları ortaya koymuştur. Bunlar: a. Rüyada (Bade içerek) Âşık olma b. Yıldırım Âşkısı c. Âşka Dönüşen Mektep Arkadaşlığı (Buna, aynı ortamda yetişen gençlerin birbirine âşık olması da denilebilir.) d. Resme Âşık olma'dır. (Cemiloğlu, 1997: 62-91)

Ele aldığımız destanlarda, kahramanlar hazırlık aşamasında rüyada, sevgilinin resmini görüp ve eğitim aldıkları sırada ya da beraber büyüyüp âşık olurlar.

Garip ile Senem destanında, Garip ile Senem okula gittikleri sırada birbirlerine âşık olurlar.

Tahir ile Zühre destanında, Tahir, gümüş âşık ve altın bilyesi ile oynarken attığı bilye yaşlı bir ninenin su kabağına değip delince nine öfkelenerek Tahir’e:

“Hey yetim, hakim yetim,

Gelip önümde diz çökün.

Bana oyun oynayacağına

Beyzadeye şafka biçin” (İnayet, 2004: 260)

Der. Tahir, kendisine yetim denmesine şaşırarak:

“Hey dellale azgın dellale,

Söylediği yalan dellale

Başı kabak, beli kaburga

Dili acı akrep dellale.” (İnayet, 2004: 261)

Deyince, nine söylediklerinin gerçek olduğunu belirterek oyunu bırakmasını yavuklusu ile oynamasını tekrarlar ve Tahir’e yavuklusunun Zühre olduğunu söyler. Tahir, Zühre’nin kan kardeşi olduğunu belirtse de nine, Tahir’e gerçek kimliğini yani Akhan’ın oğlu olduğunu söyler. Bu olaydan sonra Tahir aşığı bırakır ve birkaç zaman, birkaç yıl geçtikten sonra yavaş yavaş Tahir ve Zühre birbirlerine âşık olur.

“Arkaik dönemlerde şamanlar seçildiklerini Tanrı veya kutsal varlıklar (atalar) tarafından ilk olarak rüyada öğrenirlermiş. (Eliade, 1999: 93-98) İslamiyet’ten sonra da bu inanış devam ederek derviş, mürşid şeklinde yansımıştır. Aday gördüğü bu rüyalarla seçilmiş olduğunu öğrenir ve göreve çağrıldığını anlar. Bu davet adayın artık yeni yaşam biçimine geçmesi şeklindedir. Bu açıdan bakacak olursak kahraman rüyasında âşık olunca âşık olduğu kızı bulmak ister. Böylece daveti kabul olmuş olur. Örneğin; Senuber destanında, Senuber kırk arkadaşı ile has bahçede eğlenirken arkadaşlarına bir saat yalnız dinlenmek istediğini söyleyerek bahçenin ortasında bir tahtta uyuyakalır ve rüya görür. Rüyasında 14 günlük dolunaya benzeyen Şehr-i Şebistan padişahının kızı Gülperizat’ı görüp âşık olur. Senuber, Gülperizat’ın kim olduğunu anlamak amacıyla sorular sorar ve aynı şekilde Gülperizat da Senuber’e sorular sorar. Bu soru-cevaplardan sonra Gülperizat,

Senuber'e bir çiçek sunar ve "bu çiçeği kokla, beni ararsan üç yüz yılda bulursun" dedikten sonra gözden kaybolur. Senuber uyandıktan sonra gördüklerinin rüya olduğunu anlayıp Gülperizat'a olan hayranlığı şu şekilde ifade eder:

*"Gamda koyup canı alan Perizat,
Yüzünü bir göreyim geri dön şimdi,
Elif gibi boy poslu, gül yüzlü dilber,
Cilveli cilveli yine gel şimdi.*

*Belkis'in hicrinde yandı Süleyman,
Yusuf için Yakub'un sinesi giryan,
Biçare aşığım, olmuşum hayran,
Cilveli cilveli yine gel şimdi.*

*Şirin için çok cefa çekti Ferhat,
Bu dünyadan geçti o gönlü kederli,
Baygın gözlüm boyu sanki şimşir ağacı,
Rahmeyle, bu acize gel şimdi.*

..." (İnayet, 2004:327-328)

Bu şekilde Gülperizat'ın soru ve cevaplarla birlikte aşkını söylemesi bir nevi ona "seçilmiş" olduğunun belirtilmesidir.

Kamerşah ve Şemsi Canan destanında da rüyada âşık olma epizodu ile karşılaşmaktayız. Kamerşah da has bahçede uykuya dalar ve rüya görür. Rüyasında birkaç huri kızı Kamerşah'ı sarıp onların arasında güneşten daha parlak güzel bir kız Kamerşah'ın elini tutup aşk neşterini yüreğine batırır ve sonra bir aşk şimşegi Kamerşah'ın vücudunu delip kalbine girer. Onlar, birbirlerine gönlünü ifade etmek ve tanımak amacıyla söyleşirler. Kamerşah da yine uyandığında gördüklerinin rüya olduğunu anlar ve aşk derdi ile gece gündüz acı çeker. Vezir ve ulemalar Kamerşah'ın derdini öğrenmek için yanına geldiklerinde Kamerşah âşık olduğunu şu şekilde anlatır:

“Arz ve halimi dinleyin bilge emirler,

Bir peri halimi harap eyledi

Aşk izharına muhtaç ömürler,

Lütfü manzur, bağrımı simab eyledi.

Kataramda vardır cariyeleri,

Maşuk diyor kendini, bu imiş sırrı.

Uzaktır yaşadığı menzili,

Vaad ve yeminle cevap eyledi.

Şaşarak uyandım kuşkuya düştüm,

Başıma düştü aşk-ı pervane

Derdime iş bu iş oldu bahane,

Aşk ateşi kalbimi kebab eyledi.” (İnayet, 2004: 393)

İleride göreceğimiz üzere sevgililerin rüyada âşık olduğu kızı arayıp kavuşması da mistik açıdan insanın ruhen Tanrı ile birleşmesinin sembolik ifadesidir.

Özkul Çobanoğlu, destanlarda ele alınan konuların birçoğunun zaman ve toplumsal yapıdaki değişimlere paralel olarak evlilik, aile güvenliği gibi konuların kahramanın ilk yolcuğu ile beraber ele alındığını ileri sürer.

Nerin Köse ise, 144 halk hikâyesi üzerinde yaptığı araştırma sonucunda bu hikâyelerden sekseninde, kahramanın gurbete çıkış sebebinin “herhangi bir sebeple âşık olduğu sevgiliyi arama” olduğunu, on altısında da kahramanın kendine eş aramak için yola çıktığını belirtmiştir. (Köse, 1997: 62-83)

Örneğin; Şehzade Behram ve Melike Dilriz destanında, Behram’ın yolcuğa çıkmasındaki sebep âşık olduğu kızı bulmaktır. Behram, av sırasında bir geyiğin yol göstermesiyle mağaraya gelir ve burada Salmas Dede’nin elinde Melike’nin resmini görünce âşık olur. Daha sonra babasından izin alarak yolculuğa çıkar.

“Bu destanda geçen Geyikli Mağaralar, Türk mitolojisinin en önemli örneklerindedir. Anadolu’da okunan Muhammediye’lerde Muhammed Hanefi, önüne çıkan bir geyiği kovalar, geyik bir mağaradan içeri girer ve genç de onu takip eder. Mağaradan geçtikten sonra büyük bir düzlüğe çıkılır ve cennet gibi bahçelerde Mine Hatun’a rastlar. Bu gibi halk eserlerinde peygamberlerin tarihleri, Türk mitolojisine büründürülerek halka sunulmuştur.” (Ögel, 2014: 28)

Yine aynı bildiriye Umay Günay, rüyanın bir fonksiyonu olarak kehanet bildiren veya bir teamül ortaya koyan kutsal nitelik taşımalarından bahseder. (Günay, 2015:127) Örneğin; Çin Tömür Batur destanında Mahtumsula’nın rüyasında Çin Tömür’ün çeşitli geyik ve maralları avladığını görmesi üzerine Çin Tömür’ün ava gitmesidir. Abdurrahman Hoca destanında, Ambal’ın kötü bir rüya görmesi üzerine tahtına kim göz dikti ise onları buldurmak istemesi ve buna bağlı olarak ilk önce Han Hoca’yı yakalatıp işkence etmesi, daha sonra Han Hoca’yı yakalatmak istemesidir. Seyit Noçi destanında, Seyit Noçi’nin kötü bir rüya görmesi üzerine öleceğini anlaması.

Campbell’e göre; ister düş ister mit olsun, bu maceralarda, yaşamda yeni bir dönemi, aşamayı belirterek birdenbire rehber olmak üzere ortaya çıkan figürün karşı koyulmaz ölçüde büyüleyici bir havası olduğu görülür. Karşılaşılması gereken ve - bilinmez ve şaşırtıcı olsa, hatta bilinçli kişiliğe korkutucu gelse bile- her nasılsa bilinçdışına tanıdık gelen şey kendini bildirir ve daha önce anlam dolu olan şey, tuhaf biçimde değer kaybına uğrayabilir. Dahası, kahraman bir süre bildik uğraşlarına dönse bile, bu uğraşılan bir sonuç vermeyebilir. O zaman, gücün bir dizi işareti, maceraya çağrısıdır. (Campbell, 2000: 70) Rüyalarda görülüp âşık olmak da maceraya çağrı olarak kabul edilir. Bir bakıma kahramanların maceraya atılmasına vesiledir.

Genel olarak ifade edecek olursak, kahramanlar şah ya da padişah ailelerine mensup olduğu gibi orta düzeyde ailelere de sahiptirler. Varlık sahibi ailelerde çocuksuzluk durumu gözlemlenir. Çünkü ne kadar varlıklı olsalar da zürriyet kaygıları göstermek amaçlanmıştır. Çocuksuzluğa bağlı olarak sadece Allah’tan medet dileme vardır. Aş erme motifine rastlanılmamıştır. Ad verme, herhangi bir olağanüstü performansa bağlı olarak verilmemiştir. Kahramanlar çabuk yetişip küçük yaşta yetişkin özelliklerine sahip olmuştur. Eğitim veya sefer hazırlıkları genel olarak

tüm destanlarda işlenmiştir. Âşık olma ise, eğitim sırasında veya rüyada görme şeklindedir.

3.2. Macera Bölümü

J. Campbell, “kahramanların davete icabet edenler arasından çıktığını söyler. Ona göre kahramanlık, kişinin bilinçaltında kendini gerçekleştirme ve varoluş nedenini algılama yoludur. Yaşanan macera kişinin olgunlaşmasını sağlar. Maceraya davet ise bu anlamda “benliğin uyanması” demektir. (Campbell, 2000: 65)”

İ.V. Puhov ise, destan kahramanının mücadele amaçlarını beşe ayırır: 1. Kahramanın canavarla mücadelesi 2. Kahramanın yeraltı dünyasının efendisi Erlik’le mücadelesi 3. Kahramanın dönürlüğü ve düğünü 4. Kahramanın yabancı hanların işgallerine karşı yürüttüğü mücadele 5. Kahramanın sömürücü-zulmedici kötü hanlarla mücadelesi. (Aça, 1999: 23) Altay destanları için yapılan bu tasnif incelediğimiz anlatılardaki kahramanlar için de geçerli kabul edilebilir. Nitekim kahramanın amacı genellikle yukarıdaki beş maddeden biri ile ilgilidir.

3.2.1. Gurbete Çıkma (Memleketten Ayrılma/Sürgüne Gönderilme/Sevgiliyi Arama)

Gurbete çıkma motifi kahramanın macerasının başladığının göstergesidir. Gurbete çıkma motifini Oğuz Kağan destanında, Oğuzun tüm Türkleri tek bir bayrak altında toplama amacıyla yaptığı akınlar oluşturur. Oğuz Han, Batıda İdil boyuna, Kıpçak’a, Çin’e, Hint ve Gur ülkelerine, İran’a ve güneye doğru akınlar yapmak için yurdundan ayrılır.

Manas destanında, Manas’ın Oğuz Kağan gibi bir devlet kurma ideali ya da birçok ülkeleri zapt etme amacı yoktur ancak sürekli akın yapar ve bu akınlarla kendine ve adamlarına ganimet toplar. Manas’ın akınları daha çok Müslümanlığı yaymak üzerinedir. Destandan anlaşıldığına göre; Manas, Kaşgar bölgesinde ve Kuzey akınlarından bahsedildiği gibi, doğuda Kulca ve güneyde de Hokend’e kadar akınlar düzenlemiştir.

İncelediğimiz destanlarda Oğuz Kağan gibi Türkleri tek bir bayrak altında toplamak için ya da Manas gibi hem sürekli akınlar yapıp ganimet elde etme hem de Müslümanlığı yaymak için sefere çıkma gibi durumlar söz konusu değildir.

Kahramanlar ya zorunlu sebeplerden dolayı yurdundan ayrılır ya sevgiliyi aramak için ya da sürgüne gönderildiği içindir.

“Nozuğum” destanında, gurbete çıkma motifi sürgüne gönderilme şeklindedir. Mançurya istilacılarına karşı Kaşgar halkının bağımsızlık mücadeleleri başarısız olunca halk, İli 'ye sürgüne gönderilir ve bunlardan biri de Nozuğum 'dur.

“Nozuğum'un Kıssası” destanında, memleketten ayrılma, gurbete çıkma içinde bulunduğu kötü durumlardan dolayı memleketi terk etmedir. Çin hanı savaşarak Kaşgar'ı kendine tabi kılınca Kaşgar'daki erkeklerini öldürüp kadınları da Kulca şehrine getirip her birini bir Kalmuk'a eş olarak verirler. Nozuğum ve kardeşi de bunlar arasındadır. Nozuğum ve kardeşi buluştukları bir sırada kardeşi Abdullah Hoca'nın “Ey kardeşim Nozuğum, sen burada durma, bir tarafa kaç. Eğer kaçmazsan, seni Kalmuklar alırlar, doğurduğun çocukların hepsi Kalmuk olur, kendinde kara kâfir gibi olursun” demesi üzerine Nozuğum da aynı fikirde olduğunu belirterek düğün gecesini Kulca tarafına doğru kaçar.

“Seyit Noçi” destanında da gurbete çıkma motifi zorunlu sebeplerden dolayı yurdu terk etme şeklindedir. Seyit Noçi, hem hırsız hem de rüşvetçi beylerin ve yöneticilere karşı durunca gözlerine batar, beyzadelerin de Ma Titey'e şikâyet etmesi üzerine hakkında tutuklama kararı çıkartılınca yurdundan ayrılmak zorunda kalır ve bu durum destanda şu şekilde ifade edilir:

“... ”

Kaşgar'ımda Ma Titey,

Yarlık çıkardı.

Seyit Noçi 'yi tutuklayın diye,

Buyruk çıkardı.

Yok edildi Gelaohuy,

Zindanda Haşim.

Zulüm külfet arasında,

Kalmıştır başım.

Kaşgar'ımda geçinmek,

Zor oldu gittim.

Yaban kuşu gibi dolaşarak,

Aksu'ya gittim.

Kaşgar'dan daha garip,

Perişan Aksu.

Harabeye dönmüştür,

Virane Aksu.

Rebabımı eş edinip,

Geldim Kuça'ya.

Altı asker bir olup,

Aldı araya.

Altı asker arasında,

Epey dövüştüm.

Karaşehir kapısını,

Tekmeyle açtım.” (İnayet, 2004: 49)

“Kızıl Gülüm” destanında, Bülbül, Kızılgül kaçırılınca onu aramak için yola çıkar. Lopnor Gölü civarında Tikeşanlık'ta çobanlık yapan Bülbül, Tarım Nehri'nin karşı tarafına geçmeye çalışır.

V. Propp, masalda maceranın başlamasına vesile olan ilk işlevin uzaklaşma, ikinci işlevin ise yasak olduğunu söyler. Olayların başlaması için mutlaka yasağın çiğnenmesi gerekir. Yasak çiğnendikten sonra aşılması gereken problem ortaya çıkar ve onunla baş edebilmek için gerekli bilgi toplanır. (Propp, 2001: 45-48)

“Çin Tömür Batur” destanı bu sıralamaya çok uygundur. Çin Tömür ava gittiği sırada Mahtusula'nın onun öğütlerine uymaması sonucunda kaçırılır ve Çin Tömür de kardeşi Mahtumsula'yı bulmak için yola koyulur.

“Garip ile Senem” destanında, gurbete gitme sürgüne gönderilmedi. Şah Senem Garip'in kendisine verdiği ahitnameyi kitabın arasına koyup babasına verince Abbashan, on sekiz yıl önce imzaladığı anlaşmanın aşikâr olduğunu düşünüp hatununa gösterir ve evlendirmekten başka çare olmadığını söyler ancak hatunu

Garip'in şanlarına ve şöhretlerine leke sürdüğünü öne sürerek padişahı, Garip ve ailesini sürgüne göndermeye ikna eder.

“Tahir ile Zühre” destanında da hemen hemen aynı durum söz konusudur. Tahir ve Zühre'yi has bahçede eğlenirken gören bir dellale Kara Batur'a söyler, Kara Batur da bunun üzerine söylenin doğru olduğunu öğrenmek için has bahçeye gider ve Tahir'i Zühre'yi dokuz kez öptüğünü görür. Daha sonra durumu Karahan'a bildirir. Karahan da söylenenin doğruluğu teyit edince cellatlara Tahir'i öldürmelerini söyler ancak Zühre öldürmek yerine bir sandık içinde nehre bırakmalarını teklif edince Karahan marangozlara bir sandık yaptırıp Tahir'i Rum nehrine bıraktırır. Bir süre sonra sandık aka aka Dokuz Taram denen gemi limanına gelir.

“Senuber” destanında, Senuber rüyasında gördüğü Gülperizat'ı aramak için babasından izin alıp yola çıkar.

“Kamerşah ve Şemsi Canan” destanında da âşık olduğu kızı aramak için memleketten ayrılma durumu vardır. Kamerşah da rüyasında görüp âşık olduğu Şemsi Canan'ı aramak için babasından izin alarak yurdundan ayrılır.

“Hurilika ve Hemracan” destanında, Hemrecan'ın babası rüyasında gördüğü bülbüle âşık olunca üç oğlundan onu bulmalarını ister ve bunun üzerine üç kardeş bülbülü bulmak için yola koyulur.

“Seyit Noçi(2)” destanında memleketten ayrılma sefere gitme şeklindedir. Seyit Noçi babasının, annesinin, sevgilisinin ve dedesinin nasihatleri üzerine halkının özgürlüğü ve bağımsızlığı için Kaşgar'dan İli'ye doğru gider.

“Boz Körpeş ve Karaköz Ayım” destanında, kimsesiz ve tek kalınca memleketten ayrılma durumu vardır. Boz Körpeş'in annesi ve babası vefat edince, yakın arkadaşlarından başka yakın akrabası da olmaması üzerine Boz Körpeş, Lopnor Gölü'nde Yenisu denilen yurda gelir.

“Şah Adilhan” destanında, iyiliğinden yararlanıp tuzağa düşürülen Şah Adilhan'ın zorunlu olarak memleketinden ayrılması söz konusudur. Şah Adilhan'ın padişahlık yaptığı Yemen şehrine yedi kalender gelir ve onun cömertliğinden yararlanmak isteyip kırk günlüğüne padişahlığını isterler. Padişah bu isteklerini kabul eder ancak yedi kalender kırk gün sonra sözünde durmadıkları gibi Adilhan ve ailesini idam etmek isteyince Şah Adilhan, hanımı ve iki çocuğunu alarak gizlice şehri terk eder.

“Şehzade Behram ve Melike Dilriz” destanında, âşık olduğu kızını bulmak için memleketten ayrılma durumu vardır. Şehzade Behram, av sırasında bir dedenin elinde Melike Dilriz’in resmini görüp âşık olunca Melike Dilriz’i bulmak için Çin şehrinde Rum şehrine doğru yola çıkar.

Campbell’in da dediği gibi kahramanın kahraman olabilmesi için mutlaka evinden ayrılması gerekir. (Campbell, 2000: 63-73) Yine ona göre; “Macera her zaman bilinenin ötesinde bilinmeye bir geçiştir, oradaki tüm güçler tehlikeli, iş yapmak riskli ve güç olsa da cesaretli ve bilgili biri karşısında tehlike ortadan kalkar.” (Campbell, 2000:100)

Eliade ise mistik açıdan değerlendirerek “kahramanın erginleşmeyi, kutsallaşmayı kazanması için merkeze ulaşması gerekir. Kahraman yolculuğa başladığında kutsala, mutlak gerçekliğe doğru yolculuğu başlamıştır. Merkeze giden yol zor bir yoldur; çünkü orada kutsalla birlikte diğer bütün “gerçeklik” simgelerinin olduğu bilinmektedir. Aynı zamanda; yanıltıcı ve geçiciden kutsallığa, Tanrıya geçiş ayinidir.” (Eliade, 1991:157-164) Bu açıdan bakacak olursak kahraman amacına ulaştığı zaman mistik açıdan da Tanrı’ya ulaşmış olur.

3.2.2. Engeller/Güçlükler/İmtihanlar

“Türk halk hikâyelerinde birbirine kavuşmak isteyen veya sevgilisini isteyen kahramanların kavuşup, evlenmelerini geciktiren veya tamamen kavuşmayı ortadan kaldıran birbirine bağlı veya ayrı birçok entrika vardır. Bunların hepsine birden “engeller” adını veriyoruz.

Hikâyelerde yer alan kavuşmayı engelleyen hususlardan bir kısmı hazırlayıcı veya geçiş özelliğinde olduğu gibi, bir kısmı da hikâyenin sonucunu belirleyici mahiyettedir.

Engeller, kahramanın sevgiliyi aramaya çıkışından hemen sonra veya aramaya çıkışıyla birlikte başlayıp kahramanların bunları ortadan kaldırıp, aşp birbirine kavuşmasına kadar olan bir bölümdür.” (Ekici, 1995: 26-27)

Kahramanın macerası birçok engel veya güçlükle doludur. Karşılaşılan her kötü durum kahramanın olgunlaşmasını sağlar. Ele aldığımız anlatılarda engeller; olağanüstü varlıklar, kötü niyetli akrabalar veya yakınlar, ülkeyi yöneten kötü

yöneticiler, hile, uzun yol süreçlerinde çekilen acılar, imtihanlar ve zorunlu evlendirilme şeklindedir.

“Nozuğum” destanında, özgürlük mücadelesi veren Nozuğum’a ilk engel kötü yöneticiler ve sürgüne gönderilmesinden dolayı uzun yol ve zaman engelidir. Destanda Nozuğum’a yol azabının kabir azabı gibi geldiği ifade edilir. Nozuğum ise şu şekilde ifade eder:

“Ayı bulut engellemiş

Yıldızlar da hem sönmüş

Kabir azabı ölüden

Dirilere göç etmiş.

Öterek gelen guguk kuşunun,

Sesi her yerde garip

Gel guguk kuşu dost olalım,

Sen gurbetçi, ben garip

Buzlu yokuşa kar yağdı,

Düz yerlere çişe yağmur.

Dertlilere gün göstermez,

Duvan ’ın askeri kanhor.

Buzlu yokuşun yolundan,

Geçmekten başka çare var mı?

İliho ’ya varıncaya kadar,

Canımız aman var mı? (İnayet, 2004: 14)

Binlerce sürgünle beraber üç aydan fazla yol yürüyüp ayakları yaralanıp takatten düştüklerinde İliho’ya varırlar ve Nozuğum vilayet mahkemesine kapatılır.

Nozuğum'un acısı burada da bitmez. Çaresizlik içinde bu kara günler için mi doğduğunu düşünüp zindandan kendisini kurtaracak birini bekler.

Nozuğum için ikinci bir engel de Duvan'ın altın karşılığında Mançu beyine satması ve evlendirilmeye zorlanmasıdır. Nozuğum, Mançu yöneticileri ile zorla evlendirilmeye çalışılınca düğün gecesi beyi öldürür ve kaçar. Cellatlara teslim olmamak için altı ay boyunca kaçar. Kaçak olarak geçirdiği günlerdeki sıkıntılarını da şu şekilde dile getirir:

“Kamışlığa güneş düştü,

Yalnız başıma dert düştü.

Ben Nozuğum'u yakalamaya

Yüzlerce asker yola düştü.

Kaynaya duran kazana,

Kepçe salıp baktığım yok.

Yar o yanda ben bu yanda

Konuşup dertleştiğim yok.

Altı aydır yalnızım,

Kaşgar yolunu bilmiyorum

Hüda aman korusa

Askerleri görmeyeceğim.

...” (İnayet, 2004: 19-20)

“Nozuğum Kıssası” destanında da engel kötü yöneticiler ve zorla evlendirilmek istenmesidir. Çin Hanı Kaşgar'daki erkekleri öldürüp kadınların her birini Kulca şehrine getirip Kalmuk'a eş olarak verir. Nozuğum da Kalmuk'a eş olmak istemeyince kardeşinin de söylediklerini dikkate alarak kaçmaya karar verir. Üç gün üç gece düğün eğlencesinden sonra dördüncü gün Nozuğum'un kaçtığını fark eden Kalmuklar kardeşini tutuklayıp işkence yaparak Nozuğum'un yerini öğrenmeye çalışırlar ancak kardeşi söylemez, Kalmuklar da her yeri aramalarına rağmen bulamazlar.

Nozuğum kaçtığı gecenin sabahı bir ormana girerek söğüdün altında yatar. Akşam olduğunda yine yürür. Bu şekilde Nozuğum gündüz yatıp gece yürüyerek Linko'ya gelir, birkaç kamışla sal yapıp nehirden Almatı'ya gelirken bir Kalmuk Nozuğum'un kaçtığı haberini mektupla Küre şehrinin General'ine gönderir ve General Nozuğum'un bulunması için askerlerini gönderir. İki yüz atlı üç gün boyunca kamışlığı arar ancak bulamazlar çünkü o zamanlar Almatı'da kamışın çokluğundan yüz gün arasalar yine bulamazlarmış. Dördüncü gün kamışlığı ateşe verdikleri sırada Nozuğum tekrar kaçarak bir dağa gelir. Burada bir çobana rastlayıp iki üç onun çadırında kalır.

Nozuğum, iki yüz Solanın dağ tarafına geldiği haberini duyunca Almatı tarafına doğru kaçar. Yolda Solanlar onu yakalayıp Küre şehrine getirerek General'e teslim ederler. General de kaçmaması için Şi-Sen Ağa'ya teslim eder. Şi-Sen Ağa ise Nozuğum yürekli kadın olduğu için kendi karısına da kötülük öğreteceğini düşünerek bir Solon'a eş olarak vermeye karar verir.

Nozuğum, Solan ile evlendiği gece onu boğazlayıp öldürür ve yanına bir miktar pirinç, tuz, bir bakır tencere ve kâse alıp ormana doğru kaçar. Nozuğum böylece altı ay kaçar. Zaptiyeler onu ararken, Nozuğum'un karnı acıkıp yemek pişirmek için ateş yakar. Nehirden su getirene kadar ateş büyür bir parça kamışı tutuşturur ve ateşi gören zaptiyeler gelip Nozuğum'u yakalar, ayaklarını ata bağlayarak ağanın karşısına getirirler. Ağa da ellerini kelepçeleyip ayaklarına zincir vurdurarak Duñ-Yamun 'a hapseder.

Nozuğum'un burada cesur ve mert özellikleri ön plana çıkmaktadır. İdeallerinden vazgeçmeyip hayatı pahasına mücadele eder. Bu özellikleri ile Nozuğum, vatanperver, namuslu, iffetli, düşmana karşı durup boyun eğmeyen, ölümden korkmayan alp tipi kadını sergilemektedir.

Alp tipi kadını Kam Püre'nin Oğlu Bamsı Beyrek'te de görürüz. Bamsı Beyrek evlenmek istediği kızda şu özellikleri aramaktadır: “ben yerimden kalkmadan o kalkmalı, ben kara koç atıma binmeden o binmeli, ben hasmıma varmadan o bana baş getirmeli”. (Ergin, 2012: 64) Görüldüğü üzere Beyrek'in aradığı alp tipi kadındır. Ancak Nozuğum'un amacı erlik gösterisinde bulunmak değil kendi yurdunda hür yaşamaktır. Onun alpliği cesaretinden, halkına baş olmasından kaynaklanır.

Yiğit kız örneklerinden biri de Banı Çiçek'tir. Erkekleri yenebilecek kadar kuvvetlidir. Kendisine talip olan erkekleri bizzat kendisi sınar ve Bamsı Beyrek ile güreş tutup yenilince Bamsı Beyrek'in kendisine eş olabileceğine karar vermiştir. Yine Kan Turalı'nın eşi Selcen Hatun da güzel ve cesurdur. Selcen Hatun, düşmanları tarafından etraflarının sarıldığını anlayan Selcen Hatun, Kan Turalı'nın uyumasına rağmen yüksek bir yerden düşmanları gözetir. Düşmanlar yaklaşınca Kan Turalı'yı uyandırır ve ikisi savaşa girerler. Bir erkekten daha iyi savaşan Selcen Hatun savaşın bittiğini düşündüğü sırada Kan Turalı'nın yokluğunu fark eder. Kâfirler tarafından yaralanan Kan Turalı'yı tek başına kurtarır. Ancak sonrasında Selcen Hatun'un bu olaydan dolayı övüneceğini düşünerek Selcen Hatun'u öldürmek ister. Fakat Selcen Hatun'un ok atmada kendisinden daha yetenekli olduğunu görünce vazgeçer.

Dirse Han'ın eşi de savaşa giden, kılıç sallayan ve ata binen bir hanım olarak tasvir edilir. Manas'ın eşi Kanıkey de bu özelliklere sahip bir tiptir.

“Seyit Noçi” destanında, tıpkı Nozuğum gibi hürriyet kahramanı olan Seyit Noçi için de kötü yöneticiler engeli vardır. Bu sebepten dolayı Karşehir'e gelir ve burada rebabı ile herkesin gönlünü fetheder. Seyit Noçi'nin buradaki engeli de kurnazlıkta haddini aşan, kendini aslan sanan, büyüklük taslayan, küstah bir tip olan Kof Beyzadedir. Kof Beyzade, Seyit Noçi ile güreşmek ister ancak Seyit Noçi kabul etmez. Kof Beyzade dinlemeyip üç defa Seyit Noçi'ye saldırır. Seyit Noçi, Allah'ın üç hakkını da verdiğini düşünerek Kof Beyzade'ye karşılık verir ve onu bir eliyle nehre atar. Kof Beyzade, rezil olmanın cezasını halktan çıkarmak için Seyit Noçi'yi uzaklaştırmak ister. İlk önce özür diler ve ona bir at hediye eder. Atı kabul eden Seyit Noçi, İliho'ya doğru yol alır. İliho'da da barınamayan Seyit Noçi buradaki başına gelen şu şekilde anlatır:

“İliho 'ya gitmeyin,

Tehlikelidir yolu.

Candan geçip gidermiş,

Zehir gibi soğuğu.

Gurbetçiler, dertliler,

Yolda yatıyor.

Kendi yurdunu yad edip,

Gama batıyor.

İliho 'ya varıp ben

Kaldım belada

Yağlı yüzlü askerler beni,

Aldı araya.

Kırdım altı askerini

Orta dişini

Tekme ile yumruk ile

Kırdım başını.

...” (İnayet, 2004: 52)

Daha sonra Seyit Noçi Üçturpan'a gelir. Burada da rebabı ile gönülleri kazanan Seyit Noçi iyiliğin timsali olarak her yere namı yayılır ancak onu kıskananlar Üçturpan valisine yurdu azdırdığını, hırsızları toplayıp arkasından kuyusunu kazacağını ve bu yurda bela olacak diye iftira atıp şikâyet ederler. Üçturpan valisi Ma Şaovu, Kaşgar'da Seyit Noçi'yi yok edememiş ve burada da ortadan kaldırmanın mümkün olamayacağını bildiğinden ilk önce Seyit Noçi'nin iltifatını kazanıp daha sonra onu yok etme planı yapar. Sarayında ağırdayıp övgülerle Seyit Noçi'nin iltifatını kazanan Ma Şaovu, Seyit Noçi'nin annesini özleyip yurduna dönmek istemesini fırsat bilip Seyit Noçi'nin ecel kuyusunu kazan mektubu hazırlar ve Kaşgar'daki Ma Titey'e vermesini ister. Seyit Noçi mektubun içeriğinden habersiz, kendi idam fermanını götürdüğünü bilmeden Kaşgar'a doğru yola çıkar.

“Seyit Noçi (2)” destanında, engel **koca karı** tipidir. Seyit Noçi Küre'ye geldiğinde kapısının kapalı olduğunu görür ve at karşılığında kapıcıya kapıyı açtırır. Yatacak bir yer istediğinde kapıcı razı olmayınca gazaba gelip dövüşür. Ardından dört çeri Seyit Noçi'ye saldırır ve Seyit Noçi onları surdan aşağı atar. Seyit Noçi daha sonra Almas Batır ile halkı örgütleyip düşmanı yenmeye çalışır. Gizli yazılmış şikâyet ve dilekçelere göre general bin kişilik çeriye savaşmaya gönderir ancak onlar da geri çekilince Seyit'in tutuklanmasına yardımcı olanlara mükâfat verileceği şeklinde ferman çıkarır. Bu fermanı beli bükük, gözleri fırlak, ağzı pabuç gibi, burnu

patlıcan gibi, saçları dağınık, sesi kısık, azıcık bıyığı olan bir koca karı yerine getireceğini söyler. Hilekâr ve açgözlü bir tip olan koca karı, Seyit Noçi'yi kurnazlıkla evine davet eder. Kimseyi geri çevirmeyen Seyit Noçi bu teklifi kabul eder. Seyit Noçi eve geldiğinde koca karı onu düşman çerilere yakalattırır. Düşman eline düşen Seyit Noçi'yi zincirleyip hapsederler ve gece gündüz işkence ederler.

“Abdurrahman Hoca” destanında da engel/zorluk zalim yöneticiler ve ihanettir. Abdurrahman Hoca beş yüz güvenilir yiğit seçer, kılıç ve süngü imal ettirip gizlice harp hazırlıklarına başlar. Hoten ambalı bir gece çok kötü bir rüya görür ve bunun üzerine birinin tahtına göz diktiğini düşünerek her kimse bulunması için emir verir. Atçı kasabasının göbekli şişman beyi “Ey ambal, Habibullah Müftü Hacı'nın üç oğlu var. Onların fikri kötü niyetlilerinin fikrine yakındır. Onlardan başka kim size kötülük düşünebilir?” demesi üzerine ambal Habibullah Hacı'yı çağırıp kızgın iğneyi tırnaklarına sokturarak bakır leğeni ısıttırıp göğsünü dağıtarak sorguya çeker. Şehrin kadı ve din âlimleri ambaldan Habibullah Müftü'nün canını bağışlamasını isterler ve kefil olup üç gün mühlet alırlar. Habibullah Müftü, Han Hoca'nın yanına gidip bu işten vazgeçirmeye çalışsa da Han Hoca yurdunun haline gönlünün razı olmadığını belirterek babasından izin ister babası da çaresiz razı olur.

Han Hoca'nın ikinci engeli de, yiğitlerinden birinin ihanetidir. Han Hoca, seçtiği yiğitlerin güvenilirliğini ölçmek için babasına sorar. Babası, kırk yiğide onay verir ancak kırk birinci yiğit olan İsmail'e güvenmediğini söyler. Han Hoca ise, İsmail'in küçüklüğünden beri yanında olduğunu, ihanet etmeyeceğini söyler. Ancak İsmail, savaş sırasında düşmanın rüşvetini kabul edip Han Hoca'ya ihanet eder. Savaşta düşman safına geçip Han Hoca'yı öldürür.

Kahramanın yanındaki yiğitlerin ihanetinin bir benzerini de Dirse Han Oğlu Boğaç Han destanında görmekteyiz. Kırk yiğidin yirmisi Dirse Han'a gelip oğlunun hayırsız olduğunu, kudretli Oğuz'un üzerine yürüyüş yaptığını, aksakallı ihtiyarın ağzına sövdüğünü, Bayındır Han'ın kendisine gazap eylediğini ve böyle oğul olmaktansa öldürmesini söylerler. Diğer yirmisi de gelip kendisi avda iken oğlunun şarap içip anası ile sohbet ettiğini, Bayındır Han'ın gazap eylediğini ve yine böyle oğul olmaktansa öldürmesini söylerler. Dirse Han da bunların üzerine oğlunu getirip öldürmek ister.(Ergin, 2012: 26-27) Bamsı Beyrek de yakın arkadaşı Yalancı oğlu Yaltacuk tarafından ihanete uğrar.

“Kızıl Gülüm” destanında, Bülbül’ün karşısında zengin, açgözlü, halkı sömüren İsa adlı kötü bir tip engeli vardır. İsa, Kızılgül’ü kaçırmış, Bülbül ise onun tüm zalimliklerine rağmen sevgilisi Kızılgül’ü aramaya çalışır, geçen zaman ve yaya olarak yürüdüğü yol da ona engel teşkil eder.

“Çin Tömür Batur” destanında ilk engel yedi başlı Yalmavuz tipidir. Bu konudan önce av iyesinin kutsallığına saygı gösterilmemesi sonucu cezalandırma konusu üzerinde durmak istiyoruz. Çin Tömür ava giderken kardeşi Mahtumsula’ya bir takım öğütlerde bulunur ve kendisi avdan dönene kadar uymasını ister. Çin Tömür’ün öğütleri şunlardır:

“Başınızı taramayın

Su kenarına varmayın

Köpeğinize “hoşt” demeyin

Kediye de “pist” demeyin

Ateşinizi söndürmeyin,

Dama çıkmayın,

Ateş sönerse eğer,

Dumanın çıktığı tarafa

Ateş isteyip varmayın.” (İnayet, 2004: 157)

Ancak Mahtumsula canı sıkılınca dama çıkar, saçını tarar, kediye “pist”, tavuğa “kışt” der. Kedi ateşi söndürüp tavuk külü karıştırınca Mahtumsula duman çıkan tarafa doğru gidip ateş aramaya gider. Bir eve varır ve evde yaşlı bir ninenin yanına gelip selam verir. Mahtumsula onun yedi başlı Yalmavuz olduğunu anlayınca korkar ve korkudan tüm dediklerini yapmak zorunda kalır. Yalmavuz, Mahtumsula’nın bir yanına bit bir yanına sirke koyarak eve varıncaya kadar iki tarafına saçmasını ister. Mahtumsula dediklerini yapınca Yalmavuz evi bulur. İlk önce Çin Tömür’ün evde olup olmadığı anlamak için Mahtumsula’ya sorular sorar. Çin Tömür’ün evde olmadığını öğrenen Yalmavuz, Mahtumsula’nın uzun saçından tavana asarak tabanından delik açıp kanını içer. Bu şekilde her gün bir defa gelip Mahtumsula’nın kanını içmektedir.

Burada av iyesine veya kutsallığına saygı gösterilmemesi sonucu bir cezalandırma söz konusu olabilir. Çin Tömür'ün av sırasında iken Mahtumsula'nın evde öğütlerine uymaması sonucu bir cezalandırmadır. Çünkü Mahtumsula, kardeşinin öğütlerine uymayıp av iyesine saygı göstermemiştir. Aynı zamanda mitolojik dönemin ve atlı göçebe kültürünün etkisini de devam ettirmektedirler.

Av iyesine gereken saygıyı göstermeyip cezalandırma hususunda Muharrem Kaya, Dede Korkut'tan örnekler vererek şu şekilde ifade eder:

“Salur Kazan'ın Evinin Yağmalandığı destanda, Salur Kazan içkinin verdiği sarhoşlukla çıktığı, av kültürünün gerektirdiği kutsallığa saygı gösterilmediği, av, sadece ihtiras ve güç gösterisi haline dönüştüğü için sonuç felaket olur. Salur Kazan, uzun süren avdan döndüğünde evinin, obasının yağmalandığını görür.

Duha Koca Oğlu Deli Dumrul, hem insanların canını alan Azrail'i dolayısıyla Allah'ı tanımaz hem de güvercin hâline dönüşüp uçan Azrail'i doğanıyla avlamaya kalkar. Birkaç güvercin avlar. Fakat Azrail, atın gözüne görününce at ürker, Dumrul'u yere vurur, Azrail de canını almaya gelir. Dumrul, tabiatın, evrenin üstün gücüne karşı saygısızlık yapmıştır; canı alınacaktır.

Begil Oğlu Emren boyunda da kutsallığa saygı gösterilmemesi sonucunda bir cezalandırılma söz konusudur. Bayındır Han'ın yılda bir topladığı divanda, Begil, avda yaptığı hünerlerle övülür. Salur Kazan, Begil'in ok atmadan, yayı bileğinden çıkarıp av hayvanının boynuna atarak avı yakaladığını, eğer cılızsa kulağını kertip işaret bıraktığını, semizse boğazladığını anlatır ve bu hünerin ata mı insana mı ait olduğunu sorar. Beyler insanı söyleseler de Salur Kazan, hünerin atta olduğunu iddia eder. Bunun üzerine Begil küser, karısının yanına gider. Begil, Oğuz'a asi olmak istediğini açınca, karısı, asi olanı, tanrının gölgesi olan padişahın da dolayısıyla tanrının da sevmeyeceğini söyler, gönlünü açmak için ava gitmesini önerir. Begil, avda, yüksek yerden atıyla birlikte uçar, sağ uyluğunu kırar.

Burada av kültürüne karşı Begil, bir saygısızlık yapmıştır. Şöyle ki, av alanını yöneten, insanlara bu imkânı tanıyan aslında av iyesidir. Salur Kazan, hünerin atta mı, erde mi olduğunu sorarken aslında atla birlikte avcılara yardımcı ruhları da kastetmiştir. Begil de bu doğüstü varlıklar karşısında benlik duygusuna engel olamayınca, çıktığı avda yaralanır. Üstüne üstlük düşmanın üzerine geldiğini öğrenince ailesiyle birlikte yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalır. Fakat onu, bu zor durumdan, hem sosyal hiyerarşiyi gözeten hem de kutsal alanın yüce varlığı Allah'ı anıp ondan medet uman oğlu Emren kurtarır. Karısının sözüyle ava çıkan Begil, avın kutsallığına aykırı davranmıştır, bu yüzden de cezalandırılmıştır. Zira avcılık erkek işi olarak görülür.” (Kaya, 2009:100-101)

Bundan sonraki kısım Çin Tömür'ün Yalmavuz ile olan mücadelesidir. Bu anlatıda, Yalmavuz, Mahtumsula'nın karşısına yaşlı bir nine olarak çıkar, kurnazlıkla evini öğrenir ve her gün onun kanını emer.

Çin Tömür, kardeşinin solgun yüzünü görünce ne olduğunu sorar. Mahtumsula da, herşeyi anlatır. Bunun üzerine Çin Tömür, Yalmavuz'a tuzak kurarak eve gelmesini bekler. Mahtumsula'ya da insan kokusu geliyor diye eve girmek istemezse kardeşimin çamaşırlarını yıkadım, onun kokusudur demesi için tembih eder. Yalmavuz eve geldiğinde Çin Tömür'ün evde olup olmadığını öğrenmek için Mahtumsula'ya sorular sorar.

“Vücutum çekiniyor,

Bugün evine girmeye.

Ama nefsim zil çalıyor,

Yol vermedi dönmeye.

Çıkadurur evinden,

İnsan kokusu,

Yalan söyleyip kandırırsan,

Vardır sana sorgusu.” (İnayet, 2004: 159) diye korkutunca Mahtumsula da şu şekilde cevap verir:

“Kardeşim ava gitti,

Çamaşırlarını bırakmıştı.

Demince onları yıkamıştım,

Odur insan kokusu.

İnanmazsan göz gezdir,

Eve girip kendin bak.

Olmaz mıydı askıda,

Misran kılıcı asılı.

Durmaz mıydı ağılda,

Boz atı da bağlı.

Av köpeği yok işte bak,

Kapısı da geniş, açık.

Girsene evime,

İnan benim sözüme.” (İnayet, 2004: 159-160)

Yalmavuz, Çin Tömür’ün evde olmadığına inanıp Mahtumsula’nın kanını içmek üzere iken Çin Tömür saklandığı yerden çıkıp Yalmavuz ile savaşmaya başlar. Bu savaş sonrasında Çin Tömür, Yalmavuz’un yedi başını da kesip galip gelir.

İkinci bir engel ise Çin Tömür açısından; kardeşinin kaçırılması, kardeşini aramak için çıktığı yolda karşılaştığı engeller, Mahtumsula açısından; Moğol askerlerine karşı tek başına karşı koyması ve zorla evlendirilmek istenmesidir.

Çin Tömür günlerden bir gün yine ava gideceği bir vakit Mahtumsula’ya “dışarı çıkma, nehir boyunda oturup saçını tarama “ diye öğüt verir. Ancak Mahtumsula yine öğütlerine uymayıp nehir boyuna gidip saçlarını tarar. Saçının birkaçı akıp Sancu padişahı (Moğol padişahlığı)nın sarayındaki havuza gelir. Bu sırada Sancu padişahının oğlu Ozmuh havuz kenarında elini yüzünü yıkarken saç telleri eline dolaşır ve bu saçın uzun ve güzelliğine hayran olur. Daha sonra görmeden âşık olduğu bu saçın Mahtumsula’ya ait olduğunu öğrenip Çin Tömür’e kardeşini vermesini yahut vermezse savaş açıp alacağını söylemesi için elçi gönderir. Çin Tömür kardeşini vermez ve bunun üzerine Ozmuh askerlerini toplayıp Çin Tömür’ün memleketine doğru yol alır. O geldiğinde Çin Tömür avdadır ve av kuşunu kardeşine bırakıp başına bir felaket gelirse serbest bırakmasını söylemiştir. Mahtumsula askerlerin geldiğini görünce kuşu serbest bırakır, kendisi askerlerin önüne çıkıp savaşmaya başlar.

Mahtumsula, burada hem alp tipini hem de iyi bir kardeşi temsil eder. Bu özellikleri ile Mahtumsula’nın kuvvet ve cesareti yüceltilip Uygur toplumunun erkeğin arkasında kalmayan kadın tipi yansıtılmıştır.

Mahtumsula, savaştığı sırada Çin Tömür gelir, misran kılıcı alıp binlerce askerle savaşır ve sonunda canlarını kurtarmak için kaçarlar. Ozmuh kaçan askerleri geri çevirip tekrar savaşmaya gönderir. Ozmuh’un askerleri yenilmek üzere iken Sancu kuvvetlerinin yardıma gelmesi üzerine Ozmuh fırsattan yararlanarak Mahtumsula’yı kaçıtır. Yedi gün yedi gece süren savaşın sonunda Çin Tömür hepsini

öldürür ancak kardeşini göremeyince atına binip Mahtumsula'yı aramak için çöllere düşer.

Burada değineceğimiz bir diğer husus da Çin Tömür'ün kardeşini aradığı sırada dinlenmek için durduğu yerde kırk gün kırk gece uykuya dalmasıdır. İslamiyet'in kabulü ile destanlarda da kendisi gösteren bu unsur Çin Tömür ile hem atlı göçebe kültürün hem İslami unsurların sentezini göstermektedir. Kırk sayısı hem Şamanizm ile hem de İslamiyet ile ilgilidir.

Salur Kazan Esir Olup Oğlu Uruz'un Çıkardığı Destan'da da bu motif yedi gün uyuma şeklinde karşımıza çıkar. Kazan Bey'in uyuyalım demesi üzerine Oğuz beyleri de uyur. Uyuma süreleri yedi gündür. Hatta bunun için küçücük ölüm derler.

Hatta Dede Korkut'ta "insanın başına ne gelirse çok uyumaktan gelir"(Ergin, 2012:135) ifadesi de geçer.

Çin Tömür de, uykuya daldığı sırada ala kuyruklu boz atı otlaya otlaya başka bir yurdun kulunlarına katılmıştır. Çin Tömür uyandığında atını aramaya başlar. Rastladığı kulun sürülerine atını sorar ve nihayetinde bulur. Atının konuşması durumundan daha önce bahsettiğimiz için burada tekrar bahsetmeyeceğiz. Mahtumsula ise evlenmiş ve iki oğlu olmuştur ancak hala kardeş hasreti çekmektedir. Mahtumsula kendisini engel olan her şeyi aşmak ve kardeşine kavuşmak istemektedir.

Bu yüzden Mahtumsula kaçma planları yapmaktadır. Nehir kenarına gitmek için izin alan Mahtumsula, cariye ve muhafızların sarhoşluğundan yararlanarak nehrin karşısına geçer. Muhafız ve cariyeler durumu fark edince Mahtumsula'ya geri dönmesi için yalvarırlar. Mahtumsula da, iki oğlunu getirirlerse döneceğini söyler. muhafızlar iki oğlunu da getirdiklerinde Mahtumsula onlara oğullarını nehre atmalarını ister. Muhafızlar iki oğlanı da nehre attıklarında Mahtumsula, düşman elinde soyunu bırakmadığını söyleyip evlat acısı yüreğini yaksa da kaçır.

Köle olarak yaşamaya razı olmayan ve kardeşi için evlatlarından vazgeçen Mahtumsula, burada iyi bir kardeş tipini ortaya koyar. Aynı zamanda düşmanın kanından bir nesli istememesi onun iffetine ve namusuna nasıl önem verdiğini gösterir.

Buna benzer bir örneğe de Salur Kazan'ın Evinin Yağmalandığı Destan'da rastlarız. Kâfirler, Salur Kazan'ın evini basıp oğlunu, annesini ve eşini tutsak ederler.

Salur Kazan'dan intikam almak için eşinin kadeh sundurmasını isterler. Burla Hatun bunları duyunca kırk ince belli kızın arasına girip kendisini sorduklarında hepsinin birden cevap vermesini ister. Kırk ince belli kızın arasından Burla Hatun'un hangisi olduğunu anlamak için kâfirler Uruz'un etinden bir parça et koparıp yemeleri için kadınların önüne koymaya karar verirler. Böyle Burla Hatun oğlunun etinden yemeyeceği için onu bulmayı amaçlarlar. Burla Hatun'dan hiç düşünmeden evladını kurtarması beklenirken çelişki içinde kalıp oğluna danışır:

“Kâfirler ters konuşmuşlar: Kazan oğlu Uruz'u hapisten çıkarın, boğazından urgan ile asın, iki küreğinden çengele takın, kıyma kıyma ak etinden çekin, kara kavurma edip kırk bey kızına iletin, kim ki yedi o değil, kim ki yemedi o Kazan'ın hatunudur, çekin döşeğimize getirelim, kadeh sunduralım demişler. Senin etinden yiyeyim mi, yoksa pis dinli kâfirin döşeğine gireyim mi, baban Kazan'ın namusunu lekeleteyim mi” *der.*

Uruz *der*: “Ağzın kurusun ana, dillin çürüsün ana, ana hakkı Tanrı hakkı olmamış olsaydı kalkarak yerimden doğrulaydım, yakan ile boğazından tutaydım, Kaba ökçem altına ataydım, ak yüzünü kara yere tepeydım ağzın ile burnundan kan fişkırtaydım, can tatlılığını sana göstereydim, bu nasıl sözdür, sakın kadın ana benim üzerime gelmeyesin, benim için ağlamayasın, bırak beni kadın ana çengele vursunlar, bırak etimden çeksinler kara kavurma etsinler kırk bey kızının önüne iletinler, onlar bir yediğinde sen iki ye, seni kâfirler bilmesinler duymasınlar, ta ki pis dinli kâfirin döşeğine varmayasın, kadehini sunmayasın, babam Kazan'ın namusunu lekelemeyesin, sakın” *der.* (Ergin, 2012: 48) Uruz da Burla Hatun da namusunu helal gelmektense ölmeyi yeğlemektedirler.

“Garip ile Senem” destanında, ilk engel sevgililerin evlenmelerine karşı çıkan ebeveynlerdir. Bu süreçten önce Şah Senem'in ergenlik çağına geldiği için okuldan alınması Garip ile görüşmesine engel olmuştur. Daha sonra Şah Abbashan, Hasan vezir ile imzaladığı ahitname gereği Şah Senem ve Garip'i evlendirmesi gerekirken hatunun Sultan Ayım'in sözlerine uyararak evlendirmekten vazgeçer ve onları ayırmak için Garip ve ailesini sürgüne gönderir.

Garip kırk günlük bir yol sürecinden sonra Bağdat'a ulaşır. Burada falcı bir nine karşılaşır falcı ninenin geri dönmesini, kendisini gizleyip çiçekçi nineye evlat olursa Şah Senem'i görebileceğini eğer geç kalırsa hasrette kalacağını söylemesi

üzerine Garip annesi ve kardeşi ile vedalaşarak tekrar Diyarıbekri'ne doğru yol alır. Üç gün üç gece yol yürüdükten sonra bir pınar başında susuzluğunu giderir ve daha sonra yedi gün yedi gece yol yürüyüp çöle gelir. Çölde kırk haramiler ile karşılaşır. Kırk haramiler ilk önce cebinde bir şey var mı diye kontrol ederler ancak bulamayınca öldürmek isterler. İçlerinden aksakallı bir ihtiyarın öldürmek yerine köle pazarına götürüp satma teklifini kabul ederler ve Halep Şirvan'a götürürler.

Bu sırada Şah Senem de ayrılık acısından gün geçtikçe durumu kötüleşir. Babası kızının bu durumuna üzülüp ona bir has bahçe yaptırır ve has bahçenin hizmetine bakmak için kırk köle satın alınmasını ister. Zaptiyeler Halep Şirvan'a gelip köle satın alırlar ve bu köleler içinde Garip de vardır. Dadı Ana getirilen köleleri görünce Garip'in diğerlerinden farklı görür, evladı olmasını ister. Kendisini Gülmet olarak tanıtan Garip Dadı Ana'nın evlatlığı olur. Dadı Ana'nın Şah Senem için çiçek derlediği bir gün Garip merak edip sorar ve Şah Senem'in aşk derdiyle hasta olduğunu, çiçekleri de onun için derlediğini öğrenince kendisi de çiçek derleyip arasına da sergüzeştlerini anlatan mektubu koyup Dadı Ana'dan götürmesini ister. Şah Senem mektubu okur, Garip'in geldiğini anlar ve babasından has bahçeye çıkmak için izin alıp Garip ile tekrar bir araya gelir.

Bundan sonraki engelleri Şah Senem'in cariyelerinden Süçük adlı bir kızın Garip'e âşık olduğunu itiraf etmesi ancak Garip'ten aşkına karşılık bulamayınca intikam duygusuyla padişaha Garip'in burada olduğunu, Şah Senem ile has bahçede eğlendiğine dair şikâyetle bulunmasıdır. Bunun üzerine padişah, Abdullah Şatır'ın yanına binlerce cellat verip Garip'i yakalamalarını emreder. Bu sırada Garip tüm olup biteni Şah Senem'e anlatmış, Şah Senem de Dadı Ana'ya hallerinin ne olacağı konusunda kuraya baktırınca Abdullah Şatır'ın binlerce cellat ile geldiğini öğrenir ve Garip'i korumak için bir sandığın içine saklar. Abdullah Şatır gelip Garip'i bulamayınca padişah falcılarından Garip'in bir sandıkta saklandığını öğrenip cellatlarını tekrar gönderir ancak yine bulamayınca has bahçeye gözcü koyar.

Bu engelden sonra diğer bir engelleri de kaçış ve buna bağlı olarak yolda karşılaşılan engellerdir. Garip ile Senem has bahçede gezerken Abdullah Şatır onları görüp cellatlarından yakalamalarını ister. Şah Senem'in yedi külçe altın teklifi karşısında alakasız kalamayan Abdullah Şatır padişaha Garip'in olmadığını söyler. Şah Senem has bahçede yine takipçilerin olduğunu anlayınca Garip'le kaçmaya karar verirler. Bu kaçışla beraber yolda uçsuz bucaksız çölleri aşmak zorunda kalırlar ve

sıcaktan atları da ölünce Garip, Şah Senem’i bazen sırtında bazen elinden tutarak yol yürürler.

“Tahir ile Zühre” destanında ilk engel okuma odalarının ayrılması ve buna bağlı olarak birbirlerini görmelerinin zorlaşmasıdır. Müderrisin padişaha eğitimde ilerleme sağlayamadıkları için okuma odalarını ayırma teklifinde bulununca padişah kabul eder ve bu şekilde kırk gün ayrı odalarda birbirlerini görmeden ders alırlar.

İkinci engel ise sevgilinin bir başkasıyla evlendirilmek istenmesidir. Karahan’ın ülkesine başka ülkeden düşman gelince kim düşmanı püskürtürse kızını ona vereceği vaadinde bulunur. Düşmanı püskürten Kara Batur olunca padişah kızını vermek zorunda kalır. Tahir ile Zühre’nin has bahçede eğlendiğini gören bir dellale Kara Batur’a, Kara Batur da padişaha söylemesi üzerine padişah Tahir’i yakalatıp tam öldürmek üzere iken Zühre’nin öldürmek yerine bir sandığa koyup nehre bırakma teklifini kabul ederek bir sandık yaptırtıp Rum Nehri’ne bıraktırır. Bu durumda sevgililerin kavuşmasına bir de ayrılık engeli eklenmiştir.

Aka aka Rum nehrinin Dokuz Taram limanına gelen sandıktan ses duyan kervancılar, Tahir’in selamını not ederek Karahan şehrine geldiklerinde Zühre’nin Dilaram adlı cariyesinin suibriğine sıkıştırırlar. Dilaram, Zühre’nin yanına varıp suibriğini verir ve su akmayınca Zühre ibriği sallar Tahir’in mektubu düşer.

Bunun üzerine Zühre, kervancıların ticaretleri bittiğinde gideceklerini öğrenince Tahir’den yine haber almak için kervancıların daha çabuk ticaret yapmalarını sağlamak amacıyla tüm dükkânları kapattırıp, karşı gelene kellesinin kesileceği parasının yağmalanacağı fermanını verir. Kervancılar kısa sürede ticaretlerini bitirip vedalaşmak için Zühre’nin yanına geldiklerinde Zühre onlardan yine Tahir’den haber getirmelerini isteyip Şah Behram’ı da yanlarında gönderir.

Üç gün yol yürüdüktan sonra kervancılar niyeti bozarak Şah Behram’ı soyarlar, yanındaki kıymetli eşyaları alırlar ancak içlerinden bir büyüklüğü Zühre’nin yaptıkların karşılık böyle davranılmaması gerektiğini belirterek eşyalarını iade ettirir.

Tahir tarafında ise; Rum şahının üç kızının sandığa rastlayıp hangisi onu çıkarırsa sandığın sahibi olacağı anlaşması yapılır ve sandığı en küçük kız Sultan Büvice’nin çıkarıp babasının da sandığı Sultan Büvice’ye vermesi durumu vardır. Sandıktan çıkarılan Tahir, ilk önce yedi başlı Yalmavuz zannedilip korkulur ancak Tahir kendisini ifade ettikten sonra şahlara has giydirilip ağırlanıp eski haline

getirilir. Tahir için de başka biriyle evlendirilmesi engeli vardır. Tahir'in, Sultan Büvice ile evlenmesine karar kılındıktan sonra gerçekten şehzade olup olmadığını anlamak için üç defa sınanır. İlki; evin bir tarafına aş, ekmek diğer tarafına silah koyulup, ikincisi; padişahın bindiği atların içine bırakarak onu seçmesi, üçüncüsü ise, doğanı kuşların içine bırakıp şehzade ise doğanı alıp çıkar şeklindedir. Tahir üç sınamadan da geçer, Sultan Büvice ile evlendirilir ancak hiçbir zaman ona yaklaşmaz. Durumu öğrenen padişah onun gönlünü canlandırmak eğlenceler düzenleyip ava çıkarsa da gözü yine Büvice'ye düşmez. Bu sırada Şah Behram gelip Tahir'i bulur, Zühre'nin mektubunu verir. Nihayetinde durumu öğrenen padişah Tahir'i atlandırıp yolcu eder. Tahir ve Şah Behram birçok menzilleri aşip Karahan ülkesine gelip Zühre ile buluşur. Ancak engelleri yine bitmeyip yine bir dellale onları görünce Kara Batur'a Kara Batur da has bahçeye gidip Tahir'in Zühre'yi dokuz kez öptüğünü görünce padişaha söyler. Padişah da söylenenlerin doğruluğunu teyit edince Tahir'i yakalattırır.

“Senuber” destanında ilk engel Hurşid Şah'ın üç yüz yıllık mesafede olduğu için Senuber'in Gülperizat'ı aramasına karşı çıkmasıdır. Senuber'in durumu gün geçtikçe kötüleşince başta Ziver yiğit olmak üzere beş yüz yiğit yanına vererek yola çıkmasına izin verir ve bundan sonraki engeli de yol süreci ile birlikte yolda karşılaşılan güçlükler oluşturur.

Senuber ve yiğitleri bir süre yol yürüdükten sonra Derya-yı Umman nehrine gelir, bir gemi yapıp nehirde birkaç gün yolculuk ettikten sonra gemi taşta takılıp kalınca üç ay kadar orada kalmak zorunda kalırlar. Daha sonra bir kasırga çıkıp tüm gemileri parça parça eder, beş yüz yiğidin hepsi nehirde boğulur sadece bir tahta parçasının üzerine çıkan Senuber ve Ziver yiğit sağ kalırlar. Bir fırtınayla nehrin sahiline çıkan Senuber ve Ziver yiğit birkaç gün yol yürüdükten sonra Ziver yiğit hastalanır, durumu gün geçtikçe kötüleşir ve sonunda hakka canını teslim eder.

Senuber yoluna yalnız devam etmek zorunda kalır. Bu durumu Axel Olric'in ortaya koyduğu epik kurallardan “Dikkati Baş Kahraman Üzerinde Toplama” (Çobanoğlu, 2015:137) kuralını hatırlatır. Kahraman sahnede yalnız olmalı ki onun yiğitliği ve cesurluğu daha net görülebilsin. Kurgular kahraman üzerine kurulduğu için dikkat de onun üzerine çekilir. Çünkü kahraman, tek başına mücadele ettiği oranda yücelir.

Dağları aşıp nehirleri geçip güzel bir bağa gelir. Karanlık düşerken ağzında her yeri aydınlatan bir gevherle nehirden çıkan su sığırını gören Senuber korkar ve burasının tehlikeli bir yer olduğunu düşünüp gevheri üstünü kapatıp her yeri tekrar karanlık yapınca yine yola koyulur.

Senuber çöllere düşer, çöllerde cefalar çekip yürürken yine bir has bahçeye gelir. Bu has bahçe cadı bir nineye ait olup Senuber'i bir avuç toprağa efsun okuyarak geyik haline dönüştürüp daha sonra konuşamaz hale getirir. Senuber bundan sonra yoluna geyik olarak devam eder. Çölleri geçip birkaç gün yol yürüdükten sonra yine bir has bahçeye gelir. Bu has bahçede Mihri Engiz adlı iyi niyetli bir cadıya ait olup Senuber'i eski haline getirir ve ikisi birlikte Senuber'i geyik haline getiren cadıyı bulup öldürürler.

Mihri Engiz Senuber'e gönlünü kaptırmış ancak Senuber Gülperizat'ı hatırlayarak yola çıkması gerektiğini belirterek Mihri Engiz vedalaşıp tekrar yola koyulur.

Yine bir yol sürecinden sonra Senuber bir göle gelir ve bu göl zenci padişahının kızının yeridir. Zenci padişahının kızı Senuber'i görünce âşık olur ancak Senuber'den karşılık göremeyince onun el ve ayaklarını bağlatıp öldürtmek üzere iken kızın sütanesi Senuber'i kurtarıp bir kafesin içine koyup ağaca asar. Birkaç gün kafeste kalan Senuber zencilerin şarap içip sarhoş oldukları bir sırada fırsattan yararlanarak kafesi kırıp kaçar.

Birkaç günlük yol sürecinden sonra Senuber ormanlık bir alana gelir ve burada tesadüfen karşılaştığı adamların yardım isteklerine ilgisiz kalamayıp yardım edeceği sırada arkadan bir adam boynuna sarılır. Onlar rudipa olup orman onları mekânı imiş. Senuber, şimdi de mitolojik kaynaklı yaratık olan rudipalara esir olur. Hz. Hızır yardımıyla rudipalardan kurtulan Senuber, birkaç yol yürüyüp Derya-yı Umman kenarına gelir ve bir sal yapıp nehre girer. Birkaç gün nehirde yüzdükten sonra sal gevşeyince nehirden çıkamaz. Bu sırada Anka Kuşu gelir ve Senuber'i alıp Şehr-i Şebistan'a getirir. Birkaç günlük yol sürecinden sonra bir has bahçeye gelir ve Gülperizat'ı bulur.

“Kamerşah ve Şemsi Canan” destanında da ilk engeli Şah Hüseyin'in oğlunun sevgilisini aramasına izin vermemesi oluşturur. Şah Hüseyin Kamerşah'a

çeşitli çözümler sunsa da kabul ettiremez ve sonunda oğlunun isteğini kabul etmek zorunda kalıp izin verir.

Bundan sonraki engelini de yine yol süreci ve yolda karşılaşılan güçlükler oluşturur. Kamerşah kırk gün kırk gece yol yürür çöle ulaşır. Daha sonra üç yıl durmadan yine yol yürür, ayakları yara olur. Hiçbir insanoğluna rastlamayan Senuber hangi yöne gideceğini şaşırıp Allah'a tevekkül ettikten sonra doksan dokuz gün daha yol yürüdüktan sonra bir çöle ulaşır. Kumluk içinde yedi gün yedi gece daha yol yürür. Şiddetli bir fırtına ile kuma batan Kamerşah feryat içinde gözü uykuya dalar. Uyandığında yanı başında bir kundura su ile dokuz ekmeği görür, yiyip içip güç kuvvet bulunca kum içinden çıkar.

On dört gün on dört gece yol yürüyüp taşlık bir alana gelir. Su bulmak için kazıdığı yerde bir ceset bulur. Cesedin yüzünü gözünü açık bırakıp tüm vücudunu gömdükten sonra yoluna devam eder.

Kırk gün kırk gece yol yürüdüktan sonra yine bir çöle ulaşır ve burada gördüğü bir tarla kuşunun uçtuğu yönü takip ederek üç yıl daha yol yürür. Yolda Hızır ile karşılaşır duasını alır ve ırmak kenarında otururken su almaya gelen bir kadının yardımıyla Salmas Dede'nin kapısına kadar gelir. Salmas Dede'nin yardımıyla da Şemsi Canan ile buluşur.

Şemsi Canan'ı bulmuştur ancak engelleri bitmemiştir. Kamerşah, Salmas Dede'yi Şemsi Canan'ı istemek için elçi olarak gönderdiğinde padişah Salmas Dede'yi öldürtmek ister. Vezirinin isteği üzerine Salmas Dede'nin canını bağışlayan padişah, Kamerşah'ı bu işten vazgeçirmek için ağır bir başlık parası ister.

Kamerşah, bu başlık için öyle güzel bir has bahçe hazırlar ki görenler hayran kalır. Padişah da bu durumu görünce kızını bu işten vazgeçirmeye çalışır ancak kızı da vazgeçmeyince tek çare olarak Kamerşah'ı ortadan kaldırmak ister. Padişah atına binip yola koyulduğunda atı sürçüp Şaperkut yere düşer, gözü görmez, dili konuşmaz olur.

“Hurilika-Hemracan” destanında ilk engeli Hemreca'nın kardeşlerinin kıskançlıkları teşkil etmektedir. Babalarının rüyasında âşık olduğu bülbülü aramak için yola koyuldukları sırada kardeşleri Hemreca'ya haber vermeyip gizlice yola çıkarlar.

Hemrecan üç yol ağzında kardeşlerine yetiştiğinde kardeşleri bu sefer de onu gidişi olan dönüşü olmayan yola gönderirler. Hemrecan'ın bundan sonra diğer destanlarda da olduğu gibi uzun bir yol süreci ve yolda karşısına çıkan engelleri vardır.

Hemrecan, çöllerde uzun uzun yürüyüp kum tepelerini aşar, Hızır ile karşılaşır tavsiyelerini dinler. On beş günlük bir yol sürecinden sonra bir pınara gelir. Susuzluğunu gidermek maksadıyla pınara eğildiğinde Hızır'ın söyledikleri aklına gelip etrafına baktığında karga, kuzgun, pars leşlerini görünce pınarın zehirli olduğunu anlar ve su içmeden yoluna devam eder. Uçsuz bucaksız çöllerde yürürken heybetli bir kubbeye gelir. Burada görüp âşık olduğu Hurilika peri tarafından Hemrecan için artık imtihanlar başlayacaktır.

Hurilika, Hemrecan'ı üç kez imtihan eder. Birinci imtihanı olarak göz ulaşmaz kum tepelerini çıkarır. İkinci olarak, kasırga ile gözüne kum doldurtur. Hemrecan, bu iki imtihanı geçip üçüncü imtihanda da, Hurilika'ya olan aşkını beyan edince imtihanları geçer. Hurilika, insanoğluna güven olmaz son bir kez daha denemek ister ve kırk bir hursinden istediğini seçip alabileceğini söyler. Hemrecan ise, gönlünün sadece onda olduğunu söyleyince bunu da geçer.

Sevgili için imtihanı Kanglı Koca Oğlu Kan Turalı Destanı'nda da görürüz. Kan Turalı da Selcen Hatun ile evlenebilmek için üç kez sınanır. Sınanma şekli, üç canavarı öldürmesidir.

Bundan sonraki engel Hemrecan'ın bülbülü bulma çabalarıdır. Hurilika, bülbülün Hurizefran'ın bağında altın kafeste olduğunu ve isterse kendisinin getirebileceğini söylemesi üzerine Hemrecan, kendi gayretiyle almak istediğini belirtir. Hurilika, en yetenekli devî Kaknus Dev'i yanına vererek Hemrecan'ı Bağısıemen'e gönderir. Hemrecan Bağısıemen'e geldiğinde bülbülü bulup götürürken nasıl bir özelliği var diye merak edip kafesi açar ve bülbülün güzel sesini duyunca bayılır. Bülbülün olmadığını fark eden Hurizefran ümmetleri Hurizefran'a haber verirler ve o da bülbülü bulmaları için emir verir. Hurizefran'ın yetenekli devî Haşret Dev bülbülü ve Hemrecan'ı bulup bildirmesi üzerine Hurizefran bülbülü çalan insanoğlunu yedi kat gökyüzünden yere atmasını emreder. Haşret Dev Hemrecan'ı alıp gökyüzüne yükselirken Kaknus Dev de onları takip edip gökyüzüne

yükselir. Haşret Dev ile Kaknus Dev dövüşürken Hemracan Haşret Dev'in elinden çıkıp yere yuvarlanmaya başlar.

Hurilika ise Hemracan'dan haber almak için falcıları çağırıp onlardan Hemracan'ın gökten yere yuvarlandığını öğrenince kartal kılığına girip göğe uçar ve Hemracan'ı yakalayıp tehlikeden kurtarır. Hemracan'ın bayılmış olduğunu görünce çeşitli ilaçlar kullanır ancak hiçbiri şifa vermeyince sihirli örtüsünü örtüp beklemeye başlar. Kuh-ı Kaf'tan esen rüzgârla uyanan Hemracan, Hurilika'dan tüm olanları öğrenir. Bu esnada Kaknus Dev ile Haşret Dev hala dövüş halindedirler. Hurilika, bülbülü elde etmenin kolay olmayacağını anlayınca bir tel saçını yakar ve Arambağ'da tüm dev periler hazır olur. O sırada Hurizefran da binlerce devi ile gelir. Hurilika, Hurizefran ile kendisi yenilirse tüm ulusuyla ona tabi olacağı eğer yenersse bülbülü kendi eliyle teslim edeceği şeklinde bir anlaşma yapar.

Yedi gün yedi gece süren savaşta Hurilika galip gelir. Hurizefran sonunda pes ederek tüm ulusunu uğruna katlettiği insanoğlunu merak edip görmek ister. Hurizefran Heracan'ı görür görmez âşık olur ve Hurilika'dan Hemracan'ı isteyip karşılığında canını bile vermeye razı olur ancak Hemracan Hurizefran'ı istemez. Hurilika Hurizefran'a laf dinletemediği için çok macera yaşanır ve sonunda Hurilika şeriattan bir yol bulmasını söyler. Hurizefran davet verip kadıyı da çağırır. Kadı, Hurizefran'a şeriatta iki kız kardeş bir erkek nikâhına caiz değildir der fakat eğer şartını kabul ederse bir yol bulacağını söyler. Hurizefran bu yolda her şartı kabul etmeye hazırdır. Kadı bir heybe gümüş vermenin dışında doyuncaya kadar öptürmesini ister. Hurizefran çaresiz iki yanağından otuz kez öptürürken Hurilika da görür.

Hurizefran nikâha yol buldum diyerek kadıyı getirirken kadı Hurilika'dan korkup ağzını bile açamaz. Çünkü eğer nikâh caiz derse Hurilika onu rüşvet alıp şeriat yolunu bozdun diyerek cezalandıracaktır. Nikâh caiz değil derse Hurizefran'a verdiği söze ihanet etmiş olup daha kötü güne kalacaktır. Düşünüp düşünüp sonunda farkında olmadan nikâha yol yok diye baş sallar. Hurizefran aklını kaçırmış bir halde kılıcıyla kadıyı kovalarken Hurilika kadıyı öldürmesine izin vermez. Bu acıya dayanamayan Hurizefran dünyaya gözlerini kapar.

Bu engeli de aştıktan sonra Hemracan bülbülü babasına götürmek için Hurilika'dan izin isteyip yola koyulur. Hurilika başının derde girmesi durumunda bir

tel saçını verip yakmasını ister ve Kaknus Dev'i de yurduna götürmesi için görevlendirir.

Birkaç saat içinde kardeşleri ile ayrıldığı üç yol ağzına gelen Hemracan Kaknus Dev'i geri gönderip kardeşlerini aramaya gider. Kardeşlerini bulduğunda tüm paralarını eğlenceye harcadıkları için parasız kalmış bir vaziyette ve geçinmek için bir lokantada birinin ateş yaktığını diğerini bulaşık yıkarken bulur. Hemracan, kardeşlerine kendini tanıttıktan sonra lokantaya olan borçlarını da ödeyip tekrar kardeşleri ile yola koyulur. Üç yol ağzına geldiklerinde dinlenmeye karar verirler. Kardeşleri bülbülü Hemracan bulduğu için babalarına bakacak yüzleri ve söyleyecek sözleri olmadığından Hemracan'ı ortadan kaldırmayı düşünürler. Bu sebeple Hemracan'ın iki gözünü oyup bir kuyuya attıktan sonra yollarına devam ederler.

Hemracan'ı yapılan bu durum Hz. Yusuf kıssasını hatırlatır. Hz. Yusuf'un kardeşleri de onu kıskandığından kuyuya atıp kaderine terk ederler.

Babalarına bülbülü götürürler. Babası Hemracan'ı sorunca kardeşleri Hemracan'dan haber alamadıklarını söylerler. Babası oğluna feryat ederken bülbül dile gelip iki kardeşin Hemracan'a yaptıklarını anlatır. Annesi, babası ve kız kardeşi Hemracan'ın atıldığı kuyuya gelirler. Kız kardeşi Gülcemile urgan gibi saçıyla Hemracan'ı kuyudan çıkarır. Hemracan kuyudan çıkınca Hurilika'nın saç teli aklına gelir ve yakar. Hemen Hurilika birkaç perisi ile gelir. Bülbülün karnından Hemracan'ın gözünü çıkarıp dua ederek gözlerinin açılmasını sağlar.

“Boz Körpeş-Kara Köz Ayım” destanında ilk engel; Bayağıl'ın hanımı Fatma'dır. Bu kadın cırtlak sesle konuştuğu için mahalledekiler onun adını söylemeden “Cırtlak sesli kadın” diyorlarmış. Bu kadın, toplumda sevilmeyen, ağgözlü, mekkâre bir tip olarak betimlenir. Dede Korkut'ta da belirtildiği üzere kocasından memnun olmayan, gözü başkalarına düşen kadın tipidir.

Fatma, Boz Körpeş'i Bayağıl çağırıyormuş gibi evine çağırır. Boz Körpeş eve geldiğinde Fatma sofrayı mezelerle donatmış ve Boz Körpeş'e iltifat etmeye başlar. Daha sonra Boz Körpeş'e yaklaşıp onda gönlü olduğunu açıklar ancak Boz Körpeş bu hareketinden dolayı iğrenip Karaköz'ü sevdiğini ve onunla evleneceğini söylemesi üzerine Fatma sinirlenip intikam almak ister. Daha sonra Boz Körpeş'e iftiralar atarak kayınbabası Suyağıl ve eşi Bayağıl'ı ona karşı kıskırtır.

“Suyağıl ve Bayağıl”, Boz Körpeş’i cezalandırmak için planlar yaparlar. İlk önce güreş tutturup güreş sırasında işini bitirme fikrini öne sürerler. Buna bağlı olarak güreş düzenleyip Suyağıl seçtiği yiğitleri ile Boz Körpeş’i güreş tutturur ancak Boz Körpeş o kadar kuvvetlidir ki onu yenemezler. Bayağıl, bu kadar kişi ile güreş tutup yorulduğunu düşünerek Boz Körpeş’in karşısına kendisi çıkar. Boz Körpeş, Karaköz’ü göz önüne alarak karşılık vermez istemez ancak Bayağıl üst üste saldırınca karşılık vermek zorunda kalır ve Bayağıl’ı mağlup eder. Aradan birkaç gün geçtikten sonra Suyağıl ve Bayağıl yeni bir hile bulurlar.

Kahraman güç-kuvvetle alt edilemeyince entrika veya hile ile ele geçirilmek istenir. Sonuç bölümünde de göreceğimiz üzere kahramanın hile ile öldürülmesi tekrar dirileceğinin habercisidir.

Bayağıl, Boz Körpeş’i ava davet ederek orada ortadan kaldırmak ister. Boz Körpeş ile beraber ava giden Bayağıl bir yerde saklanarak onun arkasından kasığına zehirli bir ok atar. Boz Körpeş ok atanın Bayağıl olduğunu fark edince yine Karaköz için onu affeder. Yoluna devam ederken atı onu uyarsa da dikkate almaz, bir kaç saat sonra ok etkisini gösterir ve Boz Körpeş halsiz düşer. Boz Körpeş atından kendisini vitreğe götürmesini ister. Vitrek diye adlandırılan bu ağaç Abdal ve Yenisu arasında olup bu yerden iki tarafı da görmek mümkünmüş.

Diğer bir engel de Boz Körpeş vitrek ağacına geldiğinde vefalı atı ona panzehir bulmaya gider ve Boz Körpeş de turgayı ile Karaköz Ayım’a haber gönderir. Turgay mektubu getirdiğinde cırtlak sesli kadın onu yakalayıp mektubu da Bayağıl’a verir. Bayağıl türlü işkencelerle Boz Körpeş’in yerini öğrendikten sonra mektubu da alıp babasına söyler ve babası ile beraber tek çare olarak Boz Körpeş’i ortadan kaldırma fikrine varırlar.

Baba-oğul tekrar vitrek ağacına geldiklerinde Boz Körpeş’i yarı canlı halde görünce onun vücudunu parçalara ayırıp öldürürler.

“Şah Adilhan” destanında ilk engeli yedi kalenderin Yemen şehrine gelip Adilhan’ın cömertliğinden yararlanarak kırk günlüğüne padişahlığını istemelerinden sonra oluşur. Kırk gün sonra sözünde durmayan yedi kalender vezirlerin de desteği ile Adilhan ve ailesini idam ettirmek isteyince Adilhan ve ailesi yurtlarını terk etmek zorunda kalırlar. Kötü vezir tipine Manas destanında da rastlarız. Mengdi-Bay hırsız,

hilekâr, daima kötülük düşünen bir tiptir. Manas ile kırk yiğidin arasını açma planları yapan ve yine Manas'ın zehirlenip ölmesine sebep olan odur.

Burada değineceğimiz bir nokta da Adilhan'ın eşidir. Melike Gülçehre, kahramanın zor durumlarında teselli veren, yalnız bırakmayan ideal eş tipidir. Yurdu terk ettikleri sırada eşinin sitemle beraber tessellisi destanda şu şekilde işlenmiştir:

“Ey padişah-ı âlem, gönlünüzü üzmeysin, kalenderlerin âdeti böyledir. Onlar kapıya geldiklerinde bir ekmek verseydiniz yeterdi. Akıllı adam onlara fazla acımaz. Bunların hepsi sizin iyi niyetinizden oldu. Artık iş işten geçti. Sonraki pişmanlık kendine düşman derler. Kısmet böylemiş” (İnayet, 2013: 89-90) der ve şu şiiri okur:

“Kader öyle ters geldi,

Hiç fayda yok pişmanlıktan.

Bülbülün sevdiği gül döküldü,

Hiç fayda yok pişmanlıktan.

Acıdık ilk başta,

Aziz başımız çarptı taşa.

Kara gözler doldu yaşla,

Hiç fayda yok pişmanlıktan.

Devredip sultanlığı,

Etmışiz çok cahillik.

Şimdi viran etti bizi,

Hiç fayda yok pişmanlıktan.

Naehliler etti cefa,

Çiçek gibi yüze konu toz.

Sövmeyelim saymalım,

Hiç fayda yok pişmanlıktan.

Kısmet getirdi bize horluk,

Kalenderler etti nankörlük.

Başımıza geldi zorluk,

Hiç fayda yok pişmanlıktan.” (İnayet, 2013: 90)

Bundan sonraki engelleri onların uzun yol süreçleri ve yolda karşılaşılan güçlükler oluşturur.

Şah Adilhan, melikesi ve iki oğluyla uzun yol yürüdükten sonra bir dağın yanına gelip konaklarlar. Gece yarısı uyumak üzere iken on atlı eşkıyanın geldiğini gören Şah Adilhan eşi ve çocuklarını uyandırıp mağaraya gizlenirler. Onlar gizlenince on atlı eşkıya gelip onların dört at ile altın gümüşlerini ele geçirip bütün erzakları da atlarına yükleyip götürürler. Daha sonra eşyaların sahibini bulup öldürmezsek rahat etmeyiz diyerek etrafı aramaya başlarlar. Şah Adilhan ise, Allah’a yalvararak eşkıyalardan koruması için dua etmektedir. Nihayetinde eşkıyalar onları bulamaz ve kendi yollarına devam ederler. Şah Adilhan Allah’a şükrettikten sonra tekrar yola koyulur.

Çöllerde yirmi günlük bir yol sürecinden sonra yine bir dağa gelirler. Bu sırada Şam şehrinden yola çıkan beş yüz tüccar da Adilhan’ın bulunduğu dağa gelirler. Onların şefi Tüccar Behmen padişahın güzel melikesini görünce hile ve kurnazlıkla padişahın yanına varıp hanımının hamile olduğunu, doğum sancısı çektiğini ve hiçbir kadın bulamadığını için melikesini ister. Padişah namahrem olur diye ilk önce göndermek istemese de Tüccar Behmen’in iyi niyetli gibi görünen yüzüne aldanıp fikri değişir ve büyük oğlu Şehzade Faruh’u da melikesi ile beraber gönderir. Tüccar Behmen dağın tepesine çıkınca melikeyi atına bindirip Şehzade Faruh’u da kovalayarak kaçar. Şehzade Faruh geri dönüp olanları babasına anlatınca padişah çaresiz melikesini Allah’a emanet edip daha başka eşkıyalar olmasına karşılık iki oğlunu da alıp yoluna devam eder.

Adilhan ağlaya ağlaya üç gün yol yürüdükten sonra yolunu büyük bir nehir engeller ve bu nehri geçmenin çaresi yokmuş. O sırada bir atlı Kırgız gelir ve nehri geçemediklerini öğrenince Adilhan’a ben sizi geçiririm diyerek ilk önce Şehzade

Faruh'u alıp karşıya geçince bağıarak aslında eşkıya olduğunu söyleyip Faruh'u da alıp kaçar.

Padişah şaşkına dönüp ağlayarak küçük oğluna bu nehri geçmekten başka çareleri olmadığını söyleyerek el ele verip nehre girerler. Nehir gittikçe derinleşip su yükselince Adilhan düşer ve Şehzade Cemşid elinden ayrılarak akıp gider. Adilhan nehirde bazen boğularak bazen su yüzüne çıkarak bin bir zorlukla nehir kenarına ulaşır. Nehir kenarına ulaştığın oğlu Cemşid'in olmadığını görünce pişmanlık içinde ağlayarak yoluna devam eder.

On dört gün yol yürüdüktan sonra bir çöle gelen Adilhan burada mezarların yanında kendine bir ev yapıp pınarların topraklarını kazarak su çıkarıp on dört yılını böylece geçirir.

Adilhan bir gün on dört yıldır hiç insanoğlu görmediği için yola çıkar ve on bir gün yol yürüdüktan sonra bir köye gelir. Köydekiler Adilhan'ı görünce albastı diyerek korkup kaçarlar. Adilhan insanlardan ayrı yaşadığı için başka bir şey benzemiş olabileceğini düşünerek yine yola koyulup üç gün daha yol yürüyüp Diyarı Bekri şehrine gelir.

Bu memlekette devlet kuşu denen bir kuş padişah öldüğü zaman serbest bırakılmış ve kimin başına konarsa o kişi padişah olacaktı. Kırk gündür kimsenin başına konmayan kuş gelip Adilhan'ın başına konunca halk, vezir ve ulemalar kılığına bakarak ondan korksa da kuş onun başından gitmeyince insan olduğuna inanıp taç giydirip padişahlık koltuğuna oturtmuşlar. Böylece Adilhan tekrar padişah olur. Bin yedi yüz vezir, emir ve kumandan önünde saygıyla eğilir. Daha sonra Adilhan yaşadıklarını bir bir anlatır.

Aradan birkaç gün geçtikten sonra vezirleri toplanıp padişaha bir hanım bulmak istediklerini söyler ancak padişah kabul etmez ve köle hizmetçi bulmalarını ister. Vezirleri her yere padişahın fermanını duyururlar ve duyan herkes Diyarı Bekri iline kölelerini satmaya gelirler. Şehzade Faruh'u kaçıran eşkıya da on dört yıldır hizmetinde olup hayvanlarına baktırdığı, adını Gulamzade olarak değiştirdiği Faruh'u başkalarına borçlu kalınca satmaya getirir. Vezirler Faruh'u satın alıp padişahın huzuruna çıkarırlar. Sıcak yüzü ve hoş sohbetini gören padişah mutlu olur ancak oğlu olduğunu anlamaz.

Aradan bir sene geçtikten sonra padişah sürekli üzgün gördüğü Şehzade Faruh'a arkadaşlık etsin diye bir köle daha bulmalarını ister. Bu haber de her yere yayılır. Nehirde akıp giden Şehzade Cemşid'i balık avlarken oltaya takılan balığın içinde bulan balıkçı karı-koca da durumları kötüye gittiği için on dört yıldır hizmetlerini yapan adını Hüdaverdi olarak değiştirdikleri Şehzade Cemşid'i satmaya karar verir. Vezirler, köleler içinden Şehzade Cemşid'i satın alıp padişahın huzuruna getirirler.

Padişahın melikesi Gülçehre'yi kaçıran Tüccar Behmen nefesine hâkim olamayıp el uzatmak ister ve Gülçehre niyetinden vazgeçmeyeceğini anlayınca abdest almak için izin ister. Gülçehre abdest alıp ibadet ederken Behmen uykuya dalar ve rüyasında Hz. Muhammed a.s, dört imam, Hz. Fatma ve binlerce meleklerin bu davranıştan tokat atıp cehennemlik olduğunu görünce niyetinden vazgeçip Gülçehre'yi tekrar Adilhan'a götürmeye karar. Adilhan'ı araya araya on dört yıl geçer. Bulamayınca Gülçehre'yi kardeşi olarak görüp ayrı bir oda açar ve on dört yıl hiç kimseye göstermez. Burada İslami unsurların destana girmesi ve Uygurların yerleşik hayata geçtikleri de göz önünde bulundurulursa mistik özelliklerden ziyade daha reel bir tavır sergiledikleri görülür.

Tüccar Behmen sonunda Diyarı Bekri iline ayak bastığında getirdiği hediyeleri padişaha sunmak için huzuruna çıkar. Padişah bunların iyi niyetli olduklarını düşünerek bir gün daha kalmalarını ister ancak Behmen kendisinde bir emanet olduğunu ona hıyanet edilmesin diye kabul etmez. Bunun üzerine padişah emanete hıyanet etmeyecek iki kişi olduğunu söyleyip Şah Faruh ve Şah Cemşid'i emaneti beklemeleri için gönderir.

Şah Faruh ve Şah Cemşid gece uyuya kalmamak için birbirlerine sergüzeştlerini anlatınca kardeş oldukları onları dinleyen Gülçehre de oğulları olduğunu anlayınca ağlaşır ve geceyi birbirlerine sarılıp yatarak geçirirler. Tüccar Behmen çadırına dönüp onları sarmaş dolaş görünce padişaha iki kölesinin emanete ihanet ettiğini söyleyince padişah doğru olup olmadığını anlamak için vezirlerini gönderip kontrol ettirir. Vezirler doğru olduğunu söyleyince padişah cellatlarını gönderip Şah Faruh ve Şah Cemşid'in başlarını kestirip saraya getirtir.

Gülçehre iki oğlunun başının neden kesildiğini anlayamadan ağlaya ağlaya padişahın huzuruna çıkar ve iki başı kucağına alıp feryat eder. Padişah onun sözlerini

yüzüne dikkatlice melikesini olduğunu anlar ve o da iki oğlunun kanlı bedenini kucağına alıp feryat etmeye başlar. Dünyanın dert ve eleminden kurtulmak için kendi elleriyle doyamadığı oğullarının başını kestiren kaderin sillesinden dolayı o da ölmek ister. Daha sonra vezirlerin Bağdat şehrinde büyük bir evliyanın olduğunu, onun tekrar şehzadelerin ruhunu bedenlerine geri döndürebileceğini söylemeleri üzerine padişah, melikesi ve Tüccar Behmen yanlarına hediyeler alarak Bağdat şehrine doğru yola çıkarlar.

Şehzade Behram ve Melike Dilriz destanında ilk engel Şehzade Behram'ın Melike Dilriz'in resmini görünce âşık olduktan onu bulmak için çıktığı yol sürecidir. Behram babasından izin aldıktan sonra babasının yanına beş yüz deveye süslü taş, inci mercan, değerli taş, zümrüt taşı, mücevher ve hazırlattığı yerli kumaşlarla yola koyulur. Babası altından dört yüz fayton yaptırıp, yanına bin beş yüz yiğit verip üç günlük yola kadar yolcu eder. Daha sonra Behram yiğitleri ile altın gün daha yol yürüdükten sonra askerlerinin feryatlarını duyup onları geri gönderir ve kendisi yalnız devam eder. Birkaç gün çöllerde yol yürüyerek eziyet çekerek Melike'nin has bahçesine varır. Orada asılı dört yüz seksen altı kesik başı görünce korksa da kendi ayağıyla ölüme geldim dönmek olmaz diyerek davulu çalar.

İkinci engel ise; Melike Dilriz'in kendisi ile evlenebilmek için şart koştuğu beyit yarışını kazanabilmektir. Melike'nin şartı şöyledir: Beyit yarışını çin bir has bahçe hazırlayıp oraya minareye yaptırır. Minareye de gümüş çubuk ve davul koydurtur. Bahçenin etrafına çeşitli ağaçlar diktirir. Kendisi ile yarışmak isteyenler minareye çıkarak çubukla davulu çalıp beyit yarışını için geldiklerini belirtirler.

Behram, Melike ile beyit yarışına girip kazanmak üzere iken Melike'nin her zamanki âdeti olup kazanamayacağını anladığı anda yüzündeki nikabını açıp güzel yüzünü gösterdiği anda karşısındakinin düşüp bayılmasını kullanarak Behram'a da aynısını yapınca düşer bayılır. Cellatlar Behram'ı öldürmek üzere götürürler iken Melike'nin sütannesinin hakkı için Melike'den Behram'ın canını bağışlamasını ister. Behram canı bağışlandığı için nehir kenarına gidip iki rekât şükür namazı kılıp çölde kırk gün ibadet ederek Tanrı'ya talepte bulunur.

3.2.3. Yardımcı Tipler/Yolda Yardımcı Tiplerle Karşılaşma

Bu bölüm, ikinci bölümde yardımcı tipler başlığı altında ele alındığı için burada tekrar üzerinde durmayacağız.

3.2.4. Buluşma/İlk Buluşma ve Âşık Olma

Evlilik, Türkler için önemli bir olgudur. Kahraman ya âşık olduğu kız için maceraya başlar ya da macera sırasında âşık olur. Kahraman bu şekilde yiğitliğini, olgunluğa eriştiğinin ispatlama çabası içindedir. Evlilik mevzuu konu etrafında önemli bir yer işgal eder. Frazer, “yiğitliği ispatlama motifini ilkel kabilelerde erkeğin evlenebilecek çağa geldiğinin göstergesi olarak izah etmiştir.” (Frazer, 1992:308-322)

Senuber ile Gülperizat’ın ilk buluşması şu şekildedir:

Senuber sadece rüyasında gördüğü sevgilisinin has bahçesine geldiğinde tahtın üzerinde uyuyan sevgilisini tanıyıp dudaklarından öpmeye başlar. Senuber’in sesini duyan Zerrin-Bal insanoğlu geldi diyerek tüm devleri uyandırır. Senuber korkarak tahtın altına gizlenir. Zerrin Bal Senuber’in tahtın altında olduğunu haber verince Gülperizat çok sevinir ve birkaç gün çok iyi ağırlayıp şah has elbise giydirir ve gönlünü almaya çalışır.

Kamerşah ve Şemsi Canan da ise; Kamerşah, aşk derdi ile yataklara düşen Şemsi Canan’ın durumunu öğrenince Salmas Dede’nin her gün çiçek derleyip götürdüğü bir gün kendisi çiçek derler ve arasına koyduğu mektupla Şemsi Canan’a gönderir. Şemsi Canan çiçeklerin kokusu ile kendine gelip mektubu okuyunca Kamerşah’ı görmek için sabırsızlanır. Has bahçeye gelip Kamerşah’ı görünce bayılır ve Kamerşah’ın gözyaşları yüzüne yağmur gibi damlayınca ayılır ve çiçekler gibi birbirlerine sarılırlar.

Hurilika-Hemracan destanında ilk buluşma ve âşık olma motifi vardır. Hemracan kubbeye girdiğinde bir gürültü duyar ve ardından kırklar şeyhleri ile beraber konaklamak için içeri girerler. Kırklar uyuya kalmamak için Hurilika periden zezem suyu isterler. Hurilika zezem suyunu ikram ettiği sırada Hemracan ile göz göze gelir ve şimşek gibi parlayan semavi bir ateş her ikisinin de kalbini yakar.

Boz Körpeş ve Karaköz Ayim destanında; Boz Körpeş Yenisu’ya gelince atını suvarmak, atmacasını uçurmak için nehir kenarına gelir. Bu sırada bir grup kızın geldiğini görür. Gelen kızlar Karaköz ve dostlarıdır. Karaköz Boz Körpeş’in

yanına gelip konuştuktan sonra kayıkla gezdirmesini ister. Kayıkla gezerken kayık tehlikeli bir şekilde sallanır, Karaköz korkar ve Boz Körpeş korkmaması için onu teselli ederken göz göze gelir ve ikisine de aşk ateşi düşer.

Şehzade Behram ve Melike Dilriz’de ise; Behram resmini görüp âşık olunca Melike’nin yanına gider, beyit okuma yarışması şartı gereği karşısına çıkar. Melike de Behram’ı görünce beğenir ancak yenilmeyi kabul edemediğinden Behram’ı da diğerleri gibi kaderine teslim eder.

Kahramanların gurbete çıkması ya sürgün ya zorunlu sebeplerden dolayı terk etme ya da sevgiliyi aramak içindir. Yolda, olağan ve olağanüstü birçok engellerle karşılaşılır. Kahramanlar engeller karşısında olağan ve olağanüstü tiplerin yardımları sayesinde kurtulurlar. Macera esnasında âşık olma durumları da vardır.

3.3. Sonuç Bölümü

3.3.1. Memlekete Dönüş (Ailenin Kavuşması)

J. Campbell, kahramanın memlekete geri dönmesi gerektiğini şu şekilde açıklar:

“Kahramanın seyahatinin sonunda varoluş sırrına erdiğini, kahraman, yaşamını değiştiren bu geziden sonra, toplumun, ulusun, gezegenin ya da on bin dünyanın yenilenmesini sağlayacak bilgelik tılsımlarını insanların dünyasına geri getirmeli” (Campbell, 2000:225)

Şaman ile kahramanı özdeşleştirecek olursak, şaman da Tanrı’yı memnun etmek ve yeterli bilgiye ulaşmak için seyahat eder. Eğer şaman, seyahatten dönemezse yeterli olgunluğa erişmemiş demektir. Kahraman da dönemediğinde olgunluk basamağını aşamamış olur. Geri dönüp tecrübelerini anlatması gerekir. Çünkü toplum, kendini ispatlayamayan hiç kimseyi kahraman statüsüne yerleştirmez.

Şakir İbrayev ise; “Kahraman, düşmanın güzel şehirleri, yüksek burçlu kaleleri, bahçeli saraylarını alsa da orada yaşayamaz, sonunda alıştığı göçebe yaşamına geri döner. Destan mantığına göre güzel kız için değil de, yönetici olmak için şehir ortamında kalan kahramanı anlamak zordur. Düşmanı yenerek orada kalmak hainlik sayılmaktadır. Onun göçebe yaşamına dönmesi gerekir.” (İbrayev, 1998:216) şeklinde izah etmiştir.

İncelediğimiz anlatılarda da kahraman memleketine geri döner ve döndüğünde memleketine padişah olur. İbrayev bu durumdan kahramanlık destanlarında bulunan ortak bir anlayış olarak bahsetmiştir. (İbrayev, 1998:225)

Çin Tömür destanında, Mahtumsula, Ozmuh'un askerlerinin elinden kurtulunca çölleri dolaşıp dağları aşarak bir yaylaya gelir. Buradaki deveçilerden develerin sahibinin Çin Tömür olduğunu ve onun kör olduğunu da öğrenir. Mahtumsula "neden?" diye sorunca deveçiler kardeşinin kaçırıldığı ve onun hasretinden ağlaya ağlaya kör olduğunu söylerler. Mahtumsula, daha sonra çobanlara rastlar ve onlardan da aynı cevabı alır. Buzağılara bakmakta olan keloğlana rastlayan Mahtumsula ondan kardeşinin yanına götürmesi ister ancak çoban buzağılar kaybolmasın diye kabul etmez. O zaman Mahtumsula, çobana buzağılara kendisinin bakacağını ve Çin Tömür'ün inanmamasına karşılık çobana bir elma verip gözüne sürterse açılacağını söyler. Keloğlan Çin Tömür'ün yanına gidip haber verir ancak inanmaz. Bunun üzerine elmayı sürüp Çin Tömür'ün gözü açılınca doğru söylediğini anlar ve Keloğlan'a büyük hediyeler verip teşekkür eder. Daha sonra kardeşinin yanına gidip sarılır, doyasıya dertleşir ve sonunda yurttaşları ile birlikte mutlu bir ömür geçirirler.

Kam Püre Oğlu Bamsı Beyrek Destanı'nda da kan sürüp göz açılma motifini görürüz. Bamsı Beyrek, on altı yıl sonra tekrar yurduna döndüğünde kimse onu tanımaz. Oğlunun yokluğunda ağlamaktan gözleri görmez olan babası ise, onun Bamsı Beyrek olup olmadığını anlamak için serçe parmağını kanatıp kanına mendile silip gözüne sürmesini ister, eğer gözü açılırsa oğlu olduğuna inanacaktır. Bamsı Beyrek de mendile kanına silip gözüne sürünce babasının gözü açılır. (Ergin, 2012: 87)

Şah Adilhan destanında, Evliya Adilhan'ın oğulları tekrar diriltince Adilhan, Gavs-1 Azam'a teşekkür edip hediyelerini sunduktan sonra müsaade isteyip melikesi ve iki oğlunu alarak Diyarı Bekri şehrine döner. Buradaki ölüp dirilme ise, şamanın yerine İslamiyet'in etkisi ile evliya olarak karşımıza çıkan bir zat tarafından gerçekleşir. Görüldüğü üzere kahramanın tekrar dirilmesi için mutlaka birinin yardımı olması gerekir.

Kalender ülkeyi kötü yönettiği için zindandaki şehrin büyüklerinden yetmiş iki kişi zindandan kaçıp kalenderleri öldürüp zincire vurulmuş tüm mahkûmları

kurtarırlar. Adilhan'ın Yemen şehrinin padişahı olduğu duyunca ona tekrar memleketine padişah olması için mektup yazarlar. Adilhan mektubu alınca onlara gönlü kırık olduğundan dönmez ve Tüccar Behmen'i padişah olarak gönderir. Böylece Adilhan Diyarı Bekri şehrinde kalıp Tüccar Behmen de Yemen şehrinin padişahı olur.

3.3.2. Düğün (Sevgiliye Kavuşma)

“Düğünle biten hikâyelerde, çeşitli engelleri aşan kahramanlar sonuçta evlenirler. Bu arada engelleri oluşturan kötü kişiler ve rakip ya affedilir ya da cezalandırılır.” (Ekici, 1995: 36)

Kızıl Gülüm destanında ise mutlu son vardır. Umut ölümü yener, Bülbül Tarım nehrinin karşısına geçmeyi başarır ve Kızılgül'ü bekler. Kızılgül, esaretten kurtulup sevgilisi Bülbül'e kavuşur.

Garip ile Senem destanında, Şah Abbashan has bahçede kızının olmadığını anlayınca kızının ayrılışı ona tükenmez dert kaynağı olur. Gönlünü avutmak için vezirlerini de alarak kırk günlük ava çıkar. Avda iken vezirlerinden ayrılarak Garip ve Senem'in olduğu dağa gelir. Senem babasının geldiğini görünce Garip'e kaçmasını kendisinin de bir çare bulacağını söyler. Garip saklanır, Senem ise Allah'a yalvararak şöyle dua eder: “*Ey kudretli Hüda, ben zavallıyı kulum diyorsan, bizim işimiz sana malumdur, kudretinle müşkülümü kolay edip aşk derdini babama çektirirsin.*” (İnayet, 2004: 231) Senem'in duası makbul olup babasının gözüne bir huri olarak gözükür ve Şah Abbashan ilk görüşte âşık olur. Saray büyükleri onu öyle baygın bulup ne olduğunu sorunca padişah âşık olduğunu söyler. Bütün danışmanlar yeteneklerini kullanmışsa da padişaha şifa bulamazlar. Senem, babasının yanına geldiğinde padişah, kızının halinden anlayıp Garip ile evlenmesine izin verir. Daha sonra padişahın emri ile Garip getirilir ve kırk gün kırk gece düğünleri yapılır.

Şehzade Behram ve Melike Dilriz destanını da düğün ile biter. Hızır a.s kamburlu yaşlı bir dede kılığında Melike Dilriz'in karşısına çıkarak onu beyit yarışında yener. Hızır a.s Melike Dilriz'e dilini gösterince Melike onun Hızır olduğunu anlar ve af diler. Daha sonra Hızır, Şehzade Behram ile evleneceğini ve nikâhlarını da kendisi kıyacağını söyler. Melike tamam can-ı gönülden kabul eder.

Haberi duyan Adil Şah çok sevinir ve onlara kırk gün düğün yapar. İlyas a.s da sağdıçları olur.

3.3.3. Memlekete Dönüş ve Düğün

Kahramanlar, macera sırasında veya maceraya çıkma sebebi olan sevgililerine kavuştuklarında memlektine döner ve evlenirler.

Senuber destanında, memlekete dönüş ve düğün vardır. Senuber ve Gülperizat birkaç gün eğlendikten sonra Senuber'in memleketine doğru yola çıkarlar. İlk önce Mihri Engiz'in mekânında dururlar. Burada Senuber, Mihri Engiz'in yaptığı iyilikleri Gülperizat'a anlatır, tanıştır ve onu da alarak tekrar yol koyulurlar. Deryayı Umman kenarına geldiklerinde Senuber, burada beş yüz yiğidi ve Ziver Yiğit'i kaybettiği anlatır. Onların durumunu ailesine anlatamayacağı için memlekete gitmez ve bir mektupla babasına haber gönderir. Senuber arkadaşları için ağlarken Allah'ın kudretiyle beş yüz yiğit dirilip sudan çıkmışlar. O anda Ziver Yiğit de çıkıp gelmiş. Dostlar birbirine sarılıp kucaklaştıktan sonra memleketlerine doğru yola koyulurlar. Hurşit Şah onlar için üç gün eğlence düzenler. Daha sonra Mihri Engiz ve Gülperizat'ı Senuber ile evlendirip kırk kırk gece düğün yapar.

Burada değinilecek bir diğer husus da kahramanın iki eşi olmasıdır. Manas ve Oğuz Kağan'da da gördüğümüz bu durumu Abdulkadir İnan, "Kahramanlar teogami esaslı evlilik yapmış olsalar bile eşlerden biri sahip oldukları özelliklere göre her zaman daha üstündür. Eşin yaşı veya alınış sırasına göre üstünlük değerlendirilmez. Genellikle diğerlerinden daha üstün olan eş kahramanın, alırken uğruna en çok mücadele ettiği kişidir.." (İnan, 1998:274-280) şeklinde izah etmiştir. Bu anlatıda da Gülperizat'ın daha öncelikli olduğu görülür. Çünkü mücadele edilen kişi olduğu gibi Senuber Mihri Engiz'in yanında iken Gülperizat için onu bırakıp yola koyulmuştur.

Kamerşah ve Şemsi Canan destanında da memleket dönüş ve düğün vardır. Hekimlerin hiçbir Şaperkut'a çare bulamayınca hatunu Buvi Hanife, "kim Şaperkut'un hastalığına şifa bulursa, ona şahlık taç ve tahtı bütün hazinesiyle birlikte ödül olarak verilir, eğer bulamazsa başı alınır" diye ferman çıkarır. Kamerşah, bu işe gönüllü olunca Şemsi Canan ilk önce vazgeçirmeye çalışır ancak Kamerşah vazgeçmeyince ona sihirli muskasını verir. Kamerşah'a doğumundan tanıdık gelen bu muskanın içinde ölüyü diriltten hayat ilacı vardır. Salmas Dede dünyada

bilinmeyen sihirli ilacın sırrını çözer. Canlı yılanın karnındaki yumurtaya adamotunun çekirdeğinin ilave ederek Şemsi Canan'ın verdiği muska içindeki 72 bin çeşit müşk-i anber cevheriyle melhem yapıp Kamerşah'a verir.

“Bazı bitkiler şifa verici ve sihirli özelliklere sahiptir. Adamotu bu bitkilerden birisidir. Adamotu denmesinin sebebi; kökünde bir insanın biçiminin görülmesidir. Hatta koparıldığı zaman insanı felç eden bir insan sesi de çıkardığı söylenilir. Bitkinin insan uzvuna benzeyen bölümü ile o uzvun iyileşmesine yarayan ilaç elde edilebileceğine inanılır.” (Boratav, 2016) Salmas Dede'nin hazırladığı bu merhem de göze sürüldüğü zaman gözü açılmasını, nohut kadar yendiği zaman da dilin çözülmesini sağlar.

Ayrıca Salmas Dede Kamerşah'a saray büyüklerinin önünde söz aldıktan sonra hünerini göster diye de tembih eder.

Kamerşah sözü aldıktan sonra padişahı iyileştirir ve padişah da sözünde durarak Kamerşah ve Şemsi Canan'ı iyileştirir. Altı yıl sonra Kamerşah'ın iki oğlan bir kız çocuğu olur.

Kamerşah rüyasında anne ve babasını görünce memleketine dönmek ister. Şemsi Canan da onunla beraber gitmek ister. Karı koca üç çocuğuyla 360 yıllık kırk günde diğer bir rivayete göre kırk saatte giderek İsfahan şehrine ulaşırlar. Annesi 15 yıldır görmediği oğlu aklını kaçırmış, oğlunu görünce bayılır ve öbür dünyaya geçer. Babası gözlerini kaybetmiş, Kamerşah'ın Kuh-ı Kaf'tan getirdiği ab-ı hayat suyuyla gözleri açılır ve üç yıl sonra o da vefat eder. Halk, Kamerşah'ı İsfahan şehrine padişah yapar.

Ab-ı hayat suyu ölümsüzlüğü simgelemesine rağmen burada bir ilaç gibi kullanılmıştır. Kamerşah'ın babasının ölmesi ölümsüzlüğü simgelemek için kullanılmadığını açıkça gösterir.

Hurilika ve Hemracan destanında da memlekete dönüş ve düğün vardır. Hurilika, Hemracan'ın kardeşlerini yedi kat gökyüzünden yere atma emrini verir ancak Hemracan onlar kadar kötü olmak istemediğinden kardeşlerini affeder. Daha sonra Hurilika ve Hemracan'ın kırk gün kırk gece düğünleri yapılır. Hüsrev padişah ölünce de halk, Hemracan'ı padişah yaparlar.

3.3.4. Ölüm

“Ölümlle biten hikâyelerde, kahramanların ikisinin de ölümü söz konusudur. Çoğunlukla bu ölüme sebep olanlar da Allah tarafından cezalandırılır. Yani kötü kişiler de Allah’ın gazabıyla ölürler. Bu efsanelerin çoğuna da bir efsane eklenmiştir. Buna göre kahramanlar, öbür dünyada biraraya gelir, bunun sembolü olarak da mezarlarında iki gül açar. Öbür dünyada bile kavuşmalarını engelleyen rakibi simgelemek için de genellikle diken veya çalı gösterilir.” (Ekici, 1995)

Nozuğum destanında, bin bir zorlukla yakalanan Nozuğum, İli vilayet mahkemesine getirilir. General, onu sorguya çeker ancak Nozuğum dik durup söz düellosuna girer. General, Nozuğum’un idam emrini verir. Ölümden korkmayan Nozuğum, darağacının altına geldiğinde halkına şöyle hitap eder:

“Kimse benim gibi olmasın,

Belalara kalmasın.

Bana gelen dert elem,

Hiçbir kula gelmesin.

Sel değildir akanlar,

Gözden dökülen yaşımız.

Kanlı kılıç altında,

Kesilmekte başımız.

Yansın tutuşsun zalimler,

Taç ve tahtı kül olsun.

Özgürlük düşmanları,

Yerle bir olsun.

Gam kaygıya baş eğme,

Yurdu örten karanlık gider.

Güneş gibi ışıldayan,

Parlak günler bizi bekler.” (İnayet, 2004:22)

Böylece halkına veda eden Nozuğum’un öldüğü yazılmamıştır ancak hissettirilmiştir. Nozuğum umut içinde güzel günlerden bahsedip, ölüm pahasına bile olsa yine de düşmana boyun eğmemiştir.

Nozuğum Kıssası destanında da aynı sonuç vardır. Ağa, Nozuğum’u yakaladığını General’e, General de Davanhan’a haber verir. Kırk bir günde ulaşan mektubun cevabı da kırk bir günde gelir. Mektupta Nozuğum’un idam edilmesi istenmektedir. Seksen ikinci gün Nozuğum infaz meydanına getirildikten sonra bir cellat başını vücudundan ayırır.

İki yüz kadar Çinli Müslüman Nozuğum’un başına vücuduna dikip namazını kılıp toprağa verirler. Nozuğum hakkında söylenen son söz şöyledir:

“Onun gibi olsa kadın salih pak,

Çinlilerin zulmü ona nedir ki, bak.

Bunun gibi olsa kadınların fiili,

Bulur cennet bu kadınlardan kemali,

Nozuğum’un ruhuna Hak rahmet etsin,

Şehitlik yüce makamına yetsin.” (İnayet, 2013: 26)

Seyit Noçi destanında, Seyit Noçi de Nozuğum gibi idam edilir. Seyit Noçi Kaşgar’a gelip mektubu Ma Titey’e teslim eder. Kendi idam namesini getirdiğini öğrenen Seyit Noçi halkıyla vedalaşır ve daha sonra infaz meydanına getirilir. Ma Dahu denen cellat yedi kurşun sıktığında Seyit Noçi yere yıkılır.

Seyit Noçi(2) destanında da aynı durum vardır. Düşman eline düşen Seyit Noçi, Ma Dotey tarafından idam ettirilir. Burada da Seyit Noçi’nin idam ettirildiği yazmaz ancak dinleyici veya okuyucuya hissettirilir. Seyit Noçi’nin son sözleri ve ülküsünün devam ettirileceği şu şekildedir:

“Al örtüyü gözümden!

Aç perdeni yüzümden!

Nefesimi sıkmadan vur,

Hiç dönmem sözümden!
Darağacına asarsan as,
Generaline haber ver!
Bir Seyit ölse bile,
Seyitler çok, değil sır,
Ruhum sönmez isyankâr,
Adım dillerde tekrar.
Hak ile daima,
Ruhum sonsuza dek yaşar.” (İnayet, 2013: 56-57)
“Seyit Noçi ölmedi,
Ruhu hiç gömülmedi,
Onun izinden giden,
Batırlar hiç solmadı.
Onun cismi ölse de,
Adı kaldı illerde.
Gelecek nesil için,
Destan oldu dillerde.
Bahadır ölmez güya,
Adı silinmez asla,
Destan oldu dillerde,
Yâd edilir akşam sabah.” (İnayet, 2013: 57)

Yine halkıyla vedalaşma, halkın yas tutması ve kahramanların ölse bile bin tane yeniden doğacağı ve her gün yâd etme durumları bu destanda da mevcuttur.

Kahraman her zaman halkın gözünde ölümsüzdür. Bedeni dünyadan göçüp gitse de ruhen hep vardır. Adı ve namı hep anılır. Ölüm toplum tarafından kolaylıkla kabul edilemez bir durumdur.

Abdurrahman Hoca destanında da kahramanın ölmesi durumu vardır. İsmail savaş sırasında Han Hoca'nın sağ omzuna ok atıp attan düşmesine neden olur. Sonra kılıcını Han Hoca'nın gırtlığına saplar ancak kılıç orak gibi eğilir. Son defa hançerini Han Hoca'nın yüreğine saplamak üzere iken Han Hoca'nın kardeşlerinin geldiğini görünce kaçar. Kardeşleri geldiğinde Han Hoca'yı kanlar içinde şüursuz halde yerde yattığını görünce ağlamaya başlarlar. Han Hoca güçlükle İsmail'in kaçtığı tarafı gösterince kardeşi Masum Han o tarafa doğru gidip İsmail'i yakalayıp getirir. Han Hoca "Bu alçağı, İlçi ahalisine teslim edin" der ve gözünü ebediyen kapatır. Kardeşleri Masum Han ve Sadir Han, Han Hoca'nın cenazesini alıp İlçi şehrine giderler. Anneleri onları elbiselerini ters giyip omuzlarında cenaze ile tekbir getirerek geldiklerini görünce feryat eder ve cenazenin üstüne kapanıp ağtılarından dağları taşları eritir.

"Bugün Cuma ulu gün, yavrum

Bize oldu kara gün, yavrum,

Yaşım aktı yüzüme, yavrum,

Ayrılık otu battı gözüme, yavrum.

Ah balam, Abdurrahman Hocam,

Nadir Han Paşam.

Kulak ver sözüme, yavrum,

Bakayım yüzüne, yavrum,

Cenazene yüz süreyim, yavrum,

Gül yüzüne doyayım, yavrum.

Ah balam, Abdurrahman Hocam,

Nadir Han Paşam.

...” (İnayet, 2004: 111)

Tahir ile Zühre destanı, trajik son ile bitmektedir. Zühre, Tahir'i dört parça edip dört darağacına astıklarını görünce çığlıkları göğe ulaşır. Daha sonra Zühre, bir hazine altın alıp şehrin içindeki ve dışındaki imam, molla, müderris, hafız ve dervişleri toplayarak Tahir'i defneder. Kırk gün yasını tuttuktan sonra kırk birinci gün Tahir'in mezarına gider ve şöyle der:

“Tahir adlı var mısın,

Tahtında aman mısın?

Odana misafir geldi,

Kapını açıp çıkar mısın?” (İnayet, 2004:276)

Bu sözden sonra mezar yarılr ve Zühre mezara atlar. Cariyeler, mezarda Zühre'nin saçının sıkışmış ucunu görünce durumunu sultan hatuna anlatırlar. Zühre'nin murada ermek istediği herkesçe duyulur. Kara Batur da duyunca saraya gidip Zühre Tahir için ölmüştür ben de Zühre için ölürüm diyerek intihar eder. Karahan, Kara Batur'un hakkı vardır diyerek onu Tahir ile Zühre arasına defnetmelerini emreder. Böylece iki tane kızıl gül arasına diken kısıtılır. Tahir ile Zühre'nin mezarından iki kızıl gül bitip gonca olurken Kara Batur'un mezarından da bir diken biter. Bu iki kızıl gül ne zaman sarılacak olsalar diken çıkıp engel olurmuş.

Dervişten hikâyeye göre; mezarları dolaşan bir derviş bir gün rüyasında iki kızıl gülün birbirine sarılacakları anda bir dikenin bittiğini görür. Derviş uyandığında bu işi merak edip araştırınca Tahir ile Zühre'nin başına gelenleri öğrenir. Bunun üzerine onların mezarını bulup diken kesip ateşe verir ve küllerini göğe savurur. Ertesi gün muratlarına ermişlerdir herhalde diyerek geldiğinde yine diken bittiğini görür. Yine kesip ateşe verir. Üçüncü gün yine aynı olay olunca derviş başka mezarlara başka gitmeyip her gün bu diken kesip ateşe vererek küllerini göğe savurmuş. Günler böyle geçmiş, iki kızıl gül goncası da muratlarına erememiş.

Boz Körpeş-Karaköz Ayım destanında ise, kötü son vardır. Karaköz vitreğe gelip Boz Körpeş'i öyle görünce feryat edip ağlar. Ağacın dalından Boz Körpeş'in et parçalarını toplayıp yer dizer. Abdest alıp iki rekât namaz kıldıktan sonra “Bismillahirrahmanirrahim, yârimi eski haline getiresin?” diye yalvarır. Bu sözü söyledikten sonra bir kez dolanır ve Boz Körpeş'in etleri birleşir. İkinci kez dolandığında Boz Körpeş uyuyormuş gibi bir hale gelir. Üçüncü kez dolansaydı eğer Boz Körpeş dirilecekti ancak babası ve kardeşi yine zulüm eder, kavuşmalarına izin vermezler diye dolanmaz. Karaköz vitreğin dibine iki kişilik mezar kazıp Boz Körpeş'i koyduğu sırada vefalı at ağzında panzehirle gelir. Karaköz, at özgürlüğünü yaşasın diye serbest bırakır. Daha sonra Allah'a benim de canımı al diyerek mezarına girer. Duası kabul olur ve öbür dünyada muradına ererler.

Rivayete göre Karaköz'ün öldüğünü gören Suyagıl, düşüp bayılır ve halk onun cesedini ormana bırakırlar, o karga ve kuzgunlara yem olur. Bayagıl ise, aklını yitirip kendi kendine gülen deli olmuş ve böylece ölüp gitmiş.

Yine bir rivayete göre; her gece ay ışığında, Boz Körpeş ile Karaköz'ün ruhları, vitreğin gölgesi altında bir araya gelip tan atıncaya kadar muhabbet ederlermiş. Boz Körpeş gecenin sessizliğini bozup revabını tıngırdatırken, Karaköz bembeyaz ipek başörtüsüne sahip kelebek gibi dans edip şarkı söylermiş.

Anlatıda dikkatimizi çeken bir noktada da ölüp-dirilme motifidir. Boz Körpeş'in etlerini toplayıp dizerek etrafında dönen Karaköz'ün Boz Körpeş'i tekrar diriltmeye çalışması bize Eliade'nin sırta erme adını verdiği motifi hatırlatır. Eliade, Şamanist ritüelleri altı maddede ele alır:

“1. Kırdada veya ormanda (sembolik olarak öte dünyada) insanlardan kopuk ve ölümler gibi “larva halinde” yaşama dönemi: ölümlerden sayılmaları dolayısıyla adaylara uygulanan çeşitli yasaklar (bazı yemekleri yiyemez, parmaklarını kullanmaz vb.)

2. Hayaletlere özgü soğuk beyaz benzi ve teni elde etmek için yüzün ve vücudun külle veya bazı alkali maddelerle boyanması; cenaze maskeleri.

3. Tapınakta veya fetiş evinde sembolik olarak gömülme

4. Sembolik olarak yeraltı dünyasına iniş.

5. Hipnotik uyku; adaya bilincini yerine getiren içecekler

6. Güç sınavları: sopayla dövülme, kızartılmak üzere ayakların ateşe tutulması, havada asılı bırakma ve benzeri acı verici işlemler.” (Eliade, 1999: 89-90)

Yine Eliade'ye göre; ölüp dirilme ritüelinin en çarpıcı ve etkili olanı şamanın vücudunun parça parça edilip öldürülmesinden sonra yeniden doğuşudur. (Eliade, 1999: 89-91)

Bu anlatıda ise; Karaköz bir kez daha dönse Boz Körpeş canlanacak ama kardeşi ve babasının zulmü yüzünden dönmez. Şaman adayları gibi Boz Körpeş de parça parça edilmiş yine bir şaman gibi Karaköz onu tekrar diriltmeye çalışır. Burada tek fark artık İslamiyet'in yerleşmiş olması ve ritüellere etkisinin yansımalarıdır. Aynı şekilde Senuber destanında beş yüz yiğidin ve Ziver Yiğit'in tekrar dirilmesi Allah'ın inayeti ile olmuştur.

Ölöp dirilme motifine Manas Destanı'nda da rastlarız. Manas da iki kez ölöp dirilir. Onun tekrar hayata dönmesi de yine kutsal güçler tarafından gerçekleştirilir.

İncelediğimiz anlatılar trajik veya mutlu sonla biter. Trajik sonla biten destanlarda kahraman ölür. Ölmek üzere olan kahraman halkına son sözlerini söyledikten sonra gözlerini kapatır. Mutlu sonla biten destanlarda memlekete dönüş ve düğün vardır. Düğünler kırk gün kırk gece şeklindedir. Bu destanlarda kahramanlar nihai bir zaferle dönüş yaparlar.

SONUÇ

Uygurlar, büyük bir medeniyet oluşturan, yerleşik hayata geçen ilk Türk boyudur ve günümüze kadar varlıklarını devam ettirmişlerdir.

Uygurlar, çok eski zamanlardan başlayan tarihi serüvenleri ile zengin bir sözlü kültüre sahiptirler. Bu sözlü kültürleri içerisinde, Uygurların aile ve sosyal hayatlarını, milli şuurlarını, duygu ve düşüncelerini yansıtan ve günümüze kadar ulaşmış olan destanların ayrı bir yeri vardır.

Destanlar; toplumların geçirmiş olduğu evreleri, kültürleri, inançları, yaşayış tarzları ve mücadeleleri yansıması yanında günümüz ile geçmiş arasında tarihi ve kültürel bir köprü görevi de üstlenmektedir. Bu noktada destanların incelenmesi, ele alınması, dil ve üslup özelliklerinin tespiti, motiflerin ortaya konulması; toplumların günümüze kalan miraslarının tespitinde önemli bir göreve sahiptir. Bütün destanlarda olduğu gibi Uygur Türklerinin destanlarında da toplumu etkileyen sosyokültürel ve siyasal olayların etkisi açık bir şekilde tespit edilebilir.

Uygur destancılık geleneği “destan anlatıcısı, destan metni, destan dinleyicisi” gibi temel unsurlar bağlamında incelenip destanlar, on halkalı sistem çerçevesinde “Milli Şuur”, “Milli Bilinç”, “Milli Kutsallık”; “Metin”, “Melodi”, “Dil”, “Hacim veya Kapasite”, “Müzik Aleti”, “Anlatıcı”, “Anlatım Yeri”, “Anlatım Zamanı”, “Dinleyici” şeklinde ele alınır. Uygur destanları aşk ve kahramanlık konulu olarak ikiye ayrılır. Uygur Türkleri destan icracısı anlamında “Elnağmeci”, “Koşakçı”, “Kıssahan”, “Makamcı”, “Meddah”, “Destancı” terimlerini kullanmaktadırlar. Uygur destan geleneği; icra edildiği yerlere göre “Güney Mektebi”, “Dolan Mektebi”, “İli Mektebi”, “Kumul Mektebi” ve “Turfan Mektebi” olmak üzere beş mektepten oluşmaktadır.

Tip, kahramanların kalıp yargı oluşturmasıyla ortaya çıkar. Toplumların ortak değerleri sonucunda şekillenirler. Tipler, yaratıldıkları toplumdan bağımsız hareket edemezler. Sözlü edebiyat verimlerinde ise tipler, mit kahramanları olarak karşımıza çıkarlar. Ayrıca tarihi tiplerle özdeşleştirilen kahramanlar ile birlikte âşık tipi kahramanlar da vardır.

Uygurlar, kendi yarattıkları mitolojileri ile gerçek hayatta karşılaştığı olayları ve bu olaylara verdikleri tepkileri bağdaştırmaya çalışarak mitleri yeniden yaşamış ve kendilerini dinsel bir hayatın içinde bulmuşlardır. Arketipleri tekrarlama sebebi de

budur. İşte bu yüzden de, olayları mitsel durum (bir canavarla savaş, düşman kardeşler) kategorisiyle özdeşleştirmişler, tarihî olayları da mitsel modeller (kahraman) birleştirmişlerdir.

Uygurların, İslam dinini kabul etmelerinden sonra sözlü anlatıların muhtevasında yeni hayat şartları ve yeni dinin algısına bağlı olarak birtakım farklılıklar ortaya çıkarmıştır. Uygur halk destanlarındaki olağanüstü özellik gösteren şahıslar da bu duruma bağlı olarak yerleşik hayatın ve İslamiyet'in etkisi ile yeniden şekillenmişlerdir. İslam öncesi mitolojik kaynaklı olağanüstü varlıklar daha fazla iken İslamiyet'in kabulünden sonra dini içerikli tipler ve imgeler daha çok karşımıza çıkmıştır.

Bu unsurların ve tiplerin ortaya çıkarılması için tipoloji yöntemi uygulanmıştır. Bu yöntem, sosyal, siyasi, dini birçok özelliğin tipler üzerinden açıklamamıza yardımcı olmuştur.

Tespit edilen tipler alp tipi, âşık tipi, veli tipi, ideal eş tipi, iyi anne tipi, kötü anne tipi, düşman tipi (olağan ve olağanüstü, rakipler), yardımcı tipi, zalim ebeveyn tipi, hain tipi, hileci/kurnaz tipi ve hükümdar tipi olmak üzere on iki başlık altında ele alınmıştır. Destanlarda en çok âşık ve veli tipleri tespit edilmiştir. Veli ve eş/âşık veya sevgili tipleri aynı zamanda kahramana yardımcı tipler olarak da işlenmiştir. Kötü anne ve zalim ebeveyn tipleri de iki tip özellikleri göstermiştir.

Destan kahramanları genellikle erkektir; ancak kadın kahramanların da ön planda olduğu veya doğrudan kahraman olduğu da gözlemlenmiştir. Doğrudan kahramanın kadın olduğu tek destan Nozuğum'dur. Kadınların da ön planda olduğu destanlardaki kahramanlar; Çin Tömür Batur destanında Mahtumsula, Garip ile Senem destanında Senem, Tahir ile Zühre destanında Zühre, Kamerşah ve Şemsi Canan destanında Şemsi Canan, Hurilika-Hemrecan destanında Hurilika, Boz Körpeş ve Karaköz Ayim destanında Karaköz, Şehzade Behram ve Melike Dilriz destanında Melike Dilriz'dir.

Kahramana macerasında yardımcı dede/nine, beş yüz yiğit veya kırk bir yiğit, cariyehizmetçi, gibi olağan ve Hızır/evliya/kırklar, yardımcı hayvanlar olarak at, turgay ve Anka Kuşu, dev, eş durumunda peri, cadı gibi olağanüstü tipler vardır.

İncelediğimiz anlatılarda olağanüstü kadın tipi ve sıradan kadın tipi vardır. Olağanüstü kadın tipler cadı ve peridir. Nozuğum hariç diğer destanlarda yer alan

kadın tipler de soylu bir aileye mensuptur. Olağanüstü bir güzelliğe sahiptirler. Nozuğum ve Mahtumsula alp tipi kadını temsil ederken diğer destanlardaki kadınlar anne, eş ve âşık tipi kadını temsil ederler. Alp tipi kadın, cesur, yiğit, vatansever ve iffetlidir. Alp tipi erkek de olduğu gibi alp tipi kadın da halkın gücünü temsil eder. Bu tip kadınlar elinden her iş gelen kadın kahramanların tipik örneği olup kadınların destanın oluştuğu dönemdeki muhtelif düşman ve tabiat güçlerine karşı başarı elde etme sırasında gösterdikleri kahramanca mücadele ve savaşçı ruhunu yansıtırlar. Yine bu tip özelliklerine sahip kadınlarda görülen fedakârlık, çevik olma ve kahramanlık ruhu bazen erkeklere göre üstündür. Alp tipi kadın kendi kaderini belirleyen aktif bir kişi olmakla beraber kadına özgü olarak düşünülen sadece çocuk yapmak veya bakmak, yemek yapmak gibi aile işleri değil, en önemli özellikleri insanoğlunun var olma yolundaki mücadeleleridir. Göçebe hayat şeklinin ona bahşettiği savaşçı tipidir.

İyi anne tipi, destanlarda belirgin olarak gösterilmemiştir. Belirgin olarak görüldüğü destanlar sadece Seyit Noçi (2), Abdurrahman Hoca ve Şah Adihan destanlarıdır. Seyit Noçi'nin annesi onun kahramanlığa öncü olmuş ve teşvik etmiştir. Abdurrahman Hoca destanında ise destanında son bölümünde anne karşımıza çıkmaktadır. Abdurrahman Hoca'nın tabutunu görünce ağlar, ağıt yakar. Şah Adihan destanında ise iki oğlunu on altı yıl bulup bir yanlış anlaşılma ile gözlerinin önünde idam edilmeleri üzere yas tutan, feryat eden bir anne tipidir.

Kötü anne tipleri, kahramanı zor durumlara düşüren, mutluluğunu istemeyen, âşık olduğunu kız veya erkek ile ayrılmalarına ve onun neden olan tipler olarak işlenmişlerdir.

Eş ve âşık kadın tipi Zühre, Hurilika, Melike Gülçehre, Karaköz gibi destanlarda sadakatli, iffet sahibi, eşine gönülden bağlıdırlar. Eşi ile beraber tüm zorluklara göğüs germe, erkek çocuk annesi olma, ideal bir eş özelliklerine sahip olma gibi özellikler bu kadın tipinin belirgin özellikleridir. Kahraman zor bir duruma veya umutsuzluğa düştüğünde onun yanında olur, tesseli verir ve hayata tekrar döndürmeye çalışır. Evleneceği erkeği seçme ve çeşitli sınamalara tabi tutma hakkına sahip Melike Dilriz, Hurilika gibi kadınlar da vardır. Kimi destanlarda kadınların bazısı şamanik güçlere sahip olduğuna rastlanılır. Kuş motifi ile bağdaştırılan kadın tipi de vardır. Hurilika kartal kılığına girerek göğe uçar ve Hemracan'ı kurtarır.

Olağanüstü kadın tipler peri ya da cadı konumundadır. Bu kadın tipler eşlerine macerada zafer kazandıracak yardımcı tip olarak gösterilir.

Kahramana engel teşkil eden, hatta kimi destanda dolaylı olarak kahramanın ölümüne yol açan kadın tipler de gözlemlenir. Kahramana kin ve düşmanlık besleyen kadın karakterlerdir. Bahtsız, kıskanç ve kutsuz kadınlardır. Bu kadınlar bazen kız kardeş bazen hizmetçi bazen de yaşlı bir nine veya cadı olarak karşımıza çıkmaktadırlar.

Düşman tiplerini de olağanüstü, olağan ve rakipler olmak üzere ikiye ayrılabilir. Olağanüstü düşman tipinin şekil değiştirme, sihir yapma, hilekâr ve acımasız olması gibi özellikleri vardır. Sıradan düşman tipleri yönetici konumunda halkına zulmeden, halk tarafından sevilmeyen, kötülük ve hile yapan, ihanet eden kardeş ve vezir gibi tiplerdir. Rakipler, aynı erkeğe aşık olan iki kız ve aynı kıza aşık olan iki erkek tipleridir.

Hükümdar tipi, destanlarda çocuksuz olarak işlenmiştir. Çocuksuz padişah ve hanlar, çocukları büyüyüp evlenecek çağa geldikleri zaman âşık olduğu kişilere vermek istemezler. Hatta onların kavuşmalarını engellemek için türlü entrikalar çevirirler. Bu özelliklerden başka destanda diğer özelliklerinden söz edilmemiştir. İsmi geçip destanda hiçbir işlevi bulunmayan silik hükümdar tipleri de mevcuttur. Hükümdar tipi özelliğine sahip sadece Şah Adilhan destanında, hükümdar tipi olan Adilhan için hükümdar özelliklerinden bahsedilmiştir.

Destanlarda zaman ve mekân, itibari zaman ve mekân ile birlikte kozmik zaman ve mekân da kullanılmıştır. Açık mekânlarda kahramanın zaman ve mekân sınırı ortadan kaldırılmış, kapalı mekânlarda ise kahramanın gücü ön plana çıkarılmıştır. Belli bir tarihi işaret zamanlar ve günümüzde adı geçen mekânlar olmasının yanı sıra bu zaman ve mekânların gerçeği yansıtıp yansıtmadıkları bilinmemektedir. Anlatıcının bu unsurları vermesindeki amaç destanın inandırıcılığını artırmaktır.

Kahramanlar şah, padişah, vezir gibi ailelere mensup oldukları gibi orta düzeyde ailelere de mensuptur. Orta düzeydeki ailelere kahramanlık destanlarında rastlarız. Ancak genel olarak kahramanlar soylu bir aileye mensupturlar. Kahramanlar genellikle tek çocuktur. Bazen en küçük çocuk olarak da karşımıza çıkmaktadır.

Ortak yapı arz eden kahraman tipinin doğumunun müjdelenmesi motifi, incelediğimiz destanlarda yer almakla beraber üzerinde durulan bir motif değildir. Çocuksuzluk motifinin yer aldığı destanlar Çin Tömür Batur, Garip ile Senem, Tahir ile Zühre, Senuber ve Kamerşah ve Şemsi Canan'dır. Çocuksuzluk motifinin yer aldığı destanlarda ebeveynlerin çare aradığına rastlanılmamıştır. Sadece Tanrı'ya yalvarma, yakarma ve dua etme vardır.

Olağanüstü bir doğum motifine rastlanılmamakla beraber doğum motifine bağlı olarak aş erme motifine de rastlanılmamıştır.

Kahramanların ad almaları olağanüstü bir performansa bağlı değildir. Doğar doğmaz aileleri genellikle babaları tarafından ad verilir. Yiğitliğini gösteren kahramanlara "Noçi, Batır, Körpeş" gibi unvanlar verilir.

Seyit Noçi, Abdurrahman Hoca, Boz Körpeş diğer insanlara göre daha kuvvetli tasvir edilir. Ancak eski Türk destanlarında olduğu gibi ata binen, ok atan kahraman tipi özelliği görülmez. Diğer kahramanların da fiziki gücüne dair tasvirde bulunulmamıştır. Kahramanların hepsi dürüst ve cesurdur.

Kahramanların çocuklukları üzerinde durulmaz, kahramanlar kısa sürede büyürler.

Kahramanların eğitimleri ilmi ve silahlı eğitim şeklindedir. Silahlı eğitim açıkça belirtilmemekle birlikte kahramanların silahlı eğitimi bildikleri gösterilir. Kahramanın sefer hazırlığı ise ya âşık olduğu kıızı bulmak için ya da yurdunu düşmanlardan korumak içindir.

Avcılık sosyal bir faaliyet olarak işlenmiştir.

Kahramanın âşık olması, rüyada görmesi ve eğitim sırasında ya da macera sırasında. Sadece Şehzade Behram ve Melike Dilriz destanında kahramanın sevgilinin resmini görüp âşık olması vardır. Kahramanlık destanlarında aşk üzerinde durulmaz. Kahramanın âşık olduğu kıızı, kahraman gibi soylu bir aileye mensuptur ve güzellikleri ile ön plana çıkarlar.

Kahraman, sürgün edilir ya da yurdu terk etme zorunda kalır veya sevgiliyi aramak için gurbete çıkar. Kahramanlar macera esnasında genellikle yalnızdır. Kahramanlar yolda birçok olağan ve olağanüstü engellerle karşılaşır. Olağan engeller, ebeveynler, yol azabı, zaman ve bunların dışında macera sırasında kötü

yönetici ve kötü niyetli akrabalar gibi kahramana engel olan düşman tipine de rastlanılmaktadır. Olağanüstü engeller ise, cadılar, devler, periler, mitolojik yaratıklardır.

Eş bulmak için yola çıkan kahramanlar, karşılaştığı engellerden zaferlerle çıkarak destan sonunda evlenir. Trajik sonla biten destanlar, kahramanın ölümü ile sonuçlanır.

Sadece Boz Körpeş ve Karaköz Ayım ve Şah Adilhan destanında ölüp-dirilme motifine rastlanılmıştır. Ancak Şah Adilhan'ın iki oğlu tekrar hayata dönerken Boz Körpeş, Karaköz'ün istediğine bağlı olarak diriltilmemiştir. Şah Adilhan'da ilahi güçlerin yardımı gözlemlenirken, Boz Körpeş ve Karaköz Ayım da daha çok şamanik unsurlar gözlemlenmiştir.

Sonuç olarak, Uygur halk destanlarında yer alan tipler onların İslamiyet'i benimsemeleri ve yerleşik hayata geçmeleri ile birlikte yeniden şekillenmiştir. Bu yeni hayat tarzları ve yeni dinin algısı onların muhtevasına da etki etmiştir.

Uygurlar bu etkileri ile tipleri oluşturmuş, sosyal, dini, siyasi ve kültürel düşüncelerini yine bu tipler üzerinden yansıtmışlardır. Tespit edilen tip ve tiplerin özellikleri Uygurların zengin bir sözlü kültüre sahip olduklarını göstermiştir.

KAYNAKÇA

- Aça, M. (1999). Türk Kahramanlık Destanlarında İç Mücadele ve Yakın Akrabaları Tarafından İhanete Uğrayan Kahraman. *Milli Folklor*(44), s. 18-23.
- Aça, M. (2000). Türk Destancılık Geleneğine Bütüncül Yaklaşabilme ve Alp Kavramı Üzerine Bazı Yeni Yaklaşım Denemeleri. *Milli Folklor*, s. 5-17.
- Ahimaiti, M. (2003). Uygur Halk Destanlarından Şah Adilhan Destanı. *Yüksek Lisans Tezi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Arıkan, M. (2003). Kazak Sözlü Geleneğinde Arkaik Destanların Tipolojik Özellikleri. *Doktora Tezi*. İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bars, M. E. (2014). Türk Kahramanlık Destanlarında Kadın Tipleri. *International Journal of Languages' Education and Teaching Volume/3*, s. 121-140.
- Batıslam, D. H. (2002). Divan Şiirinin Mitolojik Kuşları: Hüma, Anka ve Simurg. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi 1*, s. 185-208.
- Bayat, F. (2007). *Türk Mitolojik Sistemi 2*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Boratav, P. N. (1988). *Halk Hikayeleri ve Halk Hikayeciliği*. İstanbul: Adam Yay.
- Caferoğlu, A. (2015). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- Campbell, J. (2000). *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu*. (S. Gürses, Çev.) İstanbul: Kabalcı Yay.
- Cemiloğlu, M. (1997). Azerbaycan Halk Hikayelerinde Kahramanların Aşık Olması ile İlgili Motifler ve Bunların Yapısı. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, TDK*(3), s. 62-91.
- Çetin, İ. (2002). Türk Mitinde Kut İyesi Kıdır ve Medeniyet Değişikliğinde Kıdır'dan Hızır'a Geçiş. *Milli Folklor*(54), s. 32.
- Çobanoğlu, Ö. (2011). *Türk Dünyası Epik Destan Geleneği*. Ankara: Akçağ Yay.
- Çobanoğlu, Ö. (2015). *Halk Bilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş*. Ankara: Akçağ Yay.
- Çoruhlu, Y. (2011). *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*. İstanbul: Kabalcı Yay.

- Duman, M. (2017). Türk Halk Anlatmalarında Olumsuz Tipler –Mit, Destan, Halk Hikayesi. *Doktora Tezi*. İzmir: Ege Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Düzgün, Ü. K. (2014). *Türk Destan Kahramanı ve Başkurt Destanlarının Tipolojisi*. Konya: Kömen Yay.
- Eglen, M. S. (2012). Anadolu Sahası Aşık Hikayelerinde Zaman ve Mekan. *Doktora Tezi*. İzmir: Ege Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ekici, M. (1995). *Dede Korkut Hikayeleri Tesiri İle Teşekkül Eden Halk Hikayeleri*. Ankara: AKM Yay.
- Eliade, M. (1991). *Kutsal ve Dindışı*. (M. A. Kılıçbay, Çev.) Ankara: Gece Yay.
- Eliade, M. (1993). *Mitlerin Özellikleri*. (S. Rifat, Çev.) İstanbul: Simavi Yay.
- Eliade, M. (1999). *Şamanizm*. Ankara: İmge Kitapevi.
- Eraslan, K. (2012). *Eski Uygur Türkçesi Grameri*. Ankara: TDK Yay.
- Ergin, M. (2012). *Dede Korkut Kitabı*. İstanbul: Boğaziçi Yay.
- Erkin, E. (1992). Uygur Halk Destanları (Giriş-Metin-Çeviri-Sözlük). *Yüksek Lisans Tezi*. Ankara: Ankara Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Eset, S. (1994). Altay Kültür Dairesinde Yalmavuz Tipi. *Miras Dergisi*. Akt: *Alimcan İnayet*(1), 377-385.
- Frazer, J. (1992). *Altın Dal-Dinin ve Foklorun Kökleri II*. İstanbul: Payel Yay.
- Frazer, J. G. (1991). *Altın Dal-Dinin ve Folklorun Kökleri I*. İstanbul: Payel Yay.
- Gömeç, S. (2015). *Uygur Türkleri Tarihi*. Ankara: Berikan Yay.
- Günay, U. (2015). *Aşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi*. Ankara: Akçağ Yay.
- İbrayev, Ş. (1998). *Destanın Yapısı*. Ankara: AKM Başkanlığı Yay.
- İnan, A. (1985). *Manas Destanı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.
- İnan, A. (1998). *Makaleler ve İncelemeler I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- İnayet, A. (1995). Uygur Halk Hikayeleri Üzerinde İncelemeler . *Doktora Tezi*. İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- İnayet, A. (2004). *Uygur Halk Destanları I*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- İnayet, A. (2004). Uygur Sahasındaki "Emir Göroğlu" Destanının Olay Örgüsü ve Bazı Motifleri Üzerine. *Milli Folklor*(61), s. 30-43.
- İnayet, A. (2005). Seyit Noçi ve Seyit Tipi Üzerine.
- İnayet, A. (2013). *Uygur Halk Destanları II*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- İnayet, A. (2014). *Uygur Halk Destan/Hikayeleri Üzerinde İncelemeler*. Ankara: Gece Yay.
- İnayet, A., & Öger, A. (2009). Uygur Türklerinin Mitolojik, Dini ve Tarihi Kadın Kahramanları Üzerine. *Turkish Studies-International Periodical For The Languages Literature and History of Turkish or Turkic. Volume:4/3. Spring.*, s. 1183-1198.
- İsmail, O. (1998). *Helk Eğiz Edebiyatı Hekkide Umumiyy Beyan (Uygur Sözlü Edebiyatı Hakkında Genel Bilgiler)*. Urumçi: Şincang Halk Neşriyatı.
- Jung, C. (2005). *Dört Arketip*. (Z. A. Yılmaz, Çev.) İstanbul: Metis Yay.
- Kaplan, M. (1985). *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar 3-Tip Tahlilleri*. İstanbul: Dergah Yay.
- Kaya, M. (2009, Ocak). Dede Korkut Kitabı ve Manas Destanında Av. *Çevrimiçi Türkoloji Dergisi, Türk Kültüründe Av*(1).
- Kılıç, E. (2014). Uygur Türklerinin Destan ve Hikayelerinde Hızır Tipi. *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*(4), s. 45-55.
- Köse, A. İ. (1996). Aşık Garib'in Türkmen ve Uygur Varyantları Üzerine. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*(1), s. 43-57.
- Köse, N. (1995). Türk Halk Hikayelerinde Yapı. *I. Mukayeseli Türk Edebiyatı Sempozyumu*, s. 20-60.
- Luthi, M. (1997). Avrupa Masal Tipleri ve Kişileri. *Milli Folklor*, s. 73.
- Mehmet, A. (?). Sarı Uygur Halk Edebiyatı Üzerine Çin'de Yapılan Çalışmalar.
- Mehmet, A. (2006). Uygur Halk Destanları (İcra Merkezli ve Karşılaştırmalı Bir Araştırma). *Doktora Tezi*. İzmir: Ege Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Mehmet, A. (2010). *Uygur Halk Destanları ve Destancılık Geleneği Üzerine Araştırmalar*. Elik Yay.
- Melikoff, İ. (2010). *Hacı Bektaş-Efsaneden Gerçeğe*. (T. Alptekin, Çev.) İstanbul: Cumhuriyet Kitapları.
- Mustafa Hayri Baba. (2017, 12 05). CÜneydi Bagdadi: <http://www.mustafahayribaba.com/cuneydibagdadi.html> adresinden alındı
- Necip, E. N. (2013). *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- Nur, R. (1979). *Türk Tarihi* (Cilt 5). İstanbul: Toker Yay.
- Ocak, A. (1999). *İslam-Türk İnançlarında Hızır Yahut Hızır-İlyas Kültü*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay.
- Oğuz, Ö. (2004). Destan Tanımı ve Eski Türk Destanları. *Milli Folklor*(62), s. 5-7.
- Ögel, B. (2002). *Türk Mitolojisi 2*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- Ögel, B. (2014). *Türk Mitolojisi 1*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- Öger, A. (2008). Uygur Efsanleri Üzerine Bir Araştırma (İnceleme ve Metinler). *Doktora Tezi*. İzmir: Ege Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Öger, A. (2012). 19. yüzyılda Yetişmiş Bir Uygur Halk Kahramanı ve Şairi Sadir Pehlivan. *Kardeniz Dergisi*, 110-119.
- Özcan, D. (2011). Kazak Batırlık Destanları Üzerine Bir İnceleme. *Doktora Tezi*. İzmir: Ege Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özcan, D. (2014). Uygur Halk Destanlarında Bir Simge Olarak Renkler: Karalık-Aklık. *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*(4), s. 89-97.
- Özkan, İ. (?). Uygur Türklerinin Çin Tömür Batır Destanındaki Masal Motifleri.
- Özkan, İ. (1989). *Abdurrahman Han Destanı*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- Özkan, İ. (1992). Nözüğüm Destanı. *IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri*, (s. 297-304). Ankara.
- Öztuna, Y. (1989). *İslam Devletleri 1*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.

- Propp, V. (2001). *Masalın Biçimbilimi*. (M. Rifat, & S. Rifat, Çev.) İstanbul: OM Yay.
- Raglan, L. (1998). The Traditional Hero (Geleneksel Kahraman). *Milli Folklor, Çev: Metin Ekici*, s. 135.
- Rank, O. (2000). *Doğum Travması*. (S. Yücesoy, Çev.) İstanbul: Metis Yay.
- Reichl, K. (2014). *Türk Boylarının Destanları*. (M. Ekici, Çev.) Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- Roux, J. P. (2005). *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*. (A. Kazancıgil, & L. Arslan, Çev.) İstanbul: Kabalcı Yay.
- Sadık, M. (1995). *Uygur Helk Eğiz Edebiyatı Hekkide (Uygur Halk Sözlü Edebiyatı Hakkında)*. Urumçi: Şincang Halk Neşriyatı.
- Saluk, R. G. (2008). Köroğlu Destanı'nın Uygur Versiyonu (Metin-Aktarma-İnceleme). *Yüksek Lisans Tezi*. Ankara: Gazi Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Seçkin, K. (2012). Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı'nın Gramer İncelemesi: Giriş-İnceleme-Metin-Notlar-Sözlük-Dizin. *Yüksek Lisans Tezi*. Nevşehir: Nevşehir Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Seyidoğlu, B. (1995). *Manas Destanında Giriş Merasimleri- Bozkırdan Bağımsızlığa Manas*. (E. G. Naskali, Dü.) Ankara: TDK Yay.
- Seyidoğlu, B. (1996). *Mitolojik Dönemde At*. Ankara: Umay Günay Armağanı.
- Tezcan, M. (1974). *Türklerle İlgili Stereotipler ve Türk Değerleri Üzerine Bir Deneme*. Ankara: A.Ü. Eğitim Fakültesi.
- Türkçe Sözlük 2 (K-Z). (1932). Türk Dil Kurumu.
- Türkmen, F. (2005). Er Töştük Destanındaki Stereotip Motiflerin Analizi. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, IV(1)*, s. 235-239.
- Türkmen, F. (2011). Dede Korkut'ta Halk Hukuku Unsurları. *Bilig(58)*, s. 245-256.
- Ülken, H. Z. (2014). *Türk Tefekkürü Tarihi*. İstanbul: Yapı Kredi Yay.

